

ББК 63.3(4Укр)
В 26
УДК 94(476)

„Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України” – комплексне наукове дослідження, в якому об’єктивно і незаангажовано висвітлюється життєвий шлях і багатогранна діяльність видатного державного, громадсько-політичного і культурного діяча Закарпаття ХХ століття Августина Волошина – президента Карпатської України, Героя України.

Видання розраховане на широкий читацький загал.

Автори:

М.М.Вергеш – доктор історичних наук (керівник авторського колективу);

М.І.Кляп – кандидат педагогічних наук;

В.Ю.Тарасюк – кандидат філологічних наук;

М.Ю.Токар – кандидат історичних наук.

Рецензенти:

С.В.Віднянський – доктор історичних наук, професор (Інститут історії України НАН України);

В.В.Грабовецький – доктор історичних наук, професор (Прикарпатський університет імені В.С.Стефаника);

І.Ф.Король – доктор історичних наук, професор (Закарпатський державний університет).

*«Августин Волошин. Життя і помисли
президента Карпатської України» – 4125 книга
видавництва «Карпати» від часу його заснування (1945)*

ISBN 966-671-076-5

© М.М.Вергеш, М.І.Кляп,
В.Ю.Тарасюк, М.Ю.Токар, 2005.
© Видавництво „Карпати”, 2005.

ВСТУП

У яскравій когорті визначних людей Закарпаття вагоме місце посідає Августин Волошин (17 березня 1874 – 19 липня 1945 рр.). З його іменем пов'язане піднесення рівня національної свідомості закарпатців, самоусвідомлення себе як складової частини великого українського народу. Як Олександр Духнович вважається великим будителем закарпатських українців у ХІХ столітті, так Августин Волошин – найвизначніша постать Срібної Землі віку ХХ-го.

З іменем Августина Волошина пов'язані найвизначніші політичні й культурні здобутки закарпатських українців у першій половині ХХ століття. Він спричинився до піднесення національно-визвольного руху в 1918–1919 рр., коли Всезакарпатський конгрес 21 січня 1919 р. прийняв рішення про возз'єднання краю з Україною. Упродовж усього міжвоєнного періоду Августин Волошин відстоював інтереси закарпатців, на якій посаді б він не був. З його іменем пов'язано утворення товариства “Просвіта”, “Учительної Громади”, “Педагогічного товариства”, Закарпатського театру, політичних партій тощо. Августин Волошин був всесторонньо розвинутою особистістю, високоосвіченою людиною. Його внесок як педагога, теоретика й практика педагогічної думки, організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті, вченого, журналіста і, врешті-решт, визначного політичного діяча важко переоцінити, тому нема нічого дивного, що ще при житті Августина Волошина вийшла у світ велика кількість праць про нього. Вже тоді з'явилися перші книги, в яких аналізувалася його творчість. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною на тривалий проміжок часу поставило “табу” на дослідження життя і діяльності А.Волошина. Виняток становила зарубіжна історіографія. Починаючи з 1990 р., а особливо

після проголошення незалежності України, вітчизняні дослідники все частіше зверталися до багатогранної творчої спадщини видатного педагога і мислителя, почали видавати змістовні праці про А.Волошина. На сьогоднішній день їх уже налічується більше 150-ти.

З іменем Августина Волошина пов'язана епоха боротьби місцевих жителів Закарпаття за свої політичні права і державне самовизначення. Він був депутатом чехословацького парламенту від Закарпаття, відстоював право на повну автономію краю, на всебічний розвиток економіки і культури. У жовтні 1938 р. очолив уряд автономної Підкарпатської Русі, а в березні 1939 р. став президентом Карпатської України і проявив себе як досвідчений державний діяч, захисник загальноукраїнських державних інтересів. Після окупації Закарпаття Угорщиною в березні 1939 р. він переїхав до Праги, де продовжив державницьку і науково-педагогічну діяльність, обіймав посаду ректора Українського Вільного Університету. А.Волошин одержав визнання і як релігійний діяч Закарпаття, який боровся за зміцнення Мукачівської греко-католицької єпархії, дбав про духовне виховання молоді, всього населення краю.

Матеріали про життя і діяльність Августина Волошина зберігаються в Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО) в м.Ужгороді та м.Берегові, Центральному архіві Міністерства державної безпеки Росії в Москві (ЦАМДБ Росії), особистих архівах Ф.Горвата і члена ревізійної комісії Українського Національного Об'єднання (УНО) М.Бандусяка, архіві Міністерства закордонних справ Чеської Республіки (AMZV) і військово-історичному архіві Чеської Республіки (VNA) в Празі, Державному архіві Угорщини (NL) та військово-історичному архіві Угорщини (OL) в Будапешті, архівах м.Клуж і Бая Марє (Arhivele Cluj-Napoca M.I.; Arhivele statului Baia Mare) в Румунії. Нещодавно Т.Беднаржовою віднайдені нові матеріали про А.Волошина у фондах Центрального державного архіву Вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ України) в Києві.

Найбільший науковий інтерес становлять фонди ДАЗО. У фонді “Президія уряду Карпатської України” знаходяться сотні документів про внутрішньополітичну діяльність уряду Карпатської України, різноманітні розпорядження, директиви, постанови і звернення, підписані А.Волошином. Про стан українсько-чеських відносин та позицію з приводу цього А.Волошина розповідають документи 17-го фонду “Президія Міністерства внутрішніх справ Карпатської України. У фонді 1148 під назвою “Центральна Рада в Хусті” особливу цінність становить справа №2, в якій міститься доповідна записка М.Бандусяка про спробу державного перевороту з метою скинення уряду А.Волошина. В іншому фонді “Президія крайового управління і Президія земського уряду Підкарпатської Русі (1928–1938)”, фонді 4с/18 “Міністерство внутрішніх справ Карпатської України”, фонді 14 “Народна Рада Закарпатської України”, фонді 63 “Цивільне управління Підкарпатської Русі” містяться оригінальні матеріали про діяльність угорських агентів на території Закарпаття, численні напади угорських і польських терористів та реакцію на ці явища Августина Волошина.

Значну цінність становлять документи 670 фонду, в якому містяться матеріали Директоріуму – тимчасового уряду Підкарпатської Русі (1919-1921), членом якого був А.Волошин. Важливим фондом є реферат освіти Цивільної управи Підкарпатської Русі (1921-1927), фонд 28 “Земельний уряд” та фонд 772, до якого ввійшли матеріали Волівського (Міжгірського) окружного уряду. Всі ці документи характеризують умови життя с.Келечин, де народився і починав життєвий шлях А.Волошин. Авторами монографії опрацьовані матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки, Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету, Науково-дослідного інституту карпатознавства Ужгородського національного університету, Закарпатського краєзнавчого музею, Бібліотеки крайового товариства

“Просвіта” в м. Ужгороді. Крім того, використано інформацію зі всесвітньої мережі Інтернет.

У фонді Н-17681 ЦАМДБ Росії в Москві міститься “Особова справа А.І.Волошина”, з якої почерпнуто цікаві й маловідомі факти про політичну діяльність А.Волошина в 1938–1939 рр. Президенту Карпатської України доводилось відповідати на численні запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа. Перший допит був проведений 22 травня, після чого послідували наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 18 і 20 червня 1945 р. Понад стосторінкова “Особова справа А.І.Волошина” дала змогу з’ясувати такі дискусійні питання, як мотиви орієнтації уряду Карпатської України на Німеччину, відносини між політичними силами Закарпаття і ОУН, часткову зміну орієнтації А.Волошина та членів його кабінету після окупації краю Угорщиною. А.Волошин детально описав хід переговорів з керівництвом ПУНу у Венеції (Італія) 21 липня 1939 р. Ці матеріали значно уточнили наші попередні висновки. Завдяки “Особовій справі А.І.Волошина” ми більше дізналися про діяльність А.Волошина в еміграції (1939–1945 рр.). У роботі використано також документи, які вже раніше публікувалися, а також матеріали тогочасної періодики, в яких йшлося про життя і діяльність Августина Волошина.

Головною метою даного монографічного дослідження є всебічне вивчення і аналіз життєвого шляху й різнобічної діяльності Августина Волошина – визначного педагога, вченого, журналіста, культурного діяча і політика, який пройшов певну еволюцію в своїх поглядах. Поряд з головною метою, нами зроблена спроба вирішити цілий ряд більш конкретних завдань. Зокрема, автори намагалися простежити основні етапи становлення і розвитку вітчизняної та зарубіжної історіографії в питанні дослідження різнобічної спадщини Августина Волошина, зробити об’єктивний аналіз мемуарної літератури. Вводячи до наукового обігу нові архівні документи, дослідники спробували простежити основні віхи в житті та діяльності Августина Волошина (дитинство, юність, зрілість), виявити провідні педагогічні ідеї А.Волошина, розкрити його роль у розвитку народної освіти Закарпаття у 20-30-х роках ХХ ст. тощо. У контексті

історії закарпатської преси можна комплексно дослідити журналістську діяльність А.Волошина, осмислити його здобутки на тлі історичної доби. Автори спробували зібрати й систематизувати матеріали, які стосуються журналістської діяльності А.Волошина, увести в науковий обіг маловідомі й невідомі джерела, що стосуються життєвого й творчого шляху діяча, осмислити витоки А.Волошина-журналіста, відтворити його цілісний портрет як журналіста в контексті кореспондентської, редакторської, видавничої діяльності. У цьому контексті можна й визначити суспільну роль А.Волошина як активного учасника журналістського процесу на Закарпатті, його зв'язки з журналістським оточенням, участь у становленні й розвитку закарпатської україномовної преси та її впливу на суспільно-політичні, соціально-економічні, релігійні й культурно-освітні відносини в краї.

Політична діяльність Августина Волошина теж заслуговує неабиякої уваги. Автори монографії спробували визначити, який вплив вона мала на різних етапах його життя (участь у подіях 1918–1919 рр., активність у створенні політичних організацій та керування політичною партією, виконання обов'язків посла до чехословацького парламенту, державного секретаря, прем'єр-міністра уряду Підкарпатської Русі, президента Карпатської України).

Наукова монографія “Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України” – це результат науково-дослідницької роботи авторського колективу. Вступ, розділи I, II та висновки написав доктор історичних наук М.М.Вегеш; розділ III, висновки – кандидат педагогічних наук М.І.Кляп; розділ IV, висновки – кандидат філологічних наук В.Ю.Тарасюк; вступ, розділ II, висновки – кандидат історичних наук М.Ю.Токар. Список використаних джерел та допоміжної літератури вміщено в кінці кожного розділу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше робиться спроба комплексного аналізу педагогічної, науково-культурницької, журналістської та політичної діяльності Августина Волошина – президента Карпато-Української держави. Його постать не була випадковою й відіграла одну з найпомітніших ролей в

складних суспільно-політичних подіях першої половини ХХ століття. Де б А.Волошин не брав участі, його позиція була авторитетною, до його думок прислуховувалися, з ним рахувалися навіть політичні опоненти. Еволюція його ідей та думок, гартування науково-педагогічного, національно-культурного й громадсько-політичного життя – все це вилилось у створення іміджу Людини з великої літери. Адже недаремно ім'я Августина Волошина внесено до безсмертного пантеону героїв України.

Розділ I.

***Августин Волошин
в історіографії та спогадах***

1.1. Августин Волошин у вітчизняній історіографії

Про Августина Волошина з'явилася незначна кількість праць упродовж досить тривалого часу – в 50–80-х роках. Президент Карпатської України, як правило, зображувався на фоні тогочасних політичних подій і на противагу діячам Закарпатського крайкому Комуністичної Партії Чехословаччини (КПЧ). Авторами цих праць були Б.Співак, С.Білак, В.Хайнас та ряд інших [15, 16, 17, 152, 166]. Вони, в основному, ідеалізували закарпатських комуністів, зображуючи їх єдиними захисниками місцевого населення, засуджуючи “українських буржуазних націоналістів” як агентів фашизму і розпалювачів Другої світової війни. Заполітизованість притаманна також працям Д.Буковича, М.Ротмана, І.Гранчака, авторам цілого ряду колективних монографій та історіографічних робіт [28, 74, 92, 93, 146]. Не вдаючись до детального аналізу цих та багатьох інших публікацій, наведемо тільки окремі місця з них. Зокрема, Б.Співак історичні засідання Союму Карпатської України трактує як “зборище жалюгідних політиканів”, на якому було обрано президентом А.Волошина. До речі, історик ставить перед собою завдання “розвінчати ореол мученика” та “мужнього борця проти угорських загарбників”, яким пізніше намагався оточити себе Волошин [152, 283].

Якщо для праць радянських істориків було притаманне замовчування, а нерідко й безпосередня фальсифікація життя й діяльності Августина Волошина, то, починаючи з 1990 р. з'явилися перші більш-менш об'єктивні наукові дослідження. Для них характерною була розкутість їх авторів, можливість вільно висловлювати думки. У березні 1990 р. відбулося перше урочисте святкування річниці Карпатської України. Напередодні цієї історичної події на сторінках газет, причому теж вперше, з'явилися матеріали про неї. Вони різноманітні і прямо протилежні в оцінці тих подій. Хоча більшість дослідників почала оцінювати діяльність А.Волошина та очолюваного ним уряду позитивно, В.Пашкевич

продовжував її називати антинародною і авантюристичною, тобто дотримувався стереотипів, вироблених у радянській історичній науці [133]. Цю чергову фальсифікацію рішуче засудили не тільки історики, але й учасники подій [22, 32, 34, 64]. Через деякий час засідав “круглий стіл” вчених Ужгородського державного університету [96], який поставив за мету пошук істини, але так її і не знайшов. Важко було знайти істину тим історикам, хто її десятиліттями обливав брудом. Однак, необхідно відзначити, що під час роботи “круглого столу” в деякій мірі було переглянуто попередні оцінки історії Карпатської України та її президента Августина Волошина. Саме тоді, 15 березня 1990 р., в Ужгороді пройшла перша наукова конференція, в роботі якої взяли участь українські вчені Г.Дем’ян, Ю.Сливка, П.Чучка, М.Швагуляк, Б.Якимович, учасники подій.

У липні 1990 р. відбулося вшанування пам’яті президента Карпатської України Августина Волошина. Цій події була присвячена наукова конференція, учасники якої прийняли рішення: “Віддаючи данину пам’яті президента Карпатської України Августина Волошина, вважаємо за необхідне: 1) добитися перевезення праху Волошина на Закарпаття і перепоховати його; 2) встановити пам’ятні знаки в Хусті – тодішній столиці Карпатської України і в Келечині, де народився Волошин; 3) спорудити пам’ятник видатному державному діячу, президентові незалежної Карпатської України, жертві сталінського беззаконня А.Волошину” [53]. Так відбувався хоч запізнілий у часі, але закономірний процес повернення А.Волошина і Карпатської України. З цього часу і почалося всебічне висвітлення життєвого шляху, різнобічної педагогічної, національно-культурної і політичної спадщини Августина Волошина.

На сьогоднішній день історикам, педагогам і філологам треба ще чимало зробити, щоб ця спадщина дійшла до широкого читача у найбільш повному вигляді. Проте вже тепер можна впевнено стверджувати, що навіть те, що вже зроблено, заслуговує схвалення. За період з 1990 по 2004 рр. вченими з України опубліковано близько 200 наукових праць про Августина Волошина. Маємо на увазі тільки публікації, які спеціально присвячені президенту Карпатської України. Нема потреби пояснювати, що оцінка А.Волошину

робиться в кожній роботі, яка висвітлює проблематику кінця 30-х років у нашому краї. І це закономірно, бо важко собі уявити Карпатську Україну без Августина Волошина.

Значна кількість праць вітчизняних дослідників присвячена висвітленню педагогічної і національно-культурницької діяльності А.Волошина. Авторами праць з цієї проблематики були Ю.Балега, М.Вегеш, В.Гомоннай, Г.Дем'ян, М.Зимомря, М.Кляп, О.Мишанич, В.Німчук, І.Сенько, В.Туряниця, П.Чучка, В.Тарасюк, В.Басараб та ряд інших.

Найповніше педагогічні погляди А.Волошина були проаналізовані у двох виданнях монографії М.Зимомрі, В.Гомоннай і М.Вегеша [90, 91]. Актуальність і наукову новизну праці відзначили рецензенти. Простежуючи педагогічні ідеї А.Волошина, автори довели, що Августин Волошин не тільки продовжив, але й розвинув, підняв на новий щабель традиції видатних педагогів і вчених – І.Орлая, М.Балудянського, В.Кукольника, П.Лодія, Ю.Гуци-Венеліна, А.Бачинського, О.Духновича, І.Раковського, які збагатили педагогічну й філософську думку України, Росії, Угорщини, Болгарії, Словаччини, Чехії, Польщі, Австрії та Німеччини. Августин Волошин, творчо засвоївши надбання вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки, спирався у своїх численних книжкових виданнях на систему дослідження процесу виховання як визначального чинника формування та становлення особистості. Автори монографії вперше розглянули концепцію навчання і виховання у педагогічній спадщині Августина Волошина, зважаючи, що вона не втратила своєї вартості і має посутньо пізнавальну ціну, велике теоретичне й практичне значення.

Три розділи монографії – ніби три сторони діяльності Августина Волошина, вивчені трьома авторами, які колись стояли на різних полярних точках зору, але в книгу об'єднались з єдиною концепцією, – відзначав рецензент. – Адже можна сподіватися, що настав час спільної роботи істориків, педагогів, філологів та інших фахівців над “білими плямами” нашої історії. Однак, чи не найціннішими в даній праці є її бібліографічна сторона, яка детально вивчена, обґрунтована і подана на кожній сторінці, до кожного розділу, параграфу і

добросовісно зведена в кінці монографії. Уже одна ця копітка робота авторів засвідчує про те, як глибоко і всебічно вивчена ця тема, скільки виявлено джерел, опубліковано документів, написано статей, а головне – розкрито таємниць навколо Августина Волошина та всього його періоду діяльності.

Культурно-освітня діяльність А.Волошина знаходилася в центрі уваги закарпатського літературознавця Юрія Балеги [7, 8]. Автор відзначив, що вже “з перших днів своєї діяльності А.Волошин активно включився в культурницьку роботу. Ще наприкінці минулого століття взяв участь у реанімації культурно-освітнього товариства “Общество св. Василя Великого” (1864–1902), почав укладати молитовники, місяцеслови, писати статті, а згодом і художні твори... Новоутворене товариство продовжувало видавати газети “Наука”..., “Герг католикуш семле” (1899–1922), календарі, місяцеслови та збірники...” [8, 11-12]. Ю.Балега зупинився на внеску А.Волошина в утворення товариства “Просвіта”, яке чимало зробило для рішучого піднесення рівня національної самосвідомості закарпатських українців в 20–30-х роках. “Величезну роботу проводив А.Волошин і серед учительства краю, – відзначає дослідник. – За весь період входження Закарпаття до складу ЧСР він послідовно і наполегливо виступав проти чехізації і тих сил, що їм допомагали, захищав права своїх однокраян на національну самобутність, на рідне руське слово, яке однозначно вважав діалектом української мови. І немало зробив для його збереження і вкорінення в свідомості народу” [8, 14].

У своїй статті “Августин Волошин про виховання учнівської молоді” Ю.Балега зробив аналіз підручників А.Волошина: “Коротка історія педагогіки для учительських семінарій”, “О социальнім вихованю”, “Педагогічна психологія”, “Методика”, “Дидактика”. “З позицій християнської моралі він судив про добро і зло, – писав учений. – Вимагав прищеплювати учнівській молоді любов до навчання, до праці, до батьків і ближнього. У зв’язку з цим засуджував гордість, гнів, жорстокість, душевну черствість, вважав за краще мати окремі дівочі та чоловічі школи, щоб дівчата з їх ніжною душею не переймали від хлопців риси, які не властиві їх

жіночій натурі (грубуватість, культ сили, прагнення до командирства), бо жінка має залишатися жінкою” [7].

Необхідно погодитись з твердженням Ю.Балеги, що “любов до рідного народу у А.Волошина не має нічого спільного з проповіддю ненависті до людей інших націй і народностей, як це намагалися приписати йому радянські історики і силкуються робити це нинішні українофоби. Навпаки, А.Волошин постійно наголошував на тому, що “ця любов до свого не повинна доходити до ненависті проти чужих народів”, що молодь повинна навчатися сповідувати закон “любви до ближнього” й утверджувати цю любов “передовсім своїм власним поведженням” [7].

Грунтовністю відзначаються праці про педагогічні устремління А.Волошина професора Василя Гомонная [68-72]. Аналіз педагогічної, освітньої та наукової діяльності дав підставу В.Гомонною стверджувати, що А.Волошин, “як і О.Духнович, покладав усі надії на науку та освіту, яку розглядав як єдиний засіб і шлях до щастя і добробуту народу. Послідовно виступає за народність навчання і виховання в релігійному дусі. І це закономірно, оскільки А.Волошин сам був священиком і виховувався в сім’ї священика. Але не цурався А.Волошин і народної педагогіки, її надбань” [68, 94]. Заслуговує на увагу також теза вченого, що А.Волошин “утвердив себе в першу чергу як культурний діяч і просвітитель, адже вся його громадська, педагогічна і освітня діяльність була спрямована на поширення знань у народі, на виховання української самосвідомості” [68, 95]. Не виникає жодних сумнівів, що А.Волошин вніс вагомий вклад у розвиток педагогічної думки, школи та професійно-психолого-педагогічну і морально-духовну підготовку учнів – майбутніх вчителів. До речі, В.Гомоннай – автор історико-біографічних нарисів про Е.Шутяка, М.Баранія, М.Бору та багатьох інших, які були учнями А.Волошина і продовжували його справи.

У монографії “Школа та освіта Закарпаття” В.Гомоннай, В.Росул і М.Талапканич відзначали, що “з метою здійснення шкільної політики Августин Волошин писав і на власні кошти видавав підручники для початкових і горожанських шкіл, гімназій та учительської семінарії, а також педагогічні часописи, газети.

Кількість основних підручників, праць та художніх творів Августина Волошина становить сімдесят п'ять (до речі, В.Гомоннай, В.Росул та М.Талапканич уточнили дані А.Штефана, який вважав, що А.Волошин був автором 42 книг – *Авт.*). Аналіз його підручників, посібників дає підставу твердити, що вони написані не з націоналістичних позицій. Адже Волошин не відривав історію Закарпаття від історії всього українського народу” [72, 42].

Проблему “Августин Волошин – автор і упорядник підручників” підняв Іван Сенько [149]. “Волошин жив у часи витворення літературної мови на Закарпатті, – писав дослідник. – Формувався він на спадщині будителів – перейняв від них “язичіє” і морфологічний правопис. Як педагог, він розумів, що з учнем треба розмовляти на материнській мові, а “язичіє” і морфологічний правопис віддаляли від цієї вимоги” [148, 87]. Слово “український” у той час заборонялося. І.Сенько аргументовано довів, що “упорядник слово “руський” сприймав у значенні “український”... Пізніше у “Педагогічній методології” Волошин, аналізуючи підручники своїх попередників, скаже про “Азбуку Генція, що написана вона “по-українськи і то, аж у трьох закарпатських діалектах” [148, 88-89]. Співставивши тексти читанок 1908 і 1932 рр., Сенько простежив еволюцію А.Волошина від “язичія” до материнської української мови. Як наслідок – правильний висновок: “Читанки Волошина 1932 року вивчення учнями материнської мови ввели у всеукраїнський контекст... Бо Шевченко, Глібов, Руданський, як і Духнович та Гренджа-Донський, Воробкевич, Федькович та Іван Франко, – це були представники однієї русько-української культури” [148, 89].

Тематику, яку підняв І.Сенько, також досліджувала М.Мороз [120]. Дослідниця простежила традиції шкільних підручників російських педагогів і посібників А.Волошина та О.Маркуша. Ознайомлення з ними дало можливість М.Мороз зробити висновок: “В “Читанці для угро-руської молоді” А.Волошина та у “Світлі” О.Маркуша ті ж правила подачі матеріалу, що й у “Рідному слові” К.Д.Ушинського і “Російських книгах для читання” Л.М.Толстого: від простих текстів до більш складних, чергування історичних, природознавчих, релігійних, літературних творів, дидактизм цих

творів, широке використання фольклору (особливо у А.Волошина). А.Волошин і О.Маркуш широко використовують у своїх підручниках байки Езопа, часто ті, що й у підручнику Л.М.Толстого” [120, 337]. Отже, “у становленні національної народної школи на Закарпатті, в якому помітну роль зіграли А.Волошин та О.Маркуш, було використано і досвід російської педагогічної думки” [120, 337].

“Практична граматики малоруської мови” Августина Волошина стала об’єктом дослідження Василя Німчука [95, 254-264]. Відомий український мовознавець влучно підмітив, що на глибоке переконання Волошина “малоруська мова відрізняється від великоруської м’якістю, плавністю, повільністю, що ніби зумовлено кліматичними умовами теплішого півдня. А.Волошин каже, що не бажає тут визначати місце малоруської мови в слов’янській родині, бо це вже з’ясувало порівняльне мовознавство. Незважаючи на те, що українська мова найближча родичка російської й повністю зберегла “руський” тип, усе-таки з точки зору фонетики, морфології, синтаксису багато в чому відрізняється від великоруської, через що людині, яка хоче засвоїти малоруське народне мовлення, не досить, ба навіть і не потрібно, навчитися великоруської граматики, але вона має потребу на окремий підручник малоруської граматики” [95, 259].

Висновки, до яких прийшов В.Німчук, актуальні ще й тому, що сучасні теоретики неорусинства намагаються довести, що закарпатці – окремий народ, який не має нічого спільного з українським. Вчений розмірковує: “Августин Волошин і його сподвижники спричинилися до витворення підкарпатського (закарпатського) варіанту новоукраїнської літературної мови. Про такий варіант до повного прийняття тут загальноукраїнської мови є всі підстави говорити. На відміну від Г.Стрипського, А.Волошин ніде не писав, що прагне витворити якусь особливу (“підкарпатську”, “русинську”) літературну мову” [95, 264].

Внесок А.Волошина в процес утвердження української літературної мови на Закарпатті досліджував Борис Галас. Він, як і В.Німчук, аналізуючи книгу А.Волошина “Методика”, уміло вловив позицію визначного педагога стосовно порівняння народної мови закарпатців і української літературної мови. Автор навів цитату з

названої праці Волошина: “Як ні один нарід не обмежується лише на свою власну літературу, але поступенно поширює науку літератури народної до науки всесвітньої літератури, так само повинні ми доповнювати нашу підкарпаторуську та малоруську літературу творами великоруської, англійської, французької і німецької літератури” [95, 209]. Вчений прийшов до висновку, що для А.Волошина “література “підкарпаторуська” і “малоруська” (на термін “українська” накладено табу) однаково наша”. А трохи нижче (на тій же с.63) у загальнотеоретичному викладі для прикладу взято, ніби між іншим, ім'я Шевченка...” [95, 210].

Змістовною у всіх відношеннях є ґрунтовна праця П.Чучки “Августин Волошин і утвердження літературної мови в Карпатській Україні” [95, 24-39]. Скрупульозне вивчення праць А.Волошина, їх порівняння дозволило вченому відзначити: “Нині без перебільшення можна твердити, що в утвердженні української літературної мови на Закарпатті, передусім у її викладанні, ніхто з уродженців краю не вніс стільки, як Волошин, аби вивести закарпатців із мертвецького язичія і привести їх до єдиних загальноукраїнських літературних норм у галузі лексики, граматики та фонетики. Нічий підручники з мови, математики, фізики, педагогіки та інших дисциплін не сприяли входженню української наукової термінології так, як сприяли цьому численні посібники Волошина та видані ним газети і журнали” [95, 25]. До подібних висновків прийшли В.Туряниця і Ю.Юсип [158, 177].

Серйозним дослідником педагогічної діяльності А.Волошина зарекомендувала себе в другій половині 90-х років М.Кляп [98-104]. Дослідниця є єдиною серед сучасних учених, хто захистив кандидатську дисертацію про педагогічну діяльність А.Волошина в 20–30-х роках ХХ ст. [103]. М.Кляп об'єктивно і неупереджено простежила шлях становлення А.Волошина як педагога, охарактеризувала його внесок у боротьбу проти мадяризації школи Закарпаття кінця ХІХ – початку ХХ ст., дослідила всебічну педагогічну діяльність А.Волошина в міжвоєнний період, його боротьбу за розвиток рідної школи, освіти, за розширення зв'язків зі школами Галичини, Словаччини, Чехії, за впровадження в практику роботи шкіл Закарпаття світового педагогічного досвіду,

дала оцінку наукової спадщини вченого, його внеску в теорію і практику педагогіки, психології та логіки. Вона також узагальнила досвід роботи А.Волошина в царині підготовки учительських кадрів, щодо обґрунтування вчення про роль і місце вчителя в навчально-виховному процесі та призначення й ролі родинного виховання, науково обґрунтувала шляхи використання педагогічної спадщини А.Волошина в процесі відродження української національної системи освіти.

М.Кляп, з метою вдосконалення підготовки студентів педагогічних вузів до майбутньої роботи в школах, запропонувала ввести в навчальні плани з історії педагогіки розділ, присвячений розвитку освіти Закарпаття в 20–30-х роках ХХ ст., зокрема науково-педагогічній та освітній діяльності А.Волошина. На особливу увагу заслуговує вивчення проблеми підготовки учительських кадрів національних шкіл. Доцільно було б провести порівняльний аналіз системи підготовки вчительських кадрів на Закарпатті у першій половині ХХ ст. з аналогічними системами європейських країн (Польщі, Болгарії, Югославії і т.д.) [103, 15-16]. З такими пропозиціями варто погодитись.

В центрі уваги українських дослідників також знаходились проблеми вкладу А.Волошина в розвиток української преси [95, 70-87; 156, 157], паралелі між спадщиною Олександра Духновича і Августина Волошина [95, 243-253], давалася оцінка художнім творам визначного педагога [95, 253]. Загальновідомо, що перу А.Волошина належить чимало оповідань і п'єс. Саме вони стали об'єктом дослідження відомого українського літературознавця Олекси Мишанича, який об'єктивно зауважив, що "як літератор А.Волошин не реалізував себе повністю. На це були свої причини: "офіційна посада директора семінарії, рутинність місцевого церковно-релігійного життя не дали можливості йому як письменникові вийти за межі релігійного моралізаторства, піднятися над локальною просвітнянською програмою. Віддаючи належне його педагогічному таланту, його національно-культурній і політичній програмі, відзначимо, що Волошин-літератор зробив менше, аніж міг був зробити. Умови праці не сприяли розвитку його небуденного творчого письменницького

обдарування. В історії літератури Закарпаття він займе скромне місце письменника-мораліста” [95, 253].

До 1990 р. політична діяльність Августина Волошина оцінювалася негативно, виключно чорними фарбами. Певні зрушення відбулися лише з проголошенням Україною незалежності. Протягом останнього десятиліття ХХ століття з'явився цілий ряд узагальнюючих нарисів, довідникових і енциклопедичних праць, в центрі яких знаходилася постать А.Волошина-політика. Їх авторами були С.Віднянський, М.Вегеш, Г.Дем'ян, О.Колянчук, М.Литвин, К.Науменко, О.Мишанич, П.Чучка, Г.Павленко, І.Підкова, Р.Шуст, І.Хланта та ін. [32-57, 77-80, 105, 135, 168, 169-170] Серед вищеназваних авторів необхідно виділити ґрунтовну статтю О.Мишанича і П.Чучки, в якій зроблена спроба простежити основні віхи в житті А.Волошина, зокрема мотивовано орієнтацію прем'єр-міністра на Німеччину в 1938–1939 рр. Дослідники розмірковують: “Не можна докоряти ні А.Волошину, ні його уряду за те, що сталося в березні 1939 р. Карпатська Україна займала не останнє місце в міжнародних відносинах, опинилася в сфері інтересів багатьох країн – Німеччини, Радянського Союзу, Польщі, Угорщини, Чехо-Словаччини. Її долю вирішували на Мюнхенській конференції і Віденському арбітражі Німеччина, Англія, Італія і Франція. Здавалося, що Німеччина була найприхильнішою до цього краю, послала до Хуста свого консула і обіцяла вберегти від угорської агресії. Тому цілком зрозуміла нині політична орієнтація Карпатської України на Німеччину. Це зовсім не означає співробітництво з Німеччиною чи участі у підготовці Німеччини до Другої світової війни. Німеччина підступно зрадила Карпатську Україну, віддавши її на поталу надійному союзникові” [3, 16].

Відповідь на цю проблему спробували дати О.Богів і В.Задорожний, які відзначили, що на пронимецьку орієнтацію А.Волошина вплинули ряд факторів, зокрема, “по-перше, відносна пронимецька орієнтація як Чехо-Словацької держави взагалі, так і її федеральних елементів у постмюнхенський період і особливо з часу президентства Е.Гахи...; по-друге, потреба зовнішньої міцної протидії угорським та польським домаганням щодо підкарпатської території; третьою

причиною формування пронимецької орієнтації у середовищі підкарпатських українофілів... була наявність з боку Німеччини, хоч і неширих, кроків у підтримку українських визвольних ідей. А четвертою – наявність пронимецьких тенденцій серед частини організацій української діаспори, які встановили контакти з українським рухом на Закарпатті” [21, 34-35]. Незважаючи на пронимецьку орієнтацію, – твердять вищеназвані автори, – автономний уряд, очолюваний А.Волошином, поступово і цілеспрямовано продовжував політику на збереження цілості федеративної Чехо-Словацької республіки [21, 35]. Дещо іншої точки зору притримувався І.Гранчак: “Проголошуючи незалежність Карпатської України, А.Волошин відображав потяг українського населення краю до свободи. Але його вимушена орієнтація на фашистську Німеччину все ж була помилковою” [122, 339].

Найповніше постать А.Волошина-політика висвітлена в цілому ряді праць М.Болдижара і В.Лемака [23-27], хоча з багатьма їх висновками важко погодитися. Відзначимо, що окремі автори слушно переглядають свої висловлювання про А.Волошина, що мали місце в попередніх працях. Так, приміром, М.Болдижар визнав, що А.Волошин “для свого часу була освічена і авторитетна у своїх колах людина” [24]. Переважна більшість дослідників сходиться на тому, що А.Волошин більше зробив як педагог і науковець, ніж політичний діяч. На думку вже згадуваного М.Болдижара, А.Волошин “ніколи не займався розробкою проблем самостійності Карпатської України, тим більше утворення на її основі Великої України за рахунок приєднання Радянської України, Галичини, Буковини тощо. Разом з тим, аналіз документів однозначно підтверджує, що такі ідеї йому постійно і досить активно нав’язувалися різними емігрантськими силами” [23, 106]. Погоджуючись в деякій мірі з такими міркуваннями історика, вважаємо помилковим його твердження, що “незважаючи на участь А.Волошина в діяльності різних організацій..., він не готувався до політичної кар’єри і ніколи не мріяв про неї” [23, 105]. А хіба керівництво політичною партією, обрання послом від неї до Чехословацького парламенту не є доказом, що А.Волошин активно займався політичною діяльністю протягом міжвоєнного періоду?

“Чітко усвідомивши уже в зрілому віці свою національну приналежність (хіба тільки в зрілому віці? – *Авт.*) і ставши прем’єром автономного уряду, – писав М.Болдижар, – Волошин прагнув домогтися кращого життя для свого народу, утвердити справжню самоуправу та автономію в краї. Але в цей же час прем’єр не завжди проявляв твердість, рішучість і самостійність, піддавався впливу різних політиканів, які намагалися використати його авторитет для своїх інтриг” [23, 116]. Але, незважаючи на це, “Августин Волошин – колоритна постать в історії нашого краю” [23, 115].

Призначення А.Волошина прем’єр-міністром та діяльність очолюваного ним уряду досить повно висвітлені в працях вітчизняних істориків. Проте, вчені, нерідко переслідуючи не стільки наукові, як політичні цілі, по-різному оцінюють його. На думку М.Болдижара, на призначення А.Волошина прем’єр-міністром мали вплив ряд факторів, зокрема, висока освіченість, прочехословацька орієнтація і підтримка цієї кандидатури прем’єром Словаччини Й.Тісо [23, 81-82]. Вважаємо, що думка Й.Тісо з цього питання не мала вирішального значення. Суть полягала в тому, що русофільський напрям в особі А.Бродія і С.Фенцика себе не оправдав, а єдиним сильним напрямом залишився український, який і уособлював А.Волошин. Тобто, його призначення прем’єр-міністром було закономірним.

М.Болдижар детально описав роль А.Волошина, як керівника уряду, в проведенні виборів до Сойму Карпатської України, ставлення прем’єр-міністра до Карпатської Січі, причини згорання демократичних процесів у краї тощо. “Оцінюючи правотворчу діяльність уряду Августина Волошина в галузі державно-правових відносин, – констатували М.Болдижар і В.Лемак, – зазначимо, що цей напрямок політики був пріоритетним. Саме він був покликаний наповнити реальним змістом права краю як суб’єкта федерації у складі Чехословацької республіки... Разом з тим, створення жорсткої вертикальної структури виконавчої влади та обмеження громадян у їх конституційних правах свідчить про ознаки авторитарного політичного режиму. З іншого боку, автономний уряд видав ряд розпоряджень (про офіційну мову, про назву та ін.), які не входили

до його компетенції, позаяк предмет їх регулювання згідно з Сен-Жерменською угодою та конституційною поправкою від 22 листопада 1938 р. належав до законодавчого вирішення автономним Союзом” [122, 293]. На прийняття таких рішень, вважають автори, впливали ряд внутрішніх і зовнішніх факторів, а тому політика А.Волошина “не була прагматичною, а інколи мала яскраве ідеологічне забарвлення” [122, 293].

Безперечно, що режим А.Волошина був авторитарним. В умовах, які склалися наприкінці 30-х років, він і не міг бути іншим. Вважаємо, що М.Болдичару і В.Лемаку варто було проаналізувати вплив усіх факторів. У 1938–1939 рр. досягла своєї кульмінації антиукраїнська діяльність проугорської “п’ятої колони”, яка не припинялася протягом усього міжвоєнного періоду. Закарпаття наводнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, розповсюджували листівки антиукраїнського змісту. Якщо до цього додати постійні напади угорських і польських терористів, постійні українсько-чеські суперечності та непорозуміння в самому українському таборі, то вони, безперечно, прискорили встановлення в краї авторитарного режиму, атрибутами якого стали закриття окремих друкованих органів і русофільських товариств, відкриття концентраційного табору для ізоляції внутрішніх і зовнішніх ворогів Карпатської України. Такий крок уряду А.Волошина слід вважати виправданим, що зумовлювалося необхідністю створення оптимальних умов для функціонування молодого держави.

У статті “Карпатська Україна через призму демократії” М.Болдичар і В.Лемак звинувачують А.Волошина та очолюваний ним уряд у всіх бідах. На їх думку, вибори до Союзу Карпатської України були сфальсифіковані. Волошин в одноосібному порядку розпустив усі політичні партії, відкрив концентраційний табір, закриття усіх неугодовних режиму друкованих видань, товариства, переслідував інакочисельців тощо. “Без усяких юридичних “формальностей”, в тому числі – без суду, людину відправляли до концтабору тільки за те, що здалася комусь підозрілою. Такого Закарпаття не знало вже давно” [23, 124]. На жаль, автори не наводять аргументів на підтримку своїх думок. А, насправді, розпуск полі-

тичних партій і відкриття концтабору були ініційовані Прагою, та й сам концтабір важко назвати таким у повному розумінні цього слова. До речі, за весь час його існування не зафіксовано жодного факту брутального поводження з ув'язненими. По-друге, хоча в Держархіві Закарпатської області не збереглися матеріали, які б переконували в тому, що вибори сфальсифіковані, М.Болдижар і В.Лемак твердять, що “логічно не могли 92,4% голосуючих підтримати УНО” [23, 126]. Докази цього, підкріплені документами, не наводяться. Щоправда, в одному місці вчені зауважують: “Сьогодні, звичайно, довести неможливо, що той чи інший протокол з виборчої дільниці був фальсифікований” [23, 127]. Необхідно погодитись, що “історія і значення короткочасного державного становлення Закарпаття сьогодні живі серед поколінь закарпатців” [23, 128]. На жаль, жодного свідчення очевидців у названій статті не наводиться. Неправомірно також зводити трагедію Карпатської України і драму Августина Волошина до присутності ОУН в краї, як це роблять М.Болдижар і В.Лемак [23, 128].

Знаходився в центрі уваги вітчизняних дослідників заключний період життя і діяльності А.Волошина, який припадає на 1939–1945 рр. Він знайшов своє відображення в працях М.Болдижара, М.Вегеша, В.Турянці, І.Чаварги, Р.Офіцинського, В.Ганчина [23, 47, 48, 56, 66, 122, 128, 129]. Монографії і статті названих дослідників побудовані на висвітленні документів із Центрального архіву МДБ СРСР (тепер – Росії) в Москві, дані якого ще не були введені в науковий обіг, або введені частково, фрагментарно. Автори, аналізуючи цей період, враховували конкретні історичні умови, еволюцію поглядів Волошина, які розвивалися разом з ним, але залишалися в основних своїх світоглядних переконаннях послідовними і непохитними. Волошин-демократ, Волошин-гуманіст над усе ставив інтереси людини, її свободу і права, соціальні, політичні та національні інтереси рідного народу, інтереси інших народів.

М.Болдижар так писав про останні роки життя Августина Волошина: “Накінець, яскравим, цікавим, а разом з тим трагічним є заключний період життя та діяльності президента Карпатської України. Будучи за межами рідного краю, він думав про нього, але

більше не бажав розв'язувати його долю шляхом сумнівних угод з будь-якими закордонними політичними силами. На цьому етапі Волошин проявив себе як справжній патріот, гуманіст і громадянин свого краю. З вершин оцих роздумів, незважаючи на неоднозначні оцінки, доводиться лише шкодувати, що кінець життя і діяльності Августина Волошина в похилому віці завершився так трагічно" [23, 116].

26–28 жовтня 1995 р. з ініціативи закарпатських організацій “Просвіта” і “Меморіал” в Ужгороді пройшла науково-практична конференція, присвячена життю й діяльності президента Карпатської України Августина Волошина. Пленарне засідання відкрив вступним словом голова крайового товариства “Просвіта”, кандидат історичних наук П. Федака. Доповідь “Життя і діяльність Августина Волошина” виголосив голова обласної організації “Меморіал”, кандидат історичних наук М. Вегеш. На пленарному засіданні виступили професори В. Гомоннай, С. Віднянський, доцент В. Туряниця, які висвітлили основні віхи політичної, педагогічної та національно-культурницької діяльності А. Волошина. Конференцію привітав директор Інституту історії України НАН України академік Валерій Смолій. Свої вітання надіслали представники інтелігенції зі США, Канади, Чехії, Словаччини, Львова, Тернополя, Івано-Франківська. На конференції діяли чотири секції: “Життя і діяльність Августина Волошина”, педагогіки і журналістики, історії та філософії, філології, роботою яких керували провідні вчені професори В. Гомоннай, М. Зимомря, В. Задорожний, доценти В. Поп, Й. Баглай, І. Сенько, О. Хоменко. Усього в роботі конференції було оголошено понад 60 наукових доповідей. Учасники конференції черговий раз піднімали питання про перепоховання останків Августина Волошина, який помер 19 липня 1945 року в московській катівні.

28 жовтня в сел. Міжгір'я відбулося вїзне засідання круглого столу за участю учасників конференції. Учасники круглого столу поклали квіти біля пам'ятного знака Августина Волошину в селі Келечин, де 1874 р. побачив світ майбутній президент Карпатської України.

У 2002 р. Закарпатська облдержадміністрація намітила цілий комплекс заходів щодо вшанування героїчних захисників краю та їх президента. Г.Москаль¹ звернувся до Президента України з пропозицією присвоїти Августину Волошину посмертно високе звання Героя України. Він цього заслужив своєю жертвовною працею в ім'я незалежності України. Через деякий час було споруджено меморіальний комплекс на Красному полі під Хустом, де в березні 1939 р. карпатські січовики вчинили опір агресору. В центрі старовинного Ужгорода закладено пам'ятний знак, де згодом було споруджено пам'ятник Августину Волошину. З ініціативи Закарпатської облдержадміністрації в листопаді 2001 р. була створена робоча група, яку очолив професор М.Вегеш, з питань підготовки списків героїв Карпатської України. Тоді ж була створена редколегія видання „Вони боронили Карпатську Україну”, яке необхідно розцінювати як своєрідний літопис національно-визвольних змагань українського народу наприкінці 30-х років [59, 6]. 13 – 15 березня 2004 р. в Хусті пройшла міжнародна науково-практична конференція „Карпатська Україна – етап здобуття української державності”, присвячена 65-річчю проголошення незалежності Карпатської України та 130-річчю від дня народження Августина Волошина. Серед доповідей, присвячених А.Волошину, виділимо тільки деякі: „Августин Волошин – президент Карпатської України” (М.М.Вегеш), „Ще раз про політичний вибір Августина Волошина” (В.С.Задорожний), „Августин Волошин про феномен нації” (М.П.Зан), „Повернення пам'яті про Августина Волошина на Закарпатті наприкінці 80-х – на початку 90-х років” (І.М.Чаварга), „Конфесійна політика уряду о. Августина Волошина і питання етнічної ідентичності греко-католиків Мукачівської єпархії” (В.І.Фенич), „Висвітлення постаті Августина Волошина у творчій спадщині Василя Гренджі-Донського” (В.І.Рекіта) тощо.

16 березня 2004 р. в Києві відбулася Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 130-річчю від дня народження Августина Волошина. З ініціативи професора В.І.Сергійчука та оргкомітету

¹Тодішній голова ОДА.

конференції була прийнята резолюція. У ній, зокрема, констатовалося: звернутися до Державного комітету інформаційної політики з пропозицією організувати з просвітницькою метою систему радіо-й телепередач про життєвий шлях А. Волошина й Карпатську Україну; звернутися до Закарпатської обласної державної адміністрації з проханням про поповнення центральних столичних бібліотек сучасною літературою, виданою в Закарпатті, присвяченою Карпатській Україні та Августину Волошину; з метою поглиблення вивчення документів, пов'язаних з діяльністю А. Волошина, створити особистий фонд його імені в Державному архіві Закарпатської області та підготувати й видати повну збірку документів про Карпатську Україну; звернутися до Уряду України з пропозицією про створення Пантеону Слави українського народу, в якому передбачити гідне місце Августину Волошину; звернутися до Київської міської влади з пропозицією про формування в м. Києві системи меморіальних об'єктів, базованої на історичній та культурній спадщині українського народу з метою надання Києву образу українського міста й столиці Української держави [2, 145-146].

З останніх публікацій стало відомо, що 19 серпня 1944 р. в Празі Августин Волошин склав свій Заповіт, текст якого займає п'ять сторінок. У ньому ми знову бачимо Волошина-педагога й Волошина-народолобця, який хотів видіти свій край вільним і незалежним: "...Коли наш нарід одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики християнського універсалізму, особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між якими й для католицької Церкви. Лиш загальнохристиянська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй". Цього заповіту ми повинні дотримуватися завжди.

Отже, із вищесказаного видно, що українськими дослідниками (істориками, філологами, педагогами) зроблено чимало для того, щоб на різнобічну діяльність Августина Волошина сучасний читач, особливо підростаюче покоління подивилося зовсім іншими очима. Прийшов час зняти з президента Карпатської України тавро "ворога

народу”, “запеклого українського буржуазного націоналіста”, “служу кількох господарів”. Саме таким його зображували радянські історики в 50–80-х роках. Лише на початку 90-х років з’явилися об’єктивні праці про Августина Волошина, в яких зроблено ґрунтовний аналіз його педагогічної, національно-культурницької і політичної спадщини. Авторами цих робіт виступили М.Болдижар, О.Мишанич, П.Чучка, В.Гомоннай та багато інших.

Переважна більшість праць вітчизняних дослідників присвячена педагогічній та освітній діяльності Августина Волошина. В.Гомоннай, М.Кляп, Б.Галас, О.Мишанич, П.Чучка, В.Туряниця та ряд інших аргументовано довели неоціненний вклад А.Волошина у розвиток освіти і виховання, рідної мови, літературознавства. Вищезазвані автори справедливо твердять, що саме А.Волошин вніс найбільший вклад у культурний поступ наших краян, сприяв піднесенню свідомості закарпатських українців. Наприкінці 30-х років вона досягла такого рівня, що місцеве населення самоусвідомило себе, пройшовши еволюцію від підкарпатських русинів до закарпатських українців. Не викликає жодних сумнівів, що без двадцятирічної праці Августина Волошина та “Просвіти” утворення Карпато-Української держави наприкінці 30-х років було б неможливим.

Якщо педагогічна і культурницька діяльність А.Волошина високо оцінюється переважною більшістю українських дослідників, то політична спадщина президента Карпатської України оцінюється, поки-що, неоднозначно. Українські історики І.Гранчак, М.Болдижар, В.Лемак вважають, що А.Волошин у своїй політичній діяльності допустився цілого ряду помилок, що пояснюється впливом багатьох факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Автори доводять, що на проголошення незалежності Карпатської України великий вплив зробила присутність в краї націоналістичних сил, які робили своєрідний тиск на Волошина. Інші дослідники – М.Вереш, О.Мишанич, В.Задорожний, О.Богів, В.Ганчин, М.Токар та інші доводять, що згортання демократичних процесів у Карпатській Україні пояснювалось складною міжнародною та внутрішньою ситуацією, виходом з якої могло бути тільки встановлення автори-

тарного політичного режиму. Незважаючи на це, важливим наслідком наукових досліджень у цьому напрямку є доведення до відома громадськості факту активної участі Августина Волошина в розбудові політико-партійних основ українських партій міжвоєнного Закарпаття, що формувало політичну свідомість та політичну культуру місцевого населення, вказувало на можливість захисту своїх національно-культурних та громадсько-політичних інтересів цивілізованим шляхом.

Однак, незважаючи на різні підходи до характеристики Волошина-політика, всі без винятку вчені сходяться на думці, що президент Карпатської України був колоритною, неординарною і яскравою постаттю нашої історії в ХХ столітті.

1.2. Педагогічна і громадсько-політична діяльність Августина Волошина в зарубіжній історіографії

Якщо вітчизняні історики більшу увагу звертали на педагогічну, освітню і культурну діяльність Августина Волошина, то на Заході пріоритет віддавався його політичній спадщині. Серед небагатьох праць зарубіжних дослідників, у яких аналізується педагогічна спадщина А.Волошина, приємний виняток становить ґрунтовна монографія і статті чеської вченої Тетяни Беднаржової [11-13]. Її монографія “Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель” написана на основі нових документів, які зберігаються в архівах Українського вільного університету та фондах “Музею визвольної боротьби в Празі”, університетських бібліотеках та видавництвах, Слов’янській бібліотеці в Празі, Празькому військовому історичному архіві, архіві Т.Г.Масарика та канцелярії Президента Чехословацької Республіки, Центральному Державному Архіві Вищих Органів Влади та Управління України в Києві. Введення до наукового обігу документів із вищеназваних архівів дало

можливість дослідниці повніше та об'єктивно висвітлити плідну культурницьку діяльність Августина Волошина.

Монографія Т.Беднаржової відкривається розділом про життєвий шлях А.Волошина, якого вона справедливо називає “подвижником і патріотом”. Хоча розділ написаний на основі вже відомих фактів із життя педагога, однак неоцінімий інтерес становлять матеріали про празький період діяльності А.Волошина, який до цього часу був найменш досліджений. Із розділу видно, які предмети викладав А.Волошин в Українському вільному університеті, які праці підготував до друку в еміграції, коли був призначений ректором цього престижного наукового і навчального закладу. Важливо і те, що дослідниця в додатках до монографії помістила ксерокопії відшуканих архівних документів [12, 36-45].

Значне місце в монографії Т.Беднаржової відводиться невтомній боротьбі А.Волошина за збереження рідної мови. Дослідниця рішуче засудила спроби окремих вчених, які намагалися зображувати Волошина маріонеткою, що служив різним режимам і спричинився до переходу на латиніку. “Щоб зберегти свою мову, звичаї, – відзначала Т.Беднаржова, – доводилося долати надзвичайні труднощі. Д-р А.Волошин рішуче виступив проти заборони кирилиці. 9 серпня 1915 року на зібранні міжпархіальної комісії в Будапешті він говорив, що проект заміни кирилиці суперечить засадам нашої культурної свободи і не можна допустити, щоб в історії було зафіксоване таке насильство” [12, 47]. Саме рідній, материнській мові А.Волошин надавав першорядного значення. Він вважав, що однією з передумов навчання грамоти є виховання у дітей “почуття рідної мови”, “пахощів слів”, “тонких відтінків звучання”, які доступні дитині вже на ранніх етапах розвитку. “Дитина п’є духовне життя з грудей рідного слова”, “мова кожного народу витворена самим народом”. Необхідно погодитися з міркуваннями дослідниці, що навчання рідної мови у Волошина, “крім дидактичного значення, має моральну сторону, то діти, легко засвоюючи близькі їм почуття і образи, вчаться поважати свою Батьківщину, свій нарід, здобувають життєву упевненість” [12, 48].

Найбільшої уваги заслуговує розділ “З педагогічної спадщини”, в якому Т.Беднаржова піднімає актуальні проблеми загальної педагогіки, дидактики і психології в працях А.Волошина. Вона вперше в історіографії опрацювала маловідому для українських вчених працю А.Волошина “Педагогічна методологія”, перший том якої побачив світ у Празі в 1943 р. Т.Беднаржова влучно відмітила, що “Педагогічна методологія” А.Волошина помітно відрізняється від традиційних підручників з педагогіки й тим, що виклад матеріалу супроводжується посиланнями на оригінальні (чеські, угорські, німецькі, англійські, російські та українські, і навіть радянські) джерела. Повертаючись неодноразово до основних положень дидактики, автор ілюструє їх трактування видатними європейськими вченими, цитуючи квінтесенцію їх праць, пропонуючи проаналізувати висловлені думки. Такий історико-компаративний підхід, гадаємо, не просто цікавий, а й надзвичайно повчальний” [12, 71]. Т.Беднаржова довела, що в своїй педагогічній концепції А.Волошин великого значення надавав оцінці психологічних особливостей діяльності учнів (інтересу, уваги, мислительських процесів, емоцій), визначення цілі та викликання уваги, мотивації, ініціативи, самостійності учнів у навчанні тощо.

А.Волошин був високоосвіченою, широкого кругозору людиною. У “Педагогічній методології” він вдумливо і скрупульозно використав педагогічну спадщину Й.Ф.Гербарта, О.Вільмана, В.Лая, В.Рейна та багатьох інших. “Разом з тим, оцінюючи та розвиваючи думки своїх попередників, А.Волошин подав власний огляд ступенів навчального процесу, перебіг яких має аналітико-синтетичний характер, а саме: I. Підготовка. 1. Аналіз. Розбір того, що знає учень про предмет. Визначення цілі. Настрій. 2. Синтез. Основа для нового пізнання (казка, оповідання, унаочнення, експеримент тощо). Враження. II. Повідомлення нового матеріалу. 3. Асоціація. Порівняння, встановлення нових зв'язків з попередніми, витворення зображення. 4. Система. Форма нового знання, поняття, правило, закон, перегляд і т.д. III. Застосування. 5. Метод. Моральні та практичні висновки” [12, 78]. Т.Беднаржова також проаналізувала праці А.Волошина “О соціальному вихованню”, “Загальна педагогіка”,

“Педагогічна психологія”, “Педагогіка і дидактика”. Саме Т.Беднаржова вперше зробила змістовний аналіз маловідомої книги А.Волошина “Про брехливість дітей”, в якій визначний педагог відстоював думку, що брехливість, як і інші риси характеру, не є вродженою, а формується в процесі життя людини, і боротися з цією негативною рисою характеру можна “тільки через виховання характеру” [96]. Змістовними є розділи в книзі Т.Беднаржової “Покликання вчителя та його вплив на учнів” і “Про методологію вивчення окремих шкільних предметів”.

Детальне опрацювання майже всіх педагогічних праць Августина Волошина дало можливість Т.Беднаржовій зробити висновок: “Не претендуючи на повноту викладу методології окремих предметів, розробленої проф. А.Волошином, ми торкнулися лише деяких її аспектів. Однак навіть те, що нам вдалося висвітлити..., засвідчує глибину педагогічної думки нашого вченого. Його рекомендації актуальні і тепер, можуть ефективно застосовуватись в реалізації програми розбудови української національної школи” [12, 127].

Окремі аспекти педагогічної діяльності Августина Волошина аналізували в своїх працях М.Вайда, В.Лар, М.Лабунька [29-31, 112, 113]. Автором узагальнюючого нариса про А.Волошина є О.Данко [95, 110-115]. “о.Волошин був людиною щонайменше трьох покликань у житті, – відзначав автор. – Хоч прилюдно він появлявся завжди з священничим комірцем, і між багатьма фотографіями з його життя тільки одна чи дві показують його в краватці, то все-таки його громадсько-політична позиція в очах і умах населення висунула на перший план уявлення про нього як політика, тим часом перше і основне його покликання всього життя було покликання священника” [95, 110]. Ці думки О.Данка розділяють А.Пекар і С.Яковенко [134, 178].

О.Данко, на відміну від деяких вітчизняних учених, чітко заявив: “...з огляду на занедбаність закарпатського населення та нездиференційованість його громадсько-політичного життя, а ще більше з огляду на агресивну політику мадяризації, практично все, що о.Волошин з невеликою групою народовецької інтелігенції робив

для збереження самобутності свого народу, було політичним актом. Незалежно від того, якою була його формальна позиція. Тому за кожен ініціативу доводилося вести бої не тільки з мадярською владою, але й, що було ще болючіше, – з частиною руської змадяризованої інтелігенції, включно з греко-католицькими священиками, яким присвічувала ідея швидкої мадяризації” [95, 113]. Характеризуючи Августина Волошина як політика, О.Данко відзначав: “Немає сумніву, що у випадку о.Волошина мова йде про людину незвичайну в політиці. Рівнозначно ясно, що була це людина інтелектуально високо обдарована, творча і винахідлива. По-друге, наявним у цієї назовні дуже спокійної людини був великий запас енергії активіста. І по-третє, володів він непохитною волею. Важко уявити серйозного політика, а тим більше державного мужа, без названих трьох елементів. І, нарешті, мав він тиху, але велику персональну відвагу, яку мають не всі політики” [95, 115].

В американській історіографії автором фундаментальної монографії є П.Р.Магочій [116]. Вчений чітко довів, що “під час неспокійних місяців автономії серед великої частини місцевого населення значно виріс авторитет і вплив українофільської орієнтації. Тим часом, коли такі русофіли, як Бродій і Фенцик, та русинофільські греко-католицькі клірики, як от єпископ Стойка і прелат Олександр Ільницький, прихилилися до Угорщини, українофіли здебільшого зоставались лояльними підданими Чехо-Словаччини і противились усім угорським та польським інтригам проти батьківщини. Оскільки представники українофільської орієнтації проповідували виразні антиугорські погляди, вона швидко поширилась, надто серед молоді” [116, 148]. Відомо, що яскравою постаттю українофілів, їх лідером був Августин Волошин.

П.Р.Магочій високо оцінив результати виборів до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 р., які “виявилися надзвичайно втішними для українофілів”, і пройшли “в спокійній поважній атмосфері, без залякувань і підкупу” [116, 147]. Що стосується проголошення А.Волошином незалежності, то вона, на думку вченого, “швидше була символічна, ніж справжня. Край був покинутий празьким урядом, який і сам припинив існування, а також і Гітлером,

що змінив свої плани щодо України і не мав потреби в цій, тепер неважливій карпатській території” [116, 148]. П.Р.Магочій дає загалом об’єктивну оцінку А.Волошину. Однак, на думку дослідника, “події в Карпатській Україні теж спричинилися до відчуження американських русинів. Коли після мюнхенської угоди у вересні 1938 року Чехословаччину перетворено на федеративну республіку і Підкарпатська Русь нарешті здобула довгождану автономію, американські русини спершу раділи. Але коли в листопаді того ж року до влади прийшов уряд о.А.Волошина, який перейменував Підкарпатську Русь на Карпатську Україну, американські русини зовсім відчужилися. Незадоволення українською орієнтацією Волошина було таке велике, що провідні американо-русинські організації не висловили протесту, коли Угорщина захопила Підкарпатську Русь у березні 1939 р.” [116, 148]. Такий підхід, на нашу думку, є надто прямолінійний і однобічний. Нищівну критику окремим висновкам П.Р.Магочія дав І.Лисяк-Рудницький [115, 451-470].

Канадський історик Олександр Баран, захищаючи А.Волошина від численних нападів офіційної радянської історіографії, навів висловлювання чехословацького прем’єр-міністра: “У тих дуже важких умовах приходилось урядові Волошина виконувати нелегкий обов’язок в організації суспільних і адміністративних справ та в державному порядку. Але цей уряд проводить те все розважно і дуже енергійно в тісній співпраці з чехо-словацьким військом та відділами державної безпеки. Енергійні кроки нового автономного уряду монсеньйора Волошина були в тих відносинах дуже доречні і не могли обмежитися тільки частковими рішеннями. Сьогодні автономний уряд вирішує проблеми нової адміністрації, старається упорядкувати справи економічні, усуває мовний дуалізм і витворює у всіх ділянках здорові настанови у гармонійній співпраці з центральною владою Чехо-Словацької Республіки” [95, 46]. Прага просила А.Волошина не реагувати на різноманітні очорнення і наклепи. А про те, що вони не припинялися свідчить змістовна стаття угорського дослідника Омеляна Русина [95, 146-159].

О.Русин, опрацювавши переважну більшість угорських періодичних видань, дійшов висновку, що після перемоги А.Волошина на виборах 12 лютого 1939 р. угорські газети збільшують кількість антиукраїнських, спрямованих на підрич Карпатської України, публікацій. 14 лютого 1939 р. газета “Пешті Уйшаг” результатам виборів присвятила статтю: “Під знаком нестримного терору проведено “вибори” на русинській землі. Фальшиві результати опублікував уряд Волошина”, а на другий день ще жахливішу: “Нещаслива доля русинського народу” та “Багато вбитих і важко поранених під час виборів на землі русинів. В Олешнику вбито священослужителя”. 21 лютого ці ж газети повідомляли: “Гасло Волошинових виборів: “Зразу згинуть ті, які голосують проти!” та “Прага хоче знищити панування волошинців”. Вони і далі закидають громадськість матеріалами, наче не тільки населення Закарпаття, але й громадськість світу вважає за краще належати йому до гортіївської Угорщини [95, 154].

Проте, відзначав О.Русин, про засідання Соїму Карпатської України 15 березня, проголошення незалежності, обрання уряду, президента угорські газети мовчали. Вони рябіли матеріалами: “Розсиплеться паперова держава Волошина”, “Волошин благає про припинення операції”, “Повернути все Закарпаття”, “Героїчний наступ угорських гонведів” та ін. [95, 154-155]. Протилежну оцінку А.Волошину та політиці, яку проводив його уряд, давала преса Югославії. Про це свідчить стаття Романа Мизя [95, 121-126].

Автором численних праць про Августина Волошина і Карпатську Україну є визначний американський історик, уродженець Закарпаття, Петро Стерчо [153-155]. Його монографія “Карпато-Українська держава...” – символічний літопис Карпатської України. Аналізуючи міжнародне становище Карпатської України, П.Стерчо довів, що долю краю вирішував не уряд А.Волошина, а “сильні світу цього”, зокрема Німеччина. Дослідник аргументовано охарактеризував внутрішню політику А.Волошина, на яку негативно впливали різноманітні міжнародні фактори, спроби карпатського прем'єра розбудувати Карпатську Україну та відвернути угорську агресію. Даючи оцінку Карпатській Україні та її президенту, вчений

стверджував: “П’ятимісячне існування Карпато-Української держави, хоч навіть у федерації з чехами і словаками, в загальному мало колосальне значення не тільки для карпатських українців на даному відтинку часу, але й вирішило раз і на всі часи приналежність Закарпаття до України. Для загальної української справи ці події прислужились тим, що при їх наявності небувало заактуалізовано ідею визвольної боротьби, і то не тільки в усіх родах світової преси. Події в Карпатській Україні поставили українську проблему у даному відтинку часу в позицію найважливішої проблеми між політиками багатьох держав” [155, 221]. У цьому і полягала велика історична заслуга перед своїм народом Августина Волошина.

На науково виважених фактах, широких узагальненнях і роздумах про велич і трагедію Карпатської України, її президента, написані праці відомого американського політолога та історика, професора університету ім.Лойоли в Чикаго, головного редактора “Енциклопедії української діаспори” Василя Маркуся. Перу вченого належить окремий біографічний нарис про А.Волошина [117, 315]. Проголошення А.Волошином незалежності Карпатської України, глибоко переконаний В.Маркусь, було природним і закономірним явищем. Закарпатці дійшли до “свого повного дозрівання від “народу-племени” і “terra incognita” до самоусвідомлення своєї ідентичності, до програми державного оформлення та ідеї політичної єдності з усім українським народом й українською державою. Хочеться підкреслити, що цей шлях вів Закарпаття “від угорських русинів до Соборної української держави” [109, 22].

Августин Волошин розглядається також на фоні міжнародних подій кінця 30-х років в узагальнюючих працях німецьких істориків Володимира Косика [106] та Інгеборн Фляйшхауер [165]. В.Косик, зокрема, у своїй монографії “Україна і Німеччина у Другій світовій війні” окремим параграфом виділив “Питання Карпатської України”. Введення до наукового обігу документів із цілого ряду німецьких архівів дало можливість В.Косику простежити еволюцію ставлення гітлерівського генералітету до Карпатської України. 8 жовтня 1938 р., тобто на час проголошення автономії Підкарпатської Русі, Гітлер “не висловив жодної думки про долю

Закарпаття” [106, 59]. Однак, після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. “Німеччина все більше віддалялась у справі Карпатської України [106, 60]. В.Косик влучно підмітив, що “проголошення автономії Карпатської України відбувалося в той момент, коли західна дипломатія займалася здогадками про найближчі плани Гітлера й засоби захисту західноєвропейських країн від можливого конфлікту. Оскільки переважала думка, що Німеччина кинеться на завоювання України, то автономія Карпатської України розцінювалася як німецька ідея, перший етап на шляху завоювання Радянської України” [106, 59]. Саме цей факт налякав Й.Сталіна, що видно з його емоційного виступу на XVIII з’їзді ВКП(б).

В.Косик позитивно оцінює внутрішньополітичну діяльність уряду А.Волошина напередодні та під час виборів до Союму Карпатської України, що дало свої позитивні результати. Він відзначає: “Тим часом автономний уряд Карпатської України намагався протистояти всім проблемам і особливо спробам дестабілізувати країну. Щоб зашкодити іноземному впливу через політичні партії меншин, узгоджено підтримку партії, що об’єднувала українські течії. Вибори і Соїм 12 лютого 1939 р. пройшли спокійно. Участь у виборах була дуже висока: 92,55%. Список Українського Національного Об’єднання отримав 92,4% голосів” [106, 66]. Необхідно погодитись з думкою В.Косика, що Августин Волошин не міг щось зробити у справі покращення становища Карпатської України: “Що стосується Карпатської України, то жоден аргумент не міг змінити рішення Гітлера. Коли йому нагадували, що цей регіон збудив великі надії в українстві, Гітлер, за словами Ріббентропа, обмежився тим, що відповів: “Це трагічно, але неминуче”. Він спростовував заяви, згідно з якими він був вплутаний в українські справи: “Якщо я був би пов’язаний з українцями та їх політичними планами, то у Відні не проголошувалося б арбітражне рішення, яке зробило Закарпатську Україну нежиттєздатною” [106, 67].

У додатках до монографії В.Косика поміщені два документи з німецьких архівів, які свідчать про спроби А.Волошина виправити безнадійність становища. В уривку із листа посла Франції у Берліні Кулондра міністру закордонних справ Франції від 14 березня

1939 р. вказується, що “зі свого боку, пан Волошин телеграмою домагається допомоги й підтримки Райху й Італії. Мало вірогідно, що ці дві країни приймуть таке прохання” [106, 479]. Другим документом є телеграма А.Волошина до міністра закордонних справ Німеччини Й.Ріббентропа: “Ми проголошуємо незалежність Карпатської України й просимо захисту в Німецького райху. Одночасно інформуємо вас, що угорські війська сьогодні о 6 годині перейшли кордон поблизу Мукачева... Августин Волошин, голова уряду” [106, 480]. Однак відповіді не було.

Аналогічні думки висловила відома німецька дослідниця І.Фляйшхауер, яка в своїй монографії, зокрема в розділі “Німеччина відмовляється від Закарпатської України”, відзначала: “В лютому 1939 р. Гітлер, як видно, тимчасово залишив намір використати так звану Закарпатську Україну в якості пропагандистського і військового засобу завоювання Радянської України. В березні він відкрито віддав її в нагороду за приєднання до антикомінтернівського пакту угорському регенту Горті... 14 березня, за день до вступу німецьких військ у Прагу, німецькі війська окупували цю східну, межуючу з СРСР частину Чехословаччини” [165, 93] (дослідниця допустилася прикрої помилки, бо лише 17–18 березня 1939 р. на території Закарпаття встановився угорський окупаційний режим – *Авт.*).

Останні дні життя А.Волошина перебували в центрі уваги І.Кічака [97, 259-262]. “Трагічно склалася доля Президента Карпатської України о.Августина Волошина. Під час Другої світової війни він замешкав у Празі, де працював ректором Українського Вільного Університету. Коли після капітуляції Німеччини большевицькі війська зайняли Прагу, він був 21 травня 1945 р. заарештований, дарма, що ніколи не був советським громадянином, ані не перебував ніколи на території СРСР, і вивезений до Москви. Там він і помер 11 липня 1945 року в Лефортовській тюрмі” [97, 261]. (А.Волошин помер 19 липня 1945 р. в Бутирській в’язниці – *Авт.*).

Об’єктом дослідження відомого словацького вченого Миколи Мушинки були взаємини військового міністра Карпатської України Степана Ключурака і Августина Волошина [95, 127-135]. “Уже

стислий аналіз взаємин Степана Ключурака з Августином Волошином, – писав М.Мушинка, – свідчить про їх тісну і плідну співпрацю протягом чверть століття (1919–1945). Обидва вони боролися за незалежну демократичну Україну, в рамках якої хотіли бачити й своє Закарпаття” [95, 134]. І дійсно, С.Ключурак був зразковим секретарем прем’єр-міністра. Він їздив з А.Волошином в усі подорожі Закарпаттям і за кордон, готував для нього доповіді, тексти офіційних документів, організовував зустрічі з представниками преси і радіо тощо [95, 431].

Даний короткий історіографічний огляд дає можливість стверджувати, що зарубіжні історики внесли певний вклад у дослідження різнобічної діяльності А.Волошина. Переважна більшість праць, що опубліковані на Заході, присвячена з’ясуванню політичної спадщини президента Карпатської України. Виняток становить змістовна монографія чеської дослідниці Тетяни Беднаржової про педагогічну і культурницьку діяльність Августина Волошина. Такий стан справ пояснюється браком джерельних матеріалів про життєвий шлях А.Волошина. Оригінальністю відзначаються праці П.Р.Магочія, В.Маркуся, В.Косика, І.Фляйшхауера, О.Данка та багатьох інших, в яких А.Волошин зображений на фоні політичних подій кінця 30-х років.

1.3. Августин Волошин у спогадах очевидців

Поза всяким сумнівом, у 20–30-х роках видатним культурно-освітнім і громадсько-політичним діячем народовецького (українського) напрямку в краї був Августин Волошин, який за своїм значенням, за внеском у піднесення національної свідомості закарпатських українців стоїть поруч з Олександром Духновичем – найвидатнішим будителем населення Українських Карпат у ХІХ столітті. Внесок А.Волошина як професійного педагога, теоретика й практика педагогічної думки, а відтак – як організатора культурно-

освітнього руху в Закарпатті упродовж перших десятиріч ХХ ст. важко переоцінити. Це засвідчує один із перших авторів життєпису вченого – відомий український письменник та історик літературного процесу Володимир Бірчак на сторінках своєї праці [18]. Наголосимо: Володимира Бірчака пов'язувала з А.Волошином тривала творча співпраця та дружба. Тому й не дивно, що його книжка про майбутнього карпатського президента відзначається конкретикою свідчень, прикладів, яскравих спостережень. На його думку, А.Волошин був педагогом у багатогранному розумінні слова, педагогом усієї української молоді, усього народу, який “своєю національною свідомістю, своїм характером і тим, що випередив свою суспільність, своїми поглядами на народ і його язик о кількадесять літ” [18, 25].

Нарис В.Бірчака є першою спробою систематизувати творчий доробок А.Волошина, синтезувати його погляди на різні прояви різноманітної діяльності Волошина як педагога та громадського діяча універсального злету. А.Волошин поєднував у собі носія як гуманітарних, так і природничих цінностей, церковних і світських засад [18, 13].

У додатку до книги В.Бірчака був також поміщений нарис про А.Волошина керівника Педагогічного товариства в Закарпатті 20–30-х років Павла Яцка. Учень А.Волошина відзначає, у першу чергу, працьовитість свого наставника, його всебічну обізнаність у різних сферах науки, культурного й матеріального життя, інтелігентність та ерудицію: “Його широке чоло здавалось великим складом людських знань, складом сконцентрованої енергії...” [179, 30-31].

Майже всі соратники Августина Волошина – будівничі незалежної Карпато-Української держави, яким вдалося вижити за часів гортистської окупації Закарпаття і уникнути сталінських таборів ГУЛАГу, видали за кордоном свої спомини про нього. Особливо цінний матеріал міститься в щоденнику і споминах славного закарпатського поета, письменника і громадського діяча Василя Гренджі-Донського. Наш земляк на протязі десятиліть йшов нога в ногу з А.Волошином, був живим свідком тих подій, що

відбувалися у краї в міжвоєнний період. Перу Василя Степановича належать унікальні історико-біографічні нариси про багатогранну діяльність і життєвий шлях майбутнього політичного лідера закарпатських українців. Зокрема, такі як: “Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату”, “Короткий життєпис державного секретаря о.Августина Волошина”, “Отець д-р. Августин Волошин” [75, 181-182]. В них В.Гренджа-Донський вказував на чільне місце А.Волошина в нашій історії і культурі, про його великий вклад у розвиток освіти і науки краю.

В 1938 р. В.Гренджа-Донський писав, що “... як чехи мають свого Масарика, так і ми, підкарпатські українці, маємо свого Августина Волошина. Це наша гордість і слава наша. Волошин – наша новітня історія...” [75, 181]. В “Короткому життєписі державного секретаря о.Августина Волошина” В.Гренджа-Донський пише про дитячі роки і формування національної свідомості майбутнього президента. “Батько нашого національного відродження о.Августин Волошин побачив світ в наших зелених горах на Верховині, в селі Келечині, окр. Волівська, де його батько був священиком. Свою національну свідомість набув уже в хаті своїх батьків, де говорилося по-українськи. Верховина наша говорить чистісінькою українською літературною мовою й донині і це на молодого хлопця мало вплив” [75, 189].

Юнак тягнувся до знань. “З гімназії іде молодий талановитий студент на теологію в Ужгороді, а опісля в Будапешті й закінчує, придбавши також фах професора фізики. Зразу стає професором ужгородської учительської семінарії” [75, 189]. В той же час А.Волошин активно включається в громадську роботу. Величезний внесок зробив А.Волошин як видавець книг, газет і журналів. Його праці, що широко були відомі в народі, посіяли в людях зерно освіти, науки, яке зросло в часі. “Найбільшою заслугою о.Волошина є те, що в ті часи найбільшої мадяризації пише і видає книги, шкільні підручники і редагує майже єдину на той час газету “Наука”... Працює в товаристві ім. святого Василя Великого, а коли мадярська влада закрила це товариство, організує разом з іншими друкарню і книгарню “Унію” [75, 181-182]. Ці слова В.Гренджі-Донського є

відповіддю деяким нашим історикам, які намагаються зробити з А.Волошина “слугу кількох господарів”, який переходив від одних до інших заради своєї кар’єри. Та чи зробив він кар’єру взагалі? “Августин Волошин – найбільший наш муж наших новіших часів, не зробив жодної кар’єри, хоч його широке знання, досвіди й здібності та великі заслуги просто предестинували його на найвищі достоїнства” [75, 182]. А скільки зробив корисного А.Волошин для формування кадрів нашої інтелігенції! Саме вона в 30-х роках була ініціатором величезних державних перетворень, яким, на жаль, не судилося здійснитися. Про це теж не міг не сказати Василь Ґренджа-Донський: “Як директор семінарії, виховує сотні, тисячки найсвідомішої нашої інтелігенції, народних працівників” [76].

В.Ґренджа-Донський одним із перших звернув увагу на політичну діяльність А.Волошина. Він детально описав період 1918–1919 рр. в житті А.Волошина, коли той очолював Ужгородську народну раду, керівництво Народно-Християнською партією і депутатство в чехословацькому парламенті, діяльність А.Волошина на посаді державного секретаря, прем’єр-міністра Підкарпатської Русі, а згодом президента Карпатської України. Не обминув В.Ґренджа-Донський і характеристики тих складних міжнародних і внутрішніх умов, в яких діяв уряд Карпатської України, очолюваний Августином Волошином. Про ці та деякі інші питання йдеться на сторінках щоденника “Щастя і горе Карпатської України” і “Споминів” В.Ґренджі-Донського [41].

По-різному склались долі двох видатних наших земляків. Василь Ґренджа-Донський, пройшовши крізь пекло фашистських в’язниць і таборів, опинився в Словаччині, де і жив до самої смерті. Августин Волошин, заарештований в травні 1945 р. співробітниками НКВС, закінчив своє життя в Лефортівській в’язниці. До останніх днів В.Ґренджа-Донський зберігав у своєму серці любов і пошану до президента Карпатської України. Він був глибоко переконаний, що “такий муж заслужив, щоб його іменем назвали площі й вулиці, щоб йому ставили пам’ятники. Це все ми зробимо, як прийде на це час” [174].

З поміж праць, виданих за кордоном, заслуговують на особливу увагу саме праці мемуарного характеру Августина Штефана, з-під

пера якого вийшли дві змістовні книги та десятки статей [174-176]. Їхній автор стояв біля витоків формування й становлення державності в Закарпатті, займаючи відповідальні посади міністра шкільництва Карпатської України і згодом голови Союму. До цього додамо, що А.Штефан був найталановитішим учнем і продовжувачем А.Волошина у справі освіти та виховання. Оцінка його діяльності, приміром, як директора Мукачівської торговельної академії, що була справжнім вогнищем у культурно-освітньому житті краю і відіграла вирішальну роль у цій царині, ще попереду.

А.Штефан написав змістовну біографію А.Волошина, в якій докладно простежив етапні моменти життєвого й творчого шляху Волошина як педагога і громадського діяча. Вона справедливо й досі оцінюється як найкраще першоджерело відомостей про різнобічну діяльність А.Волошина. Її логічно доповнюють і такі нариси та публіцистичні виступи А.Штефана, як “А.Волошин – автор”, “А.Волошин – основник “Просвіти” в Ужгороді”, “Августин Волошин – професор учительської семінарії та Українського Вільного Університету”. Чимало цікавих фактів і спостережень знаходимо в споминах А.Штефана про діяльність А.Волошина в “Учительському товаристві”.

З педагогічною темою найбільш тісно пов’язане інше фундаментальне дослідження Августина Штефана “За правду і волю”. Автор цієї двохтомної праці обстоює насамперед ідею, що є визначальною для неї: Августин Волошин – найвидатніший педагог Закарпаття, визначний фахівець у системі народного шкільництва [176, 247]. Ось кілька домінантних рис із портретної характеристики А.Волошина-педагога: “Волошин виховував добрих та ідейних учителів для Карпатської України, які стали визначними діячами в культурнім та економічнім відношенні краю, вони любили свою рідну землю, свій народ, свою церкву” [176, 33]. Серед них слід назвати самого А.Штефана, а також Михайла Гулянича, Олександра Полянського, Семена Дзямка, Юліана Ревая, Павла Яцка та багатьох інших.

А.Штефан влучно підкреслив, що “в чорних днях угро-руської дійсности діти пересічного інтелігента, звичайного греко-католицького священика або церковного учителя, з руської спадщини

дістали руські колядки, церковно-слов'янські “єжедневні молитви” і, оскільки ходили до церковної школи, читали кирилицею писані статті в читанці о.А.Волошина” [176, 111]. Отже, вплив праць А.Волошина був незаперечним для зростання рівня національної свідомості закарпатських українців. Особливо становище покращилося, коли “в місяці липні 1917 р. директор учительської семінарії в Ужгороді о.Віктор Камінський відійшов на пенсію і новим директором іменовано о.Августина Волошина, який запросив мене (Августина Штефана – *Авт.*) на професора математики-фізики, і мукачівський єпископ Антоній Пап іменував мене професором від 1 вересня 1917 р.” [176, 111-112].

З вищенаведеного видно, що А.Волошин перебував у дуже близьких відносинах з А.Штефаном, незважаючи на те, що між ними була досить помітна різниця в роках. Безперечно, він йому довіряв. У спогадах А.Штефана є цікавий епізод, який також свідчить про людські риси директора вчительської семінарії: “Пригадую, що восени 1917 р. ми мали 6-тижневий курс для вояків-пропагандистів (учнів учительської семінарії). По скінченні курсу вояки могли скласти іспит... Колишній студент Лизак, родом з Ужгороду, перепавав з п'ятьох предметів. Видавши йому свідоцтво, він вийшов з професорської кімнати і по якомусь часі повернувся і сказав: “Пане професор, пан директор Волошин просив Вас до директорської канцелярії”. Я зайшов до канцелярії і Лизак за мною. Я приступив до бюрка і сказав “Прошу”. Волошин: “Яка справа?” Тоді приступив Лизак, витягнув багнет і крикнув: “Ви мені напишіть добре свідоцтво!” В тій хвилині відчинилися двері і увійшов колишній старшина, професор господарської науки Чакаді, відразу скочив до Лизака, і схопив за руку з багнетом. Я зловив його за другу руку і Чакаді передав багнет директорові.

Волошин: “Та що синку? Ти хотів зі мною воювати? Іди і приклич свою матір і перед нею приобіцяй мені, що будеш чесно працювати”. Лизак: “Пане директоре, дайте мені назад багнет. Без того мене арештують”. Волошин: “Іди додому. Матір твоя тут мешкає недалеко. Тепер патрулі не ходять”.

Так стало, як Волошин наказав. Лизак по війні повернувся до учительської семінарії. Скінчив її і був іменованій учителем десь до Ужгородської жупи” [176, 203].

Однак А.Штефан не обмежився характеристикою педагогічної діяльності А.Волошина. Він детально описав його політичну спрямованість у 1918–1919 рр., коли вирішувалася подальша доля нашого краю. Описуючи засідання Руської народної ради в Ужгороді, А.Штефан відзначив, що директор Августин Волошин у своїй доповіді з’ясував тогочасну політичну ситуацію і назвав усі можливі тодішні орієнтації [176, 243]. Чим закінчилася справа – загальновідомо: 21 січня 1919 р. в Хусті перемогла проукраїнська орієнтація і було прийнято рішення про возз’єднання Закарпаття з Україною. І лише неможливість це зробити привела до пізнішого входження краю до складу Чехословаччини [176, 287].

На сторінках спогадів А.Штефана є цікаві й маловідомі факти про внесок А.Волошина у створення Хліборобської партії [176, 293], дається характеристика основних напрямів шкільництва, які автор поділяє на народовецький, домашній або тутешняцький і руський, тобто русофільський. Видатним працівником першого напрямку, на думку А.Штефана, був А.Волошин [176, 295]. Як і В.Гренджа-Донський, А.Штефан подає коротку біографічну довідку А.Волошина. Наведемо її повністю: “Монс. Августин Волошин (1874–1945). Від 1-го вересня 1917 року – директор греко-католицької учительської семінарії для хлопців в Ужгороді аж до жовтня 1938 року. Посол до Празького парламенту в Празі в 1924–1929 рр. В жовтні місяці 1938 р. – державний секретар, в 1938–1939 рр. – Прем’єр, 15 березня 1939 р. – Президент Карпато-Української держави. На еміграції в Празі до травня 1945 р. Вмирає в московській тюрмі Ле форт 11 липня 1945 року” [176, 295]. До цього додамо, що дата смерті А.Волошина неточна. Він помер 19 липня в Бутирській тюрмі. Однак, тоді, коли писалася книга А.Штефана, про це було невідомо.

Численні статті мемуарного характеру про Августина Волошина написали П.Кукурудза, А.Куцинський, В.Лар, П.Стерчо, С.Яковенко [107, 108, 113, 153, 154, 178], що видаються нам важливим причинком до розуміння складної, часом суперечливої діяльності

А.Волошина як політичного діяча. У цьому зв'язку увірзимо статті Степана Росохи та Павла Кукурудзи, які органічно взаємопов'язані між собою широко закровоною темою про педагогічну діяльність А.Волошина з одного боку, і у вужчому плані – про його заслуги перед “Просвітою” – з другого. П.Кукурудза дійшов висновку, що результати майже двадцятирічної роботи представників “Просвіти”, одним із засновників якої був А.Волошин, лягли в основу тих духовних змагань, які завершилися 1939 року проголошенням незалежної держави – Карпатської України.

Внесок А.Волошина у розвиток закарпатського театру описав Юрій-Августин Шерегій [173]. Він відзначив, що ще 30 грудня 1920 р. Гядор і Мирон Стрипські, М.Григашій, Ю.Брашайко, А.Штефан та інші прийшли до А.Волошина, щоб обговорити болючі питання культурного розвитку краю... На це повідомляє о.Волошин, що й тут в Ужгороді постала вже також думка заснувати просвітне товариство. Звісний патріот о.Невицький, основник декількох культурних товариств на другій стороні Ужа, зладив вже статут для просвітнього товариства “Зоря” й передав А.Волошинові. Це мало бути товариство просвітньо-економічне для ширення культури між народом, подібне, як “Просвіта” у Львові. А.Волошин прочитав статут... Автор взорувався на статут львівської “Просвіти” з 1880 р., а доповнив і розширив справами, які треба розділяти на кілька товариств... Значається дискусія, вже речево усі заявляють за тим, щоб це товариство заснувати... лиш статут поправити й до роботи обрано комітет: д-р.Стрипський, А.Волошин і я. Оцей день був щасливим днем” [173, 38]. 11 травня 1921 р. був обраний Головний відділ “Просвіти”, заступником голови якого став А.Волошин. 15 січня 1921 р. на Підкарпатській Русі почав діяти перший в її історії руський театр. Закономірно, що ювілейну промову виголосив А.Волошин [173, 55].

Ю.А.Шерегій писав, що А.Волошин неодноразово бував на виставах, які ставив руський театр в Ужгороді. Зокрема, 28 серпня 1921 р. в міському театрі відбувся вечір, присвячений 70-річчю чеського драматурга Алоїза Ірасека, на якому виступив А.Волошин. У своєму виступі він пояснив, що А.Ірасек видатний драматург і

його творчість має великий вплив на європейську культуру взагалі [173, 63]. Прізвище А.Волошина постійно було серед жертводавців на користь закарпатського театру. А.Штефан наводить факт, який свідчить про постійну турботу А.Волошина про тетр. Так, в січні 1930 р. прем'єр-міністр подарував після “колядування Нової Сцени” на “поточні потреби” театру 5000 Кч.” [173, 309].

Театр “Нова сцена” неодноразово ставив п'єси А.Волошина, який в 30-их роках справедливо вважався одним із провідних закарпатських драматургів. Не випадково В.Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри того часу, відносив до кращих драматургів одного А.Волошина. Відомий закарпатський поет мав рацію – історична драма “Фабіола” ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі. Августин Штефан вважав, що драма “Маруся Верховинка” – найкраща дотеперішня карпато-українська драма [122, 381]. Цю п'єсу високо оцінив також Ю.-А. Шерегій: “... аматори Самоосвітнього гуртка при хлоп'ячій Учительській Семінарії поставили в гімнастичній залі в Ужгороді в режисурі М.Біличенка 26.V.1935 несподіванку – прем'єру п'єси А.Волошина “Маруся Верховинка”, сюжетом якої є боротьба за рідну школу” [173, 261].

Навіть у такому питанні як театральне мистецтво, не припинялася гостра боротьба між двома напрямками – українським і русофільським. Свою чітку позицію в цьому відношенні зайняв А.Волошин. “Гастролі в Празі, – констатував Ю.-А.Шерегій, – вплинули на всю громадськість і на наших провідних чинників; театр визнала Прага, мусив це зробити і Ужгород. Не знаючи про наш плян з гастролями, дирекція нашого Дружества в Ужгороді була заскочена голосами преси. 26.6.1938 “Нова свобода” повідомляла, що А.Волошин “виступив із Дружества “Карпато-русскій Театр”, бо його працю не поважав корисною для нашого народу й відродження. За цим фактом мають керуватись свідомі українці у відношенні до цього театру...” [173, 296].

Наближалася трагічна розв'язка для Карпатської України та її президента. Ці важкі часи Ю.-А.Шерегій описав дуже стисло, немов писав хроніку: “Події в ЧСР клонились до її розвалу.

14.III. проголошено самостійну Карпатську Україну, як суверенну державу, бо Словаччина відірвалась від ЧСР. Нагло був скликаний I-ий Сойм Карпатської України на 15.III.1939 до Хусту, але без святочних вистав. Сойм зафіксував волю народу не піддатися окупантам. Винесено перші закони держави, іменовано уряд, посли вибрали I-го президента Карпатської України, колишнього прем'єра д-ра А.Волошина, Сойм відкинув капітуляцію перед Угорщиною. 15 січня 1939 р. сніг покривав кров на трупах карпато-української столиці” [173, 322]. Вже перебуваючи в еміграції, “Українська Драматична Студія показала драматургію повісти А.Волошина “Фабіола” [173, 329].

Серед численних спогадів про Августина Волошина і Карпатську Україну окремої уваги заслуговують спогади і статті Вікентія Шандора [171, 172], який в 1939 р виконував відповідальні обов'язки представника уряду Карпатської України в Празі. В.Шандор більшу увагу приділяє характеристиці А.Волошина як політичного діяча, хоча відзначає, що ще дитиною “пішов я до Ужгороду, купив у книгарні-друкарні “Унію” Буквар о.Волошина з 1907 року і сам почав з нього вчитися руську грамоту. Буквар був маленький, бідненький, з твердим знаком, але була в ньому велика життєва іскра. Як учитель довідався, що я вчуся азбуку по-руськи, просив мене, аби я його вчив” [172, 20].

А.Волошин повністю довіряв В.Шандору, а тому не дивно, що в спогадах останнього містяться такі факти, які важко знайти у спогадах інших діячів національно-визвольного руху 20–30-х років у Закарпатті. Приміром, коли йдеться про політичну діяльність А.Волошина після розпаду Австро-Угорської монархії. В.Шандор пригадував: “Провідна постать тодішнього нашого життя, пізніше прем'єр-міністр Карпатської України о.Августин Волошин у розмові з автором цих спогадів у Празі 1939 року визначив тогочасну ситуацію такими словами: “Ми мусіли шукати якусь реальну розв'язку, притому не хотіли довше бути зв'язані з Малярщиною, а наше з'єднання з Україною не було можливості здійснити, головну роллю тоді повсюди грала військова сила, якої у нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час був це єдиний

правильний вихід із положення – зв’язати нашу долю із слов’янським народом” [172, 31]. Такої думки притримується сьогодні переважна більшість сучасних дослідників.

В.Шандор яскраво описав призначення А.Волошина прем’єр-міністром уряду Підкарпатської Русі 26 листопада 1938 р. “Сенсацією був арешт прем’єр-міністра Бродія та призначення на його місце д-ра Августина Волошина... Доказалося, що у випадку небезпеки держави, чеські діячі таки звернулися за порятунком до українців. Мене ця вістка сильно порадувала. Нарешті і ми будемо ковалями і виразниками своєї долі” [172, 132]. В.Шандор був глибоко переконаний, що невідомо якими б були рішення Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. якби українську делегацію очолював А.Бродій, а не А.Волошин. “Призначаючи о.Августина Волошина новим прем’єр-міністром, – справедливо відзначав В.Шандор, – Прага викликала не тільки певного роду внутрішню революцію, але й поворот у політиці Чехо-Словаччини та поворот в українській справі взагалі. Дивлячись на карту Карпатської України після арбітражу, створюється враження, що арбітри навмисно і свідомо поперетинали сухопутні й залізничні шляхи в Хусті, аби примусити населення благати Мадярщину “ласкаво” просити цей край до себе” [172, 133].

Спогади В.Шандора відзначаються своєю об’єктивністю і неупередженістю. Захищаючи в тому чи іншому питанні позицію А.Волошина, В.Шандор наводить переконливі докази. Приміром, коли йде мова про утворення концтабору на горі Думен поблизу Рахова. З цього приводу В.Шандор писав: “Злісний виступ недоброзичливців у пресі проти доброго імені о.А.Волошина, що ніби підписував наказ для ізоляційної затримки підозрілих осіб, можна вважати великим підступом. А.Волошин нікого не посилав у табір, для того були інші органи. Якщо його підпис десь і можна було знайти, то це треба вважати результатом тогочасного початкового хаосу. Невиключено, що до такого підпису могло дійти і внаслідок навмисного підсунення якимсь мадярчуком такого наказу разом з іншими листами” [172, 135].

Зупинився В.Шандор і на стані чесько-українських взаємин періоду Карпатської України. Необхідно погодитись з його думкою,

що “призначення о.Августина Волошина прем’єр-міністром від 27 жовтня 1938 р. означало зміну ставлення чехів до українців та української державності взагалі. Чехи нарешті переконалися в тому, що т.зв. москвофільський культурний напрямок, який вони так завзято підтримували в Карпатській Україні, завів їх наостанку в тупик... Одночасно ми повинні були брати до уваги собі чеський національний сентимент, чесько-німецькі взаємини в сучасному й минулому, щоб невідповідною поведінкою їх собі не зраджувати. З чехами ми створили одну федеративну державу, і треба було відстоювати спільну платформу для подальшого існування. Крім того, ми були повністю залежні від чехів. Знайти в цьому напрямі відповідну форму нашої присутності у Празі – було одним із основних моїх завдань. Саме так визначив його і прем’єр-міністр Августин Волошин при першій зустрічі в Празі” [172, 154].

В.Шандор детально описав сутички 13–14 березня 1939 р. між чехами і карпатськими січовиками, вважаючи їх тактичною помилкою останніх. Він переконливо довів, що А.Волошин постійно прагнув до співпраці обох народів. “Тоді не був час на політичні, навіть обґрунтовані порахунки з чехами за минуле, – констатував він. – Життєві інтереси обох народів вимагали якнайтіснішої співпраці та взаємопорозуміння, що о.А.Волошин часто наголошував у своїх виступах та пресових конференціях. Спеціальне становище мало свою логіку, бо в даній ситуації чехи мали той самий політичний інтерес, що і ми – збереження цілості обкровоєної республіки, боротьбу проти мадярських і польських терористичних банд, проти терористичних аспірацій Мадярщини щодо спільних кордонів з Польщею” [172, 177].

На сторінках спогадів В.Шандора зустрічається багатющий архівний матеріал про господарську політику уряду А.Волошина, заключення важливих торговельних договорів, українізацію всіх сфер суспільно-політичного життя краю. Не оминув він своєю увагою й реакцію А.Волошина на призначення Прагою третім міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали. Хоча про це писали й інші очевидці, однак В.Шандор мав особисту розмову з

цього приводу з А.Волошином. Ось як він її передав: “Після повернення з нарад до Представництва, сказав мені о.Волошин:

– Маємо третього міністра.

– Цікаво – кого? – запитую я.

– Ану, вгадайте.

Я почав вираховувати імена наших можливих кандидатів, але не вгадав і о.Волошин заявив:

– Генерала Прхалу.

– А ви на нього погодились? – зразу запитав.

– Чехи на ня напосіли, то що я міг робити, – була відповідь” [172, 216].

Цей фрагмент із спогадів В.Шандора ще раз переконує в тому, що самостійність А.Волошина у великій політиці була досить відносною і обмеженою – всі проблеми вирішувала Прага. І з такою постановкою питання треба було рахуватися.

Сьогодні багато пишеться про проголошення незалежності Карпатської України. Загальновідомо, що радикально настроєні закарпатські націоналісти “натискали” на А.Волошина, щоб він проголосив самостійність задовго до 14 березня 1939 р. В.Шандор повністю поділяв позицію А.Волошина, заявивши про себе як про політика реалістичного спрямування. “Уряд Карпатської України, а зокрема о. д-р. Волошин, у своїх заявах і статтях постійно наголошував на потребу й політичну доцільність нашого співжиття з федеративною Чехо-Словаччиною. Беручи до уваги тогочасну політичну ситуацію в Центральній Європі та політику наших сусідів, зберегти федерацію в той час було єдиною реальною правильною розв’язкою проблеми Карпатської України... Мусимо бути підготовлені з військового й політичного боку, і рівно ж мусимо проголосити свою незалежність, але аж після Словаччини, щоб не привернути до себе відповідальність за розвал республіки” [172, 278]. Отже, однією з причин проголошення незалежності Карпатської України було проголошення самостійності Словаччиною, а отже державний розпад Чехо-Словацької республіки. Від імені А.Волошина В.Шандор “виконав акт проголошення незалежності в Празі” [172, 280].

У спогадах В.Шандора містяться незаперечні докази про організацію проведення державного перевороту в Карпатській Україні. В.Шандор детально описав “таємну раду групи членів Головної Команди Карпатської Січі у Січовій Гостинниці, на якій приготувався замах на уряд, тобто на всіх членів уряду і на арешт 15 провідних осіб. Присутні на цій нараді були декотрі члени Головної Команди галичани, а з наших Росоха, Рогач, Роман – три “Р” [172, 303]. Свідчення В.Шандора підтверджуються спогадами В.Бірчака, І.Сарвадія, М.Бандусяка та інших очевидців [19, 147]. Відзначимо, що чехо-словацька служба безпеки неодноразово повідомляла А.Волошина про змову [42-45]. Робили це і окремі члени його уряду. Однак, як пише В.Шандор, “він був спокійної і розсудливої вдачі. Мав дуже велику терпеливість вислуховувати людські болю та їх лікувати” [172, 319]. За всі свої кроки А.Волошин ніс відповідальність перед Прагою і своїм рідним народом. Безперечно, правий В.Шандор, коли пише, що “якщо будемо виправдовувати наші помилки і невдачі та їх ідеалізувати, зведемо морально на манівці цілі генерації, які втратимо для нашого народу” [172, 333]. З такими міркуваннями необхідно погодитись.

Опублікували свої спогади й ті, які, хоч і були патріотами краю, але вважали, що уряд А.Волошина є поміркованим, ліберальним, “соціал-демократичним”, “застарілим” і не хоче проголошувати незалежність Карпатської України. Мова йде про статті і книги М.Бажанського, І.Рогача, С.Росохи, Ю.Химинця [4-6, 145, 167]. Всі вони відзначали видатні педагогічні здібності А.Волошина, його вирішальний внесок у розвиток культури і національної свідомості населення краю. Однак, з кардинальних питань тогочасного політичного життя Карпатської України їх спогади суттєво відрізняються від спогадів, приміром, Вікентія Шандора. С.Росоха пізніше визнав, що “нераз дуже критично висловлювався на їх (А.Волошина та Ю.Ревая – *Авт.*) адресу та інших провідників... бо ж в наших “революційних поняттях” вони були “опортуністами”, а тільки ми “правдивими” націоналістами. Без сумніву, що такі поняття в нас родились під впливом ОУН, до якої належали провідні одиниці закарпатської молоді” [174, 9]. Що стосується інших

активних учасників подій 1938–1939 рр. у Карпатській Україні, то у виданих ними спогадах суперечності в українському таборі, як правило, замовчуються. Через їх праці червоною ниткою проходить ідея монолітної єдності і всезагальної підтримки уряду Августина Волошина. Насправді, все було далеко не так.

Окреме місце серед спогадів про Карпатську Україну і Августина Волошина належить спогадам колишнього керівника закарпатських націоналістів Юліана Химинця [167]. Автор книги “Тернистий шлях до України” детально описав хід Союму Карпатської України та події, які цій події передували. Він погоджується з іншими дослідниками і мемуаристами, що проголошення незалежності Словаччиною змусило і уряд А.Волошина поступити аналогічно. Ю.Химинець наводить уривок з промови А.Волошина на засіданні Союму Карпато-Української держави 15 березня 1939 р.: “Висловлюю глибоку вдячність Богові, що дозволив дочекатися цього великого нашого свята, що є святом українського народу. Дозволив якраз нам – найменшій вітці українських земель – бути вільними. Від національної загибелі врятувала нас наша глибока віра у наше національне воскресіння.

Що ми діждалися часу, можемо завдячувати витривалості нашого народу. Незважаючи на всі трагічні переживання, залишилися ми вірними синами свого народу, дух предків додав нам творчої сили і почуття єдності.

Ми розбудуємо Карпатську Україну, з признанням нових прав і національним меншостям, щоб усі громадяни Карпатської України почували себе щасливими” [167, 83].

Особливої уваги, перш за все своєю оригінальністю, заслуговує розділ із споминів Ю.Химинця “Закордонна делегація Карпатської України”. Відомо, що цю делегацію, яка була створена у вересні 1939 р., очолював Ю.Химинець за наказом уряду Карпатської України і особисто Августина Волошина. Саме на нього покладалося відповідальне завдання бути представником уряду Карпатської України при Проводі Українських Націоналістів. Ю.Химинець відзначив, що коли 1 листопада 1938 р. прем’єр-міністр А.Волошин зі своєю делегацією прибув на Віденський арбітраж, він одержав у

своє розпорядження всі матеріали, підготовлені закордонною делегацією Карпатської України. Ю.Химинець також чимало зробив для того, щоб світова громадськість дізналася про Карпатську Україну” [167, 91].

Однак, у деяких дискусійних питаннях історії Карпатської України Ю.Химинець притримувався хибних думок. Зокрема, він вважає, що А.Волошин віддав наказ про видачу зброї карпатським січовикам в ніч з 13 на 14 березня 1939 р., що не відповідає дійсності. На нашу думку, це не входило в компетенцію уряду А.Волошина. Питання зброї вирішувала, все-таки, Прага. Неточним є також твердження Ю.Химинця, що “президент Волошин дав наказ своїй армії боронити державу від поневолення” [167, 108]. Поки що, ми не маємо підтвердження такому впевненому твердженню.

Заслужують на увагу міркування Ю.Химинця про політичну діяльність А.Волошина та окремих членів його колишнього уряду в еміграції. Відповідає правді, що “ніхто з уряду, насамперед Президент д-р А.Волошин, не шукав контакту з Проводом Українських Націоналістів... Хоча ПУН у справі Карпатської України зробив великі зусилля (переважно дипломатії і фінансової допомоги), однак через те, що в останній дії закарпатської епопеї відійшов у тінь, після трагедії Карпатської України він не міг собі приписувати заслуги героїчної боротьби Закарпаття. Він шукав далі контакт з урядом Карпатської України. Така нагода трапилась 21 липня 1939 р., коли встановились взаємовідносини і шляхи співпраці між проводом українських націоналістів і владою Карпатської України. Це домовлення зафіксоване актом у Венеції” [167, 94-95]. Однак, знову ж таки, переважна більшість дослідників вважає, що А.Волошин цей договір не підписував. До речі, під час допиту в Лесфортивській в’язниці А.Волошин теж однозначно заявив, що договір не підписував.

Отже, спогади очевидців і активних учасників національно-визвольних змагань закарпатських українців 20–30-х років переконливо свідчать, що Августин Волошин був яскравою постаттю нашої історії. Він зробив величезний внесок у розвиток педагогіки, освіти і культури краю, спричинився до піднесення рівня національ-

ної свідомості закарпатських українців. Не випадково, що місцеве населення його називало “Батьком” нашого національного відродження. Такої честі в ХІХ столітті удостоївся лише Олександр Духнович – славетний будитель закарпатських русинів.

Августин Волошин був визначним політичним діячем краю протягом всього міжвоєнного періоду, особливо наприкінці 30-х років. Спогади Василя Гренджі-Донського, Вікентія Шандора, Августина Штефана та інших переконують, що прем’єр-міністр, а згодом президент Карпатської України користувався необмеженим авторитетом серед населення краю. Йому доводилось діяти в складних міжнародних умовах, коли тривав розпад Чехо-Словацької республіки. А.Волошин був політиком-реалістом, добре усвідомлюючи, що для Карпатської України найкращим є державне співжиття з чехами і словаками в єдиній федеративній державі.

Спогади очевидців дають можливість з’ясувати позицію А.Волошина стосовно українсько-чеських відносин, Карпатської Січі, суперечностей в українському таборі тощо. Однак, відповідаючи на ці дискусійні питання Карпатської України, мемуаристи притримуються різних думок. Одні (В.Шандор, А.Штефан, І.Сарвадій) вважають, що опозиція в українському таборі стосовно уряду А.Волошина, завдала тільки шкоди визвольним змаганням закарпатських українців. Інші (С.Росоха, Ю.Химинець) – притримуються думки, що молоді радикально настроєні закарпатські націоналісти у спілці з деякими членами ОУН випереджали своїх старших і поміркованих колег з уряду, зокрема, у питанні проголошення незалежності.

***

Постать визначного закарпатського педагога, культурного і політичного діяча Августина Волошина завжди привертала і привертає увагу дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних. Перші біографічні нариси про нього з’явилися вже при житті Августина Волошина. Їх авторами були ті, хто йшов нога-в-ногу з ним, його найближчі соратники і численні учні – Володимир Бірчак, Павло Яцко, Августин Штефан, Вікентій Шандор, Василь Гренджа-Донський та багато інших. В своїх спогадах вони звернули увагу на великий вклад Августина Волошина в розвиток педагогіки, освіти і

культури Закарпаття, у піднесення рівня національної свідомості закарпатських українців. Закономірно, що в них проводиться паралель з Олександром Духновичем – найвизначнішою постаттю нашого краю XIX століття. Якщо О.Духнович був будителем закарпатців у XIX ст., то А.Волошин вважається батьком національного відродження в Закарпатті XX ст.

З приходом радянських військ в Закарпаття у 1944 р., а особливо після воз'єднання краю з Радянською Україною в складі СРСР, на багатогранну діяльність А.Волошина було накладено “табу”. Майже всі педагогічні праці А.Волошина були сховані в так званих “спецхранах”. В численних працях радянських істориків, опублікованих в 50–80-х роках, А.Волошин зображувався виключно чорними фарбами. Його називали “українським буржуазним націоналістом”, “запеклим ворогом народу”, “слугою кількох господарів”, “зрадником українського народу”, “політичним авантюристом”. Перелік цих та інших епітетів можна б продовжити. У такому руслі написані праці С.Білака, П.Халуса, Б.Співака, М.Болдижара, Д.Буковича та багатьох інших. Така загальна характеристика діяльності А.Волошина та очолюваного ним уряду Карпатської України поступово перемістилася на сторінки узагальнюючих, фундаментальних праць “Історії Української РСР”, “Історіографії історії Української РСР”, “Шляхом до щастя” тощо.

Виняток становили дослідження, які побачили світ за кордоном, де науковці, за висловом відомого українського історика Ярослава Дашкевича, “могли писати вільно”. Авторами більш-менш об'єктивних праць про А.Волошина були П.Стерчо, В.Шандор, А.Пекар, О.Баран, С.Росоха, П.Р.Магочій, В.Косик, В.Маркусь, М.Мушинка, І.Ванат, Т.Беднаржова та ін. Разом з тим, необхідно відзначити, що для праць зарубіжних учених характерний дещо односторонній підхід до з'ясування оцінки громадсько-політичної і культурно-освітньої діяльності А.Волошина. У монографіях і статтях зарубіжних істориків А.Волошин, як правило, дещо ідеалізується. Такий стан справ, на нашу думку, також пояснюється браком джерел, які в переважній своїй більшості збереглися в архівах України, Угорщини та Чехо-Словаччини.

Зарубіжні дослідники більшу увагу звертали на політичну діяльність А.Волошина, особливо на період, коли він був прем'єр-міністром та президентом Карпатської України. Виняток становить ґрунтовна монографія чеської дослідниці Тетяни Беднаржової “Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель”, в якій зроблена спроба простежити життєвий шлях і проаналізовано педагогічну спадщину видатного вченого. Що стосується вітчизняної історіографії, то аналогічні праці про А.Волошина з'явилися тільки на початку 90-х років, особливо після проголошення України незалежною державою.

Перші позитивні зрушення відбулися в березні 1990 р., коли вперше в Україні відзначалася річниця з дня проголошення Карпатської України та її президента Августина Волошина. Тоді ж зробили спробу переглянути свої попередні оцінки радянські історики. У березні 1990 р. відбулося засідання “круглого столу” істориків в “Закарпатській правді”, на якому були присутні М.Болдижар, І.Чаварга, М.Макара та ін. Вони визнали, що Августин Волошин був визначним педагогом і вніс значний вклад в розвиток освіти і культури краю. Протилежної точки зору притримувався В.Пашкевич, який і далі продовжував вважати А.Волошина “політичним авантюристом”.

Протягом 1990–2000 рр. українські історики, педагоги і філологи опублікували понад 150 наукових і науково-популярних праць, в яких простежили життєвий шлях і багатогранну спадщину А.Волошина. Заслуговують на увагу змістовні праці В.Гомонная, М.Кляц, В.Турияниця, М.Зимомрі, Ю.Балеги та ін. про педагогічну діяльність А.Волошина. Найповніше ця проблема висвітлена у двох виданнях монографії В.Гомонная, М.Зимомрі та М.Вегеша “Августин Волошин” (1994, 1995). О.Мишанич, П.Чучка, Б.Галас, В.Турияниця, Ю.Юсип та ін. висвітлили проблематику боротьби А.Волошина за збереження рідної мови в краї, дали оцінку його літературної діяльності. П.Федака досліджував внесок А.Волошина у створення товариства “Просвіта”, яке відіграло важливу роль у формуванні національної свідомості закарпатських українців у період між двома світовими війнами.

Останнім часом вітчизняні історики все більше приділяють уваги висвітленню політичної спадщини Августина Волошина. Необхідно відзначити, що в цьому відношенні вони не притримуються спільної думки. Особливо, коли йдеться про короткочасне існування Карпато-Української держави. В.Лемак, М.Болдижар, І.Гранчак та деякі інші вважають, що орієнтація А.Волошина на Німеччину була помилковою. На їх думку, уряд Карпатської України неодноразово порушував законодавство Чехословацької республіки, згортав демократичні процеси, переслідував інакодумців тощо. М.Болдижар називає збори до Союму Карпатської України такими, що пройшли на задовільному рівні, а В.Лемак твердить, що вони були сфальсифікованими. Інша група вчених (В.Ганчин, Б.Якимович, Ю.Сливка, С.Кульчицький, М.Вегеш) доводять, що встановлення авторитарного режиму в Карпатській Україні пояснювалося, і в значній мірі було прискорено, негативним впливом цілого ряду внутрішніх і зовнішніх факторів (складна міжнародна обстановка, посилення українсько-чеських суперечностей, постійні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської "п'ятої колони" тощо). Саме така ситуація, вважають сучасні дослідники, і змусила уряд Августина Волошина піти на згортання демократичних процесів, що вилилося у закриття окремих друкованих органів, товариств, відкриття концентраційного табору, заборону всіх політичних партій і проведення безальтернативних виборів до Союму.

Українськими вченими немало зроблено у напрямку видання бібліографічних покажчиків праць Августина Волошина, збірників його вибраних творів. Авторами цих праць були О.Мишанич, П.Чучка, В.Туряниця, В.Гомоннай, М.Зимомря та ін. Августин Волошин займає чільне місце на сторінках узагальнюючих праць і енциклопедичних видань, виданих в Україні. Мова йде про "Малий словник історії України", "Енциклопедію історії України" тощо.

Незважаючи на різні, інколи полярні, підходи до оцінки Августина Волошина, переважна більшість істориків справедливо вважає, що він був визначною постаттю української історії ХХ століття.

Список використаних джерел

1. Августин Волошин // Будучність нації. – 1938. – 1 черв.
2. Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України 16 березня 2004 року. – Київ, 2004.
3. Августин Волошин. Твори / Видання підготували О.Мишанич, П.Чучка. – Ужгород: МПП „Гражда”, 1995.
4. Бажанський М. Мемуарна мозаїка. – К.: Критика, 1998.
5. Бажанський М. Мої зустрічі з о. А.Волошином. – Детройт-Лейн-Оріон, 1989.
6. Бажанський М. Мої зустрічі з о. Августином Волошином. – Детройт, 1989.
7. Балєга Ю. Він був сином свого часу і... майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч // Закарпатська правда. – 1991. – 13 верес.
8. Балєга Ю. Культурно-освітня діяльність А.Волошина // Тези доповідей наукової конференції “Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст. – Ужгород, 1992. – С.11–15.
9. Батько Волошин // Нова свобода. – 1938. – 5 серп.
10. Батько Волошин почесним громадянином Рахова // Нова свобода. – 1939. – 28 січ.
11. Беднаржова Т. Августин Волошин – 120 років від дня народження / Пороги. – 1994. – №1.
12. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. – Львів, 1995.
13. Беднаржова Т. Августин Волошин // Альманах “Гомону України” на 1995 рік. – Торонто-Онтаріо, 1993. – С.77–82.
14. Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998.
15. Білак С.М. Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938-1939 рр.) // Український історичний журнал. – 1972. – № 5. – С. 31–40.
16. Білак С.М. До питання критики буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії Закарпаття (1919-1944 рр.) // Культура і побут Українських Карпат. Матеріали республіканської наукової конференції. – Ужгород, 1973. – С. 65–73.
17. Білак С.М. Слуга кількох господарів. – Ужгород, 1977.

18. Бірчак В. Августин Волошин его життя и діяльність. З нагоди ювілею 50 літніх уродин и 25 літньої праці. – Ужгород, 1924.
19. Бірчак В. Карпатська Україна: спомини і переживання. – Прага, 1940.
20. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. – Ужгород, 1937.
21. Богів О., Задорожний В. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 – березень 1939 рр.). – Ужгород, 1999.
22. Божук Г., Зілгалов В., Чучка П. Карпатська Україно... // Молодь Закарпаття. – 1990. – №11.
23. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993.
24. Болдижар М. Політична драма чи авантюра? // Закарпатська правда. – 1990. – 21 берез.
25. Болдижар М. Хто і навіщо обілює історію унії. – Ужгород, 1985.
26. Болдижар М., Лемак В. Уряд А.Волошина і його державно-правова діяльність // Нариси історії Закарпаття. – Т.2. – Ужгород, 1995. – С.284-293.
27. Болдижар М., Лемак В. Уряд Августина Волошина і його державно-правова діяльність у Карпатській Україні (жовтень 1938 – березень 1939 рр.) // Молодь – Україні (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). – Т.4. – Ужгород, 1994. – С.284–296.
28. Букович Д. Павутиння омани. – Ужгород, 1974.
29. Вайда М. Августин Волошин // Америка. – 1954. – 18 берез.
30. Вайда М. Монсенйор д-р Августин Волошин // Календар “Провидіння”. – 1959. – С.89–93.
31. Вайда М. У 90-ту річницю народин президента А.Волошина // Вільне слово. – 1964. – 28 берез.
32. Вегеш М. “Любов народна і межинародна”. Августин Волошин: педагог і людина // Молодь Закарпаття. – 1990. – 29 верес.
33. Вегеш М. Августин Волошин (1874-1945) // Календар “Просвіти” на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – С.70–73.
34. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Дзвін. – 1991. – №3. – С.85–90.
35. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Сторінки історії України ХХ століття. – К., 1992. – С.307–318.
36. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. – Львів – Хуст: ЗУКЦ, 2004.

37. Вегеш М. Августин Волошин: Зміна орієнтацій // Пороги. – 1997. – №2, 3.
38. Вегеш М. Августин Волошин: ким він був? // Рад. Верховина. – 1990. – 24 берез.
39. Вегеш М. Августин Волошин: християнська етика – шлях до цивілізованих націй // Срібна Земля. – 1995. – 4 лист.
40. Вегеш М. Вшанування президента Карпатської України // Новини Закарпаття. – 1995. – 14 верес.
41. Вегеш М. Земляк про земляка (Василь Гренджа-Донський про Августина Волошина) // Рад. Верховина. – 1991. – 21 верес.
42. Вегеш М. Історичні дослідження. – Т. 2. Історія Карпатської України. – Ужгород, 2000.
43. Вегеш М. Історичні дослідження. – Т. 3. Августин Волошин: педагог, політик, людина. – Ужгород, 2000.
44. Вегеш М. Історичні дослідження. – Т. 1. Історія Карпатської України. – Ужгород, 2000.
45. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. – Ужгород: Видавництво „Карпати”, 2004.
46. Вегеш М. Нові архівні матеріали про останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина // Срібна Земля. – 1996. – 16 берез.
47. Вегеш М. Останні дні президента // Календар “Просвіти” на 1995 рік. – Ужгород, 1995. – С.135-138.
48. Вегеш М. Останні дні президента Карпатської України Августина Волошина // Клич. – 1995. – №27.
49. Вегеш М. Пам’яті Августина Волошина // Карпатська Україна. – 1995. – 22 серп.
50. Вегеш М. Чого прагнув Августин Волошин? Нові документи про діяльність уряду Карпатської України в еміграції (1939-1941 рр.) // Орбіта. – 1995. – 23 лист.
51. Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин (1874-1945) // Малий словник історії України. – К., 1997. – С.97-98.
52. Вегеш М., Горват Л. – І. Сторінки історії Закарпаття: Історичні статті, есе, історико-біографічні нариси. – Бухарест: Видавництво „Мустанг”, 2003.
53. Вегеш М., Задорожний В. Августин Волошин // Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України. – Ужгород, 1993. – С.27-38.

54. Вегеш М., Туряниця В. Августин Волошин (1874-1945). Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1994.
55. Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874-1945). – Ужгород, 1995.
56. Вегеш М., Туряниця В., Чаварга І. Нові матеріали про останні дні життя президента Карпатської України Августина Волошина // Закарпатська Україна. 1945 рік. Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю воз'єднання Закарпаття з Україною (Ужгород, 26 травня 1995 р.). – Ужгород, 1995. – С.68–72.
57. Вегеш М., Туряниця В., Чаварга І. Смерть президента (Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина). – Ужгород, 1995.
58. Волошин Августин // Радянська Енциклопедія історії України. – Т.І. – К., 1969. – С.355.
59. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під ред. М.М.Вегеша. – Ужгород: Видавництво „Карпати”, 2002.
60. Вся Європа за прем'єром Волошином // Нова свобода. – 1938. – 29 жов.
61. Габор В. Українські часописи Ужгорода (1867-1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 2003.
62. Гаджега В. Спогади про вчителя // Карпатська Україна. – 1994. – 19 берез.
63. Гаджега В. Щирі зернята пошани до Августина Волошина // Нове життя (Іршава). – 1994. – 15 берез.
64. Галда П. „Політичний авантюризм” чи патріотизм? Чи мали право українці Закарпаття боротися за свою незалежність? // Ужгородський університет. – 1990. – 22 черв.
65. Ганич О. Августин Волошин – Президент Карпатської України // Карпатська Україна і Карпатська Січ. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України і Карпатської Січі. м.Хуст, 14 березня 1999 р. – Ужгород, 1999. – С.17–27.
66. Ганчин В. Можна тільки здогадуватись. Нові архівні дані про діяльність А.Волошина // Новини Закарпаття. – 1992. – 28 берез.
67. Годьмаш П. Судьба Президента // Подкарпатська Русь. – 1994. -14, 17 лют.

68. Гомоннай В. Августин Волошин // Гомоннай В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX-XX ст.). – Ужгород, 1992.
69. Гомоннай В. Від сповиточку. Педагогічний портрет А.Волошина // Карпатський край. – 1991.
70. Гомоннай В. Педагогічні погляди Августина Волошина: До 120-річчя від дня народження // Срібна Земля. – 1994. – 12 берез.
71. Гомоннай В., Росул В. Августин Волошин про концепцію формування професії вчителя. – Ужгород, 1995.
72. Гомоннай В., Росул В., Талапканич М. Школа та освіта Закарпаття. – Ужгород, 1997.
73. Гоца Е., Туряниця В. Августин Волошин про статеве виховання молоді // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. – Ужгород, 1992. – С.271–274.
74. Гранчак І.М. Олекса Борканюк – полум'яний борець за визволення трудящих Закарпаття. – К., 1956.
75. Гренджа-Донський В. Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату // Твори. – Т.IX. – Вашингтон, 1989.
76. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: щоденник // Твори. – Т.VIII. – Вашингтон, 1987.
77. Дем'ян Г. Августин Волошин // За вільну Україну. – 1990. – 12 лип.
78. Дем'ян Г. Августин Волошин // Таланти Бойківщини. – Львів, 1991.
79. Дем'ян Г. Культурно-наукова і громадсько-політична діяльність Августина Волошина: Доповідь на 4 сесії Великої Ради Руху // Вісник Руху. – К., 1990. – №4. – Ч.I.
80. Дем'ян Г. О. Духнович у творчості А.Волошина-літературознавця // Дукля. – 1991. – №2. – С.32–33.
81. Дмитро Климуш – головний комендант „Карпатської Січі”. Документи, спогади, статті, вірші. – Ужгород, 1997.
82. Заповіт Срібної Землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. – Львів: Видавництво „Світ”, 2001.
83. Зимомря М. Августин Волошин – видатний вчений-педагог України // Дукля. – 1995. – №1. – С.34–46.
84. Зимомря М. З галереї видатних: Отець Августин Волошин // Християнський голос. – 1994. – 3–10 квіт.
85. Зимомря М. З глибин небуття: Августин Волошин: До 120-річчя від дня народження // Благовіст.-1994.-Рік IV.-№3.
86. Зимомря М. З когорти невмирущих. Августин Волошин: До 120-річчя від дня народження // Наше слово. – 1994. – 27 берез.

87. Зимомря М. Наші педагоги. Концептуальні погляди Августина Волошина на синтез навчання та виховання в умовах школи й сім'ї // Слово педагога. – 1995. – Ч.І. – С.17–19.
88. Зимомря М. У вінок Августина Волошину // За вільну Україну. – 1994. – 8 квіт.
89. Зимомря М., Вегеш М. Духовні устремління О.Духновича в оцінках Августина Волошина та Едуарда Вінтера // О.В.Духнович і слов'янський світ. Програма (Матеріали) наукової конференції. 23–24 квітня 1993 року. – Ужгород, 1994. – С.178–179.
90. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. – Ужгород, 1995.
91. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин: До 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України. – Слупськ- Ужгород, 1994. -
92. Историография истории Украинской ССР. – К., 1986.
93. История Украинской ССР: В десяти томах. – Т. 7. – К., 1984.
94. Ілько В. Боротьба трудящих Закарпаття за возз'єднання з Радянською Україною (1939-1944 роки). – Ужгород, 1954.
95. Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції „Карпатська Україна – пролог відродження української держави” (Ужгород, 11-12 березня 1994 року). – Ужгород: МПП „Гражда”, 1995.
96. Карпатська Україна: пошуки істини. Круглий стіл істориків в „Закарпатській правді” // Закарпатська правда. – 1990. – 15, 17, 20, 21 берез.
97. Кічак І. Незалежна Карпатська Україна // Визвольний шлях. – 1996. – Кн. 3. – С. 259-262.
98. Кляп М. Деякі питання історії церкви Закарпаття в працях А.Волошина // Ужгородській унії – 350 років. Матеріали міжнародної конференції. – Ужгород, 1997. – С.114-116.
99. Кляп М. Історичні умови формування світогляду А.Волошина як педагога // Молодь – Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. – Т.9. – Ужгород, 1996. – С.144-156.
100. Кляп М. Нова праця про Августина Волошина // Новини Закарпаття. – 1997. – 16 груд.
101. Кляп М. Підручники з математики Августина Волошина // Обрії (Науково-педагогічний журнал). – 1998. – №1 (6). – С.72-76.

102. Кляп М. Твори визначного педагога // Закарпатська правда. – 1996. – 30 лип.
103. Кляп М.І. Педагогічна діяльність А.Волошина в 20-30-х роках ХХ століття. Автореферат дисертації... канд. пед. наук. – Івано-Франківськ, 1998.
104. Кляп М.І. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919-1939). – Ужгород: Видавництво В.Падяка, 2001.
105. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Августин Волошин // Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. – Львів, 1995. – С.269–270.
106. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993.
107. Кукурудз як П. О. Августин Волошин // Свобода (Джерзі Сіті). – 1957. – 15-20 березня.
108. Кукуруза П. о. Августин Волошин // Свобода (Джерзі Сіті). – 1956. – 15-20 берез.
109. Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1–4 вересня 1993 року). – Ужгород: МПП „Гражда”, 1994.
110. Куп'як Д. Спогади не розстріляного. – Торонто – Нью-Йорк, 1991.
111. Кущинський А. З нагоди 99-ої річниці народження о. Августина Волошина // Українське козацтво. – 1973. – С.21–25.
112. Лабунька М. Останній ректор УВУ в Празі // Карпатський край. – 1994. – №7-12. – С.69-70.
113. Лар О. Про діяльність президента Волошина // Ковчег. – 1948. – Ч.5–11.
114. Лемак В. Через призму демократії // Хуст над Тисою. – Ужгород, 1992. – С.38–43.
115. Лисяк-Рудницький І. Карпатська Україна і народ в пошуках своєї ідентичності // Історичні есе. – Т. 1. – К.: Основи, 1994. – С. 451–470.
116. Магочій П.Р. Августин Іванович Волошин // Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). – Ужгород, 1994. – С.175.
117. Маркусь В. Августин Волошин // Енциклопедія Українознавства. – Т.І. – Львів, 1995. – С.315.
118. Маркуш О. Августин Волошин // Наш рідний край. – 1924. – №8. – С.2–4.

119. Могорита М. Синівська пам'ять // Карпатська Україна. – 1993. – 11 берез.
120. Мороз М. Традиції шкільних підручників Л.М.Толстого, К.Д.Ушинського в “Часописі для угро-руської молоді” А.Волошина і “Світлі” О.Маркуша // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. – С.335-337.
121. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Т. 1 (1918-1945). – Ужгород, 1968.
122. Нариси історії Закарпаття. – Т. 2 (1918-1945). – Ужгород, 1995.
123. Наш прем'єр Августин Волошин – почесним доктором Українського університету в Празі // Нова свобода. – 1938. – 2 лист.
124. Німчук В. “Практична грамати́ка руської мови” А.Волошина // Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.254–265.
125. Овації Карпатській Україні та прем'єру др-ові А.Волошину // Нова свобода. – 1939. – 12 лют.
126. Олашин А. Августин Волошин // Нове життя (Іршава). – 1994. – 19 берез.
127. Опачко М. Трудова підготовка молоді в контексті формування національної самосвідомості в концепції виховання А.Волошина // Карпатська Україна і Карпатська Січ. – С.93–99.
128. Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944). – К., 1997.
129. Офіцинський Р.А. Дипломатичні зусилля уряду Карпатської України в екзилі (студія та документи) // Молодь – Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. – Т.1. – Ужгород, 1994. – С.8–24.
130. Павленко Г.В. Волошин Августин Іванович // Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Ужгород, 1997. – С.26–28.
131. Паги́ря В. Августин Волошин – визначний науковець і педагог // Паги́ря В. “Я світ узрів під Бескидом...”. – Ужгород, 1993. – С.210–213.
132. Паги́ря В. Августин Волошин // Паги́ря В. Світочі карпатського краю. Історичні портрети греко-католицьких священників Мукачівської єпархії. – Мукачево, 1996. – С.73–74.
133. Пашкевич В. Політичний авантюрист // Закарпатська правда. – 1990. – 6 берез.
134. Пекар А. Батько Волошин в обороні греко-католицької церкви // Світло. – 1975. – жовтень-листопад.

135. Підкова І.З., Шуст Р.М. Волошин Августин // Довідник з історії України.- Т.І (А-Й). – К., 1993. – С.111-112.
136. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород: Издательство В.Падяка, 2001.
137. Прем'єр др. Волошин – учням семінарії // Нова свобода. – 1939. – 1 січ.
138. Прем'єр др. Волошин почесним горожанином Малого Раковця // Нова свобода. – 1939. – 1 січ.
139. Приходько О. Пробудилась Русь... Закарпаття 50 літ назад (Спомини). – Нью-Йорк, 1972.
140. Рекіта В.І. Історія Закарпаття у творчій спадщині Василя Гренжі-Донського. 65-й річниці Карпатської України присвячується. – Ужгород: Видавництво „Гражда”, 2004.
141. Рогач І. Як живе і працює батько відродження Карпатської України у 1939 р. // Нова свобода. – 1939. – 7 січ.
142. Росоха С. Др. Августин Волошин і Карпатська Україна // Наступ. – 1940. – 16 берез.
143. Росоха С. О.Августин Волошин як педагог і вчитель // Наша думка. – 1948. – Ч.9.
144. Росоха С. Сойм Карпатської України. – Вінніпег, 1949; Львів, 1990.
145. Росоха С. Спомини: Події та люди на моєму життєвому шляху. – Торонто – Ужгород: „Мистецька лінія”, 2001.
146. Ротман М. Напередодні Другої світової: 3 історії Закарпатської комуністичної організації 1933-1938 років. – Ужгород, 1984.
147. Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України. – Нью-Йорк, 1978.
148. Сенько І. Августин Волошин – автор і упорядник підручників // Сенько І. Земля з іменем. Краєзнавчі студії. – Ужгород, 1998. – С.83-88.
149. Сенько І. Августин Волошин – автор і упорядник підручників // Сенько І. Ментальність русинів-українців. – Ужгород, 1996. – С.84-89.
150. Середняк А. Августин Волошин // Нарис історії “Просвіти”. – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. – С.126.
151. Синевирський Н. Смерш. Год в стане врага. – Мюнхенгоф-Кассел, 1948.
152. Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 рр. – Львів, 1963.
153. Стерчо П. Августин Волошин // Календар-альманах “Нового шляху”. – 1974. – С.36-37.

154. Стерчо П. Батько Карпато-українського відродження // Америка. – 1965. – 4–11 верес.
155. Стерчо П. Карпато-українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. – Львів, 1994.
156. Тарасюк В.Ю. Августин Волошин про суспільне значення патріотичного виховання молоді (на матеріалі публікацій в пресі) // Carpatica – Карпатика. Випуск 23. Актуальні проблеми історії та етнології. – Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. – С. 42–46.
157. Тарасюк В.Ю. Своєрідність реклами в закарпатських періодичних виданнях 20-30-х років ХХ ст. (на прикладі часописів А.Волошина „Свобода”, „Пчолка”, „Благовісник”) // Ex professo. Випуск 3. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 383-389.
158. Туряниця В. Августин Волошин про методику вивчення рідної мови // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції. – Ужгород, 1993. – С.303–308.
159. Туряниця В. О.Духнович в оцінці Августина Волошина // О.В.Духнович і Слов'янський світ. Матеріали наукової конференції. – С.113.
160. Туряниця В. Педагогічно-освітня діяльність А.Волошина // Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст. – С.112–116.
161. Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції „Українські Карпати: етнос, історія, культура” (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород: Видавництво „Карпати”, 1993.
162. Утриско М. Волошин Августин // Бойківщина. Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину у географії, історії, етнографії і побуті. – Філадельфія-Нью-Йорк, 1980. – С.87-88.
163. Федака С. Голгофа Августина Волошина // Кризь пекло таборів: документи, спогади, нариси. – Ужгород, 1996. – С.49–52.
164. Федака С. Труди і дні Карпатської України. Хроніка подій. – Ужгород, 1998.
165. Фляйшхауер И. Пакт Гитлер – Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938-1939. – М., 1991.
166. Хайнас В.В. Назустріч мрії: З історії Закарпатської комуністичної організації 1938-1945 років. – Ужгород, 1964.
167. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород, 1996.
168. Хланта І. Августин Волошин // Хланта І.В. Літературне Закарпаття у ХХ столітті. Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1995.
169. Чучка П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті // Від Наукового Товариства ім. Шевченка до Україн-

- ського вільного університету. – Пряшів, 1991.
170. Чучка П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті // Закарпатська правда. – 1991. – 5 лист.
171. Шандор В. Спомини. – Т. II. Карпатська Україна. 1939-1945. – Ужгород: МПП „Гражда”, 2000.
172. Шандор В. Спомини. – Т. I. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород: МПП „Гражда”, 1996.
173. Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто- Пряшів – Львів, 1993.
174. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України: Спомини. – Торонто, 1977.
175. Штефан А. З останніх днів // Вільне слово (Торонто). – 1969. – 20 лист., 6 груд.
176. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Книга перша. – Торонто, 1973; Книга друга. – Торонто, 1981.
177. Юсип Ю.В. Августин Волошин і мовна дискусія 20-х рр. ХХ ст. // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції. – С.338–342.
178. Яковенко С. Августин Волошин як священик // Шлях. – 1955. – 22 жов.
179. Яцко П. Августин Волошин як педагог // Августин Волошин его жите и діяльність. – Ужгород, 1924.

Розділ II.

Короткий життєпис Августина Волошина

2.1. Дитячі та юнацькі роки. Формування світогляду Августина Волошина

Волошинський рід бере свій початок від лібертинів, тобто чогось середнього між селянами-кметями і шляхтою. Дід Августина Іван Волошин у 1830 р. служив священиком у селі Великі Лучки (тепер Мукачівський район Закарпатської області). У 1867 р. священиком стає батько Августина – Іван. Одержавши цей сан, Іван, разом зі своєю дружиною Емілією Зомборі, переїжджає до села Келечин, що на Мараморощині (тепер Міжгірський район), де до останніх днів свого життя служив справі Бога. Його не стало в 1892 р. [3, Н-17681]. Емілія Андріївна Зомборі теж народилася в сім'ї греко-католицького священика. Її життя обірвалося в 1928 р. [3, Н-17681]. Таким чином, батьки майбутнього президента були виховані у душі християнської моралі, яку пізніше намагались прищепити своїм дітям. Виховання в селянському оточенні, у національно-свідомій родині, де панували добрі народні звичаї і традиції, багатющий закарпатський фольклор, сформувало в талановитого хлопчика глибоко патріотичний світогляд [19, 19].

17 березня 1874 р. у подружжя Івана і Емілії Волошинів народився хлопчик, якому щасливі батьки дали ім'я Августин. Його сестри Ольга, Олена й Елеонора називали брата більш спрощено – Густі. Дитячі роки Августина пройшли у мальовничому гірському селі Келечин. Ось як він описав рідне село у невеличкій замітці “Моя родина”: “Я уродився в селі Келечин. Келечин – моя родина. Це село оточують високі гори з густими лісами. Через село тече невелика ріка, при котрій проходить дорога... В селі є около сто хат. Хати побудовані із смерекових дерев і покриті по більшій часті соломною. Но суть і побивані хижі. В середині села є красна мурована церков, а недалеко од неї фара, де биває духовний отець, моя солодка мати, там я родився, там одержав першу науку. За то я все мило і благодарно згадую сесе святое для мене місце, цілоє родное село, всіх жителів його” [39, 2].

24 травня 1945 р., відповідаючи на запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа про свою діяльність до 15 березня 1939 р., А.Волошин навів деякі бібліографічні дані, а також розказав про членів своєї родини: “Народився в 1874 р. в сім’ї священика. Батько до дня смерті, тобто до 1892 р., був священиком греко-католицької церкви в селі Келечин Закарпатської України. В 1892 р. закінчив в м.Ужгороді 8-класну класичну гімназію. По закінченні гімназії поїхав до Будапешту, де поступив на богословський факультет Пазманського університету, а потім, в 1893 р. переїхав до Ужгороду і поступив у богословську академію, яку закінчив у 1896 р. В 1896 р. знову приїхав в м.Будапешт, де поступив на фізико-математичний факультет Вищої педагогічної школи, яку закінчив у 1900 році. По закінченні Вищої педагогічної школи в Будапешті повернувся в м.Ужгород, де поступив в учительську семінарію на посаду професора фізико-математичних наук... В 1896 р., тобто після закінчення в Ужгороді богословської академії, одружився на дочці професора Ужгородської гімназії – дівоче прізвище дружини Петрик Ірина Іванівна, яка в 1936 р. померла. Дітей не було” [3, Н-17681].

Августин Волошин розповідав, що в нього були три сестри: Олена Іванівна, яка проживає в Празі, вул.Подліпки, 16; Ольга Іванівна – м.Ужгород, вул.Ракоці, 26; Елеонора Іванівна – с.Сімерки Перечинського округу Закарпатської України. Про дочку сестри – Дутку Емілію-Терезу Михайлівну А.Волошин писав, що вона мешкала в його празькій квартирі і навчалася в Празькій консерваторії. Тоді (в 1945 р.) їй було 24 роки [3, Н-17681]. Такі короткі відомості про Волошина-людину та про членів його родини пояснюються тим, що це не дуже цікавило співробітників МДБ.

Сім’я відіграла важливу роль у вихованні Августина. Неабияке значення мало і те, що його батько був високо інтелігентною людиною свого часу і розмовляв з сином тільки рідною мовою. Взагалі складається враження, що Мараморощина була відгороджена горами від мадяризації, яка особливо посилилася в 60-х роках XIX століття. На особливість цього регіону звернув увагу Василь Гренджа-Донський, коли писав: “Верховина наша говорить чистісінькою літературною мовою й донині” [50, 189]. Необхідно

погодитися з Василем Степановичем у тому, що “це на молодого хлопця мало вплив” [50, 189].

І все-таки, вирішальна роль у вихованні Августина належала сім'ї. Більшість греко-католицьких священників свого часу змадяризувалися, пристосувалися до пануючої системи і забули не тільки свій край, народ, але і мову. Ось яку характеристику духовенству ХІХ століття дав Михайло Драгоманов. Воно “підлягло зовсім угорському начальству й потроху перебилось на нове панство, майже зовсім угорське, котре й говорить між собою не інакше, як по-угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей, вслугувати начальству й панству угорському” [52, 292]. Батько Августина Волошина до цієї категорії духовенства не належав. Він з дитячих років прищепив сину любов до рідної мови, українського народу, виховував його в душі християнської моралі. Тому не випадково, що багато педагогічних праць А.Волошина проникнуті глибокою релігійністю, любов'ю до Бога. А щодо мови, то “з рідного дому А.Волошин виніс знання говірки рідного села, якою потім користувався в своїй науково-практичній роботі” [10, 6].

Незважаючи на те, що діти священника в ті часи вважалися привілейованими, Августин залюбки допомагав старшим односельчанам працювати на землі, не цурався ніякої фізичної роботи. Іван Волошин дотримувався постулату, що його діти не повинні бути дармоїдами. Та найкраще описав свої дитячі роки сам Августин Волошин у поезії “Родное село”, в якій відчутний вплив творчості Олександра Духновича [68, 246]. Справедливо відзначив один із біографів А.Волошина, що він “вже виніс з дому... знання руської мови і любов до родного слова”, проте, це мало і свої мінуси, бо хлопчина “по-мадярськи мало знав, так, що коли прийшов до Ужгородської гімназії, з мадярською мовою мав труднощі” [21, 89]. Малий Густі на вступному іспиті до гімназії “не хотів відповідати по-мадярськи й тому його прийняли лише до приготовної класи” [66, 20]. Необхідно було “підучити” угорську мову. Талановитий хлопчик з цим завданням чудово впорався, бо добре пам'ятав слова Олександра Павловича, що:

Кождий чоловік во свете
Мусить ся учити,
Працювати, чесно жити,
Злого ся хранити.

З 1883 до 1892 рр. Августин Волошин навчається в ужгородській гімназії. Цей навчальний заклад нічим не відрізнявся від решти йому подібних у тодішній Австро-Угорській монархії. Що являла собою ужгородська гімназія у 80-90-х роках ХІХ століття, добре видно з праці Володимира Бірчака. То ж надамо слово соратнику А.Волошина: "...Уся наука в ужгородській гімназії – як загалом у всіх мадяронських гімназіях – мала одну головну ціль: виховати добрих мадяров. До досягнення сеї цілі мали служити всі предмети, а в першій лінії історія, землепис и само собою розуміється – історія мадярської літератури.

По руськи учено в тих часах только релігію (учеников гр.-кат. обряду) и руське тих, що добровольно хотіли вчитися тому предмету.

Але як в дійсности виглядала руськість тих обох предметів! Релігію могли ученики учитися по руськи, але котрі не хотіли відповідати по мадярськи... Що до науки руського в гімназії, треба не забувати, що под руським язиком не розуміли в тих часах в Ужгороді живої народної мови и нової руської літератури – а богослужєбну, церковно-славянську, штучну мову. Плян науки руської мови був якби з розмыслом так уложенный, щобы учеников знеохотити и одстрашити од тої науки, тым більше, що й так було вже только половина а потому четверть таких, що по руськи хотіли релігію одповідати.

...Коли до того всего додати, що гімназійна бібліотека не мала жадної руської книжки, що дома не було також жадної – то ци мож дивоватися, що серед молодежи поступала мадяризація дуже скорым кроком, так скорым, що не довго по часах, як Волошин ходив до гімназії, не было вже кого учити руського – а то й релігії по руськи?" [21, 8-9].

Отже, у 80–90-х роках ХІХ століття мадяризація впевнено крокувала вперед. Починаючи з 1879 р. "заведено до всіх

учительських семінарій мадярську мову, як обов'язковий предмет, а також приписано цю мову як обов'язковий предмет навчання у всіх публичних школах" [7, 35].

Дійшло до того, що "учили вже нашу мову лише як предмет, а викладовою мовою стала мова мадярська" [7, 36]. Незважаючи на посилення мадяризації, яка полонила ужгородську гімназію, А.Волошин, все-таки, не вважав ці роки втраченими. Перш за все тому, що в ній викладали відомі на Закарпатті вчені і педагоги: Євмен Сабов, Іван Медвідь, Вікентій Займус. Що стосується останнього, то його лекції з латині мали особливо значний вплив на молодого Волошина. Професор В.Займус вчив, що слов'яни є древнім народом, а слов'янські мови стоять набагато вище за угорську. Пізніше ідея єдності всіх слов'ян буде проходити червоною ниткою через праці А.Волошина. Юнак "в гімназії вчився дуже добре і матуральний іспит склав з відзначенням" – писав Августин Штефан [66, 21].

Ще під час навчання в гімназії талановитого юнака запримітив єпископ Ю.Фірцак і запропонував йому продовжити навчання на теологічному факультеті Пазманського університету в Будапешті. У 1892 р. А.Волошин дав згоду. Цей престижний вищий навчальний заклад Угорщини був укомплектований на досить високому рівні і незважаючи на те, що Волошин провчився в ньому тільки рік (завадила хвороба), однак почув багато цікавого і корисного для себе. Додамо, що Будапешт славився своїми бібліотеками, які мали рідкісні книги з різних галузей знань. Волошин зібрав велику кількість матеріалів про давні часи краю, які згодом використав у своїх працях. Опрацювавши чимало архівних документів, які зберігалися в архівосховищах Будапешта, А.Волошин дотримувався думки, що при викладанні історії в школі потрібно приділяти більше уваги моральним питанням, які вирішені історією, а також доповнюватись розглядом розвитку мистецтва відповідних епох. "Завданням історії є: 1) пояснити, як дійшла наша нація і взагалі ціле людство до нинішнього рівня культури, як розвивається нинішній родинний, громадський і національний устрій. 2) розвивати любов до своєї батьківщини, викликати зацікавлення, співчуття і любов до заслужених історичних діячів нації й цілого людства,

викликати захоплення до ідей та інституцій, які спричинились до піднесення добробуту рідного народу та цілого людства. 3) пояснити причини поодиноких поступів або упадків культурного розвитку” [19, 117].

У 1893 р. А.Волошин переїхав до Ужгорода і тут закінчив навчання. Серед викладачів богословської академії виділявся хорватський поет Спиридон Петранович, який у своїх лекціях закликав до спільних дій румун, хорватів і русинів у боротьбі проти мадяризації, проти винищення слов'янських народів. Саме під впливом цих ідей Августин Волошин пізніше писав: “Познавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася любов народ і межнародна і аби... присвоїли собі на правду людське почуття (чутство) в напрямі тривалого поліпшення себе і людства” [32, 6]. Ці слова не втратили своєї актуальності по цей день.

Після закінчення теологічного факультету в 1896 р. А.Волошин 24 листопада одружується з дочкою професора ужгородської гімназії Іриною Іванівною Петрик. На все життя вона стане надійним його помічником. Ірина Іванівна Петрик народилася 1878 р. в Ужгороді і в деякій мірі була нащадком славного роду Олександра Духновича, бо дружина її прадіда була сестрою Будителя. Хоча Ірина не вважала себе професійним педагогом вона все ж зробила свій внесок у розвиток освіти краю. У 1909 р. Ірина разом із сестрою Волошина Ольгою відкрила “Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат”. Ця школа виконувала благородну місію: навчити читати-писати, ручних праць, катехізму, церковних співів, варити, пекти, основ гігієни в хаті для немовлят і хворих [66, 38].

Заслугою Ірини Волошиної є і те, що в 1921 р. вона виступила ініціатором створення “Жіночого Союзу”, який у міжвоєнний період провів цілий ряд просвітницьких і політичних заходів у краї. Ірина Волошин вписала своє ім'я до головних благодійників карпатського краю. У 1933 р. Ірина і Августин передали свій власний будинок на вулиці Ракоці під сиротинець. Вартість його становила близько 300 тисяч чеських крон. Вона була ініціатором створення “Народної кухні Жіночого Союзу”, яка протягом 1932–1933 рр. організувала понад 300 тисяч безкоштовних обідів для дітей бідняків. Ця мужня і

енергійна жінка залишила після себе найкращі спогади. Августин Штефан з великою любов'ю писав про неї: “Ця середнього росту, повної круглової постаті, каштанового волосся і бурих очей, лагідної і скромної вдачі, добра і ошадна господиня була гостинна і толерантна...” [66, 38].

Її передчасна смерть 13 березня 1938 р. від злоякісної пухлини вуха була великою трагедією для Августина Волошина [16, 1936, 13 берез.]. Президент Чехословацької республіки Т. Масарик надіслав Августину Волошину лист, в якому висловлював щире і глибоке співчуття з приводу важкої втрати. Документи з цього приводу опублікувала в своїй монографії відома чеська дослідниця життя і діяльності А. Волошина Тетяна Беднаржова. Наведемо їх: “Лани, 31 березня 1936. Шановний пане директоре, Пан президент Т. Г. Масарик згадав Вас, коли довідався про смерть Вашої дружини і прохав мене, аби я передав Вам його глибоке співчуття. З пошаною секретар”. Того ж дня А. Волошин подякував за співчуття: “Шановний пане президенте! За висловлене співчуття до мого горя, викликаного смертю моєї дорогої дружини, прошу прийняти мою сердечну подяку. Вам відданий і вдячний Монс. Августин Волошин, директор” [19, 163]. Некрологи про смерть дружини А. Волошина надрукували всі тогочасні газети Чехословацьчини. Він теж повідомляв про це від свого імені: “Переїнятий глибоким жалем та здаючись на св. волю Божу повідомляю, що найдорожча моя Дружина Ірина Волошинова рожд. Петрик в 59-ім році життя 40-ім супружжя, заосмотрена св. Тайнами по півночі дня 13-го березня 1936 р. упокоїлася в Господі. Похорон тлінних останків Дорогої мені Дружини відбудеться дня 15. березня по полудні о 16 год. в ужгородській греко-католицькій кафедральній церкві. Заупокійна Служба Божа відправиться дня 14. березня о 8 год. в тій же кафедральній церкві. Найбільшу приязнь і любов до Покійної окажемо молитвами за її душу. Ужгород, дня 13. березня 1936. Монс. Августин Волошин, управитель учительської семинарії” [19, 162].

Однак нам необхідно повернутися до опису подій, що мали місце наприкінці минулого століття. 22 березня 1897 р. А. Волошин був висвячений і почав служити капеланом в Ужгороді. Його релігійна

діяльність припала на надзвичайно скрутний час для греко-католицької церкви в Закарпатті. Саме тоді почалась фанатична боротьба Еміла Меллеша, греко-католицького пароха в Будапешті, спрямована на обов'язкове запровадження угорської мови під час богослужінь. А.Волошину доводилося важко. Сили були явно не рівні. Можливо, саме тому сучасні дослідники по-різному трактують даний етап в діяльності А.Волошина. Професор М.Болдижар писав, що постать Волошина, "неоднозначна та суперечлива, еволюція його поглядів дивує, у молодості він виконує замовлення угорських властей на розробку мадяризації закарпатських русинів, а в 1939 р. кінчає кожний свій виступ гаслом "Слава Україні!" [22]. Відразу відзначимо, що така оцінка діяльності А.Волошина була зрозуміла для часів тоталітаризму, коли майбутнього президента вважали "запеклим українським буржуазним націоналістом", але для березня 1990 р. це виглядало досить примітивно і неаргументовано.

У 1985 р. видавництво "Карпати" опублікувало збірник документів, в якому під числом 10 вміщено лист комісії, яка в 1904 р. писала єпископу Мукачівської уніатської єпархії про ліквідацію кирилиці й заміну її угорською азбукою. Цей документ трактується окремими вченими як доказ того, що Волошин приклав максимум зусиль, щоб ліквідувати викладання української мови в школах і запровадити вивчення предметів угорською мовою. Хотілося б висловити кілька міркувань з цього приводу. В 1907 р. міністр культури Угорщини Апоні видав проект закону "Про народні школи". Головною метою цього закону була насильницька мадяризація неугорського населення. Однак, якщо добре і тонко виникнути в справу, то Волошина не можна звинувачувати. В разі невиконання цього закону могла йти мова про закриття школи. Волошин вважав, що краще хай існує школа з окремими предметами угорською мовою, ніж її не буде взагалі. До того ж треба відмітити, що на угорську мову навчання, згідно з законом переходили тільки там, де 20% населення вважали угорську мову рідною [6, 17-18].

У 1937 р. А.Волошин видав змістовну працю "Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атакую мадяризації перед переворотом?" У ній А.Волошин дуже

детально описав всі основні етапи мадяризації Закарпаття. “Найдіяльніший з церковних мадяризаторів, – писав він, – був Еміл Меллеш, гр.кат. парох в Будапешті. Він був душею цілої акції мадяризації руського обряду... Дуже небезпечним планом цих “гр.кат. мадярів” було особливо акція домагання заведення Григоріянського календаря й викинення кирилики з церкви і школи” [17, 187]. Невдовзі був створений “Комітет”, перед яким ставилися такі завдання: а) установити тексти церковних книг; б) приготувати об’єднання календарів старогойнового; в) приготувати й провести реформу образования богословів; г) реформа чина Св. Василя Вел.; д) обговорення ще й інших питань... Цей комітет мав рішати остаточно в таких важних справах, які відносилися до розірвання історичних зв’язків нашого обряду з народним життям. Ясна річ, що подана програма крила в собі перспективу дуже хитрого нападу проти слов’янського і руського характеру нашого обряду і в наслідках могла викликати страшне обурення вірників” [17, 188].

Мукачівський єпископ А.Папп сформував окрему комісію, до якої входив Августин Волошин. Члени комісії підготували “Меморандум”, в якому “подрібно відповіли на примітки, подані проти церковних книг, указали ми на різниці обрядів грецького, руського, румунського, що помішання обрядів церков ніколи не дозволила і що здійснення бажань цих приміток цілком знищило би оригінальність, чистоту нашого обряду, який має за собою тисячолітній розвиток, що така насильна переміна служила би лише тенденціям центрифугальним, указали на небезпеку переддрукування книг по мадярській азбуці, яка абсолютно не є приспособлена до руської мови. Протестували ми проти інсинуацій в схизмі і просили оборони проти нелегального вмішування світського уряду в наші чисто церковні діла” [17, 188-189]. Позитивної відповіді не було. Боротьба за кирилику продовжувалася.

5 червня 1915 р. А.Волошин взяв участь у нараді, організованій державним секретарем Угорщини Клебелсбергом. Його місія полягала в захисті кирилики. А.Волошин пригадував: “У вступі подав я коротку історію уживання латинських букв у русинів в Галичині, де проби з латинкою зісталися безуспішними, а в Америці,

де русини перебрали азбуку емігрантів словаків, і на Підкарпатті, де ще не виробилася певна система латинських букв в руській мові. Потім подав короткий перегляд різних азбук і способи писання слов'янських народів, що уживають латинки... Розбирав звуки нашої мови, різниці виговору від подібних звуків мадярської мови, представив самозвуки, яких і нема в мадярській мові, і так довів до висновку, що науково мадярська азбука не спосібна до уживання в нашій мові і лише глибокою науковою аналізою і додатками може статися латинка спосібною для руської мови. Накінець перестерігаю всі чинники перед посягуванням переписування церковних книг, бо народ уважав би це, як переслідування своєї релігії" [17, 189]. Однак, як з'ясувалося, "єпископи вже вирішили, що переписування має бути практичне, що без змін треба прийняти мадярську азбуку, бо тоді не треба учити дві азбуки і т.д." [17, 190].

Августин Волошин доводив і переконував, що "противиться проєкт зміни нашої кирилики і засадам культурної свободи. Не можна дозволити, щоб на рахунок мадярської свободи історія записала от таке насильство, а то саме проти цього народу, який ніколи не грішив проти вірності до держави, ні в минулості, ні в теперішній війні. Лиш завзяті вороги того народу могли подати вищим урядам таку пораду, що такими репресаліями треба уражати і заплямити вірність цілого народу. Хто вважає можливою цю нівісєкцію на тілі нашого народу, без огляду на правду і справедливість, на інтереси церкви і народу, най іде далі по дорозі реакції, але нехай не жадає, щоб при такій ганебній ролі саме духовенство цього народу асистувало... Панове, – сказав я, – не розбиваймо основ тисячолітнього розвитку! Я апелюю до мудрости Вашої Еміненції в любові до народу, апелюю до чесного переконання всіх членів цієї комісії, коли передкладаю, щоб ми і не занималися питанням виникнення кирилики з церковних книг, як реформою недодільною..." [17, 190-191].

Нехай мені читач вибачить за досить обширні цитати, але, роблячи це, я хотів довести, що не по своїй волі А.Волошин підкорювався мадяризації. Що могла зробити одна людина проти політики тотальної мадяризації? І хіба А.Волошин не доклав усіх

зусиль, щоб перешкоджати цьому спланованому угорським урядом насильницькому процесу? Складний був час. Мадяризація запроваджувалася такими швидкими темпами, що А.Волошин був дуже задоволений, пригадував А.Штефан, як при виданні “Практичної граматики” йому вдалося “всунути кілька рядків Шевченка так, що цензор не доглянув і не викинув” [68, 244]. Необхідно погодитись з переконанням А.Волошина, що “акція мадярів проти кирилики і нашого старослов’янського обряду розбудила національне почуття і в таких одиницях, які вже не мали надії на краще завтра народне. Ця обставина і пояснює одушевлення, з яким прийняв наш народ ідею американських братів: автономна Підкарпатська Русь в рамках слов’янської Чехословацької республіки” [17, 244].

У той час А.Волошин мав не тільки вищу теологічну освіту, але й досягнув значних успіхів у світській діяльності. У 1900 р. він одержав диплом професора математики і фізики після успішного закінчення Вищої педагогічної школи в Будапешті. Це дало йому можливість і право викладати дані предмети в Ужгородській вчительській семінарії. Спочатку А.Волошин працював викладачем, а з 1917 до 1938 рр. директором цього престижного в Закарпатті навчального закладу. На кінець ХІХ століття припадає вихід у світ двох книг А.Волошина. “Методична граMATика” для народних шкіл, написана в 1899 р, витримала три видання. Це стосується і його “Читанки”. Пройде 10 років і за його підручниками будуть навчатися всі закарпатські діти: як учні шкіл, так і студенти вчительських семінарій. Врахуймо і те, що на час виходу першої книги А.Волошина її автору сповнилося 25 років.

Говорячи про формування світогляду А.Волошина, слід сказати ще про один важливий фактор. Наприкінці ХІХ століття А.Волошин кілька разів побував у Львові. Зав’язалися стосунки з диригентом львівського мистецького товариства “Боян” Губчаком. Як вважає В.Бірчак, саме Губчак запросив молодого педагога і священника до Львова. Перша поїздка до цього старовинного українського міста зробила справжній переворот у душі Волошина. Він побачив, яка велика різниця в рівні свідомості галичан і його земляків. Волошина

шокувала та величезна маса українських газет і журналів, що видавалися в Галичині. Користуючись нагодою, він підписався на цілий ряд видань, не дивлячись на їх політичну спрямованість (“Галичанин”, “Діло”, “Свобода” та ін.). Зав’язуються дружні стосунки між А.Волошином і Гіядором Стрипським, який навчався у Львівському університеті. Можна без перебільшення сказати, що саме тоді в нього з’явилося бажання створити на Закарпатті організацію, яка була б подібною до галицької “Просвіти”. Однак, для цього виникнуть умови тільки в 1920 р. Це стосується і преси. Вихід першої в Закарпатті газети, яка видавалася рідною мовою, став можливий тільки завдяки старанням Августина Волошина.

2.2. Період зрілості А.Волошина

Період 1900–1938 рр. був найбільш плідним у житті Августина Волошина. Саме в ці роки він зарекомендував себе як видатний педагог, активний просвітянин, видавець книг, газет і журналів, чудовий господарник. Саме в цей час А.Волошин активно займається політичною діяльністю, утворюючи власну партію і представляючи інтереси виборців у Чехо-словацькому парламенті. Вся його різностороння діяльність була спрямована на благо свого народу і завдяки їй А.Волошин здобув величезний авторитет в народі, з яким не могли не рахуватися навіть його недруги. Всенародна любов закарпатців до Августина Волошина проявилася в тому, що його називали Батьком. До цього такої пошани удостоївся тільки Олександр Духнович – Будитель карпатських русинів.

У 1864 р. з ініціативи О.Духновича було засноване “Общество св. Василя Великого”. Його діяльність пов’язана з такими членами як Іван Раковський та Іван Мондок. Хоч завданням товариства було проводити освіту серед широких верств населення і захищати край від мадяризації, однак у 80-х роках ХІХ століття воно почало занепадати. Справа зрушилася з місця тільки тоді, коли товариство очолили Василь Гаджега, Петро Гебей і Августин Волошин.

Патріотично настроєні священики вирішили продовжити славні традиції Духновича і товариства. Августин Волошин усвідомлював, що поширення знань в народі неможливе без друкованої продукції. Саме з його ініціативи товариство придбало у 1899 р. друкарню і почало видавати художні твори, молитовники та іншу богословську літературу. Вийшов з друку “Буквар”, налагодився систематичний випуск газети “Наука”. Представники москвофільства в краї, не говорячи вже про австро-угорські власті, зустріли ініціативу Волошина з великими побоюваннями. Один із головних русифікаторів краю Євмен Сабов, за словами В.Гренджі-Донського, запеклий “україножер”, відкрито заявив Волошину: “Если би русини наші жили не під Карпатами, не коло Галичини, но дагде коло Сегедина, тогди би я знав виробити із них одну образцеву народність, но під Карпатами, близь до Львівського митрополита, опасна е руська культура” [17, 42].

Постійні залякування свідчили про намір властей закрити товариство. Соратник А.Волошина Августин Штефан писав у своїх спогадах: “Інженер Євген Бачинський, який довше жив у Росії, але 1874 р. повернувся додому, 1902 року був у Будапешті і випадково довідався, що малярський міністр шкільництва барон Дюла Власіч плянує розв’язати “Общество”, – відразу повернув до Ужгороду і повідомив про це пароха в Цигольні тит. каноніка Йосифа Саксуна. Ще цього ж дня кан. Саксун призвав до себе А.Волошина і повідомив його про наміри Власіча. Порадившись з о.Петром Гебеєм та з єпископом Юлійом Фірцаком, А.Волошин запропонував, що треба добровільно розв’язати “Общество” і майно його передати торговельному товариству. Бо в Мадярщині на культурні товариства не було закону і тому уряд міг з ними робити, що хотів. Але на торговельне товариство був торговельний закон і уряд міг діяти лише в рамках закону” [66, 37]. Так в 1902 р. виникло акціонерне товариство “УНІО”, а при ньому друкарня і книгарня. Власниками “УНІО” були Віктор Камінський і Августин Волошин. Однак, “за два роки тягнулася справа зареєстрування “УНІО”. Сіє товариство, добувше з акцієвим капіталом мало грошей, еше хосенніше могло працювати для народної просвіти, як колись Общество Св. Вас.

Великого, котре із членських вносів ледва знало видавати свій календар.

Товариство “УНІО” в перших порах не багато заробляло, ібо от державних або городських інституцій роботи ізовсім не діставало, а із книг своїх молитвенників і учебників, у котрі капітал свій і позичені гроші інвестувало, лиш в дальших роках мало заробку. Єднако діло шло все дальше вперед. Члени управи, директори друкарні, редактори газет і календаря, автори книг – всі працювали майже цілком безплатно для того, щоби подати інституції основи для ліпшої будучности” [17, 43]. Товариство видавало газету “Наука”, а також різноманітну релігійну літературу, зокрема в 1911–1919 рр. виходило “Село” – додаток до “Науки”. Починаючи з 1904 р. почали видаватися маленькі книжечки із серії “Поучительное чтение”, які могли придбати навіть незаможні люди. Ці та деякі інші видання відігравали значну роль у поширенні освіти серед краян. “Наука”, зокрема, закликала до створення кооперативів, читалень, вела постійну і цілеспрямовану боротьбу проти алкоголізму і розпусти. Без сумніву, завдяки саме “Науці” і А.Волошину, ще напередодні Першої світової війни, діяли близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямками роботи товариств.

Перше число “Науки” – органу “Общества св. Василя Великого”, вийшло в 1897 р. під редакцією віце-ректора Ужгородської духовної семінарії Юлія Чучки. Членами редколегії були С.Сабов, П.Гебей, Ю.Жаткович, Е.Рошкович, В.Гаджега, В.Матяцков, І.Легеца, Ю.Станканинець, І.Мигалка, В.Легеца, І.Гошук, М.Немет, А.Волошин та ін. [17, 62]. Наприкінці 1900 р. Ю.Чучка виїхав до США, і тоді обов’язки головного редактора виконував Августин Волошин. Лише незначний проміжок часу (з 6 червня 1901 р. до жовтня 1903 р.) редактором був Василь Гаджега.

Першим дослідником історії становлення і розвитку “Науки” був сам її редактор Августин Волошин. У своїх “Споминах”, які були опубліковані в 1923 р., він відзначав: “Статті “Науки” були по більшій частині релігійного і научного напрямку. Дописователі збирали твори народної поезії і сим указували на красоту рідного слова. Правда, що з початку не було ясного, виробленого

граматичного напрямку в газеті, кожний писав, як знав... “Наука” з рока на рік росла, розвивалася. Собрала она около себе значительний круг дописователів, но головною задачею її було: увійти в народ, заінтересовати наших селян печатним рідним словом. Се і удалося, бо в “Науці” часто стрічаємося з дописами простих людей, селян” [17, 62]. “Наука” видавалася в складних умовах, на що неодноразово звертав увагу А.Волошин: “Матеріально “Наука” стояла в тяжкiм положенню. Передплатна ціна (річно 4 к.) була занадто низька, і понеже “Неділя”, видавана мадярським правительством руська газета, була ще дешевша (3 к. на рік), протом велика часть грамотних людей не передплатила “Науку”. Закон Апонія, прийнятий р.1907 і вповні проваджений в жите, для нас приніс дуже смутні наслідки. Школи сталися інституціями мадяризації, число руських шкіл упало майже на 0, в 1970 року було лиш 18. Наслідки сильної мадяризації почула і наша література. Було много таких інтелігентів, що на своє ім’я і не сміли принимати руської газети і із таких ліпші за один-два роки передплатували на газету під іменем якогось селянина або слуги” [17, 63].

З 1 січня 1919 р. “Наука” виходила під назвою “Руська Краина”, а “з 21 числа 1919 р. дня 17 септ. оп’ять А.Волошин перебрав на себе редакцію газети і вернув газеті ім’я “Наука”, котру до кінця 1921 року з поміччю А.Волошина іздавало Акц. Т-во “УНІО”. У другій половині 1921 р. зо “йорчик” повстали непорозуміння між “Унією” і редактором і протом в 1922 р. оп’ять сам редактор стався разом і видавательом газети, котрій придав ім’я “Свобода” [17, 64]. Не можна не погодитися з твердженням сучасного українського літературознавця Ю.Балеги, що “спочатку газета мала переважно культурницький характер, але поступово все більше втягувалася в політику, як і її видавець” [18]. Аналіз матеріалів, опублікованих на шпальтах “Свободи” цілком підтверджує це висловлювання вченого. У 1923 р. А.Волошин писав, що “Свобода” “є тепер незалежною політичною газетою, котра підпирає християнський і народний напрям політики” [17, 64]. Разом з тим, на шпальтах газети постійно з’являлися матеріали про діяльність осередків “Просвіти”, про різні акції представників народовецького напрямку тощо. Майже в кожному

числі газети зустрічаються обширні статті з “мовної проблеми” навколо яких постійно відбувалися дискусії.

Неприятливе ставлення А.Волошина до соціалістичної ідеї прослідковується в багатьох його книгах і навіть підручниках. У цьому відношенні “Свобода” не була винятком, зображуючи Радянську Росію, а потім СРСР як “імперію зла і безбожництва”. У статті “Демократична шкільна система (До питання новелізації шкільних законів)”, опублікованій у 1928 р., А.Волошин одночасно підзначав: “В новіших часах особливо дві крайності перешкоджають свободному розвитку системи шкільної і то: 1.комунізм, 2.фашизм. Що диктатура комунізму є шкідлива для культури, то не треба доказувати, бо то доста ясно і смутно представляє страшний упадок моральності і господарського благобуту в так зв. совітських державах. Менше шкоди приносить, еднако також задержує розвиток шкільництва диктатура фашизму, котрий всі другі чинники культури піддає одному, і то національному” [17, 125]. Більш детально про суспільно-політичний устрій в СРСР Августин Волошин писав у праці “Про шкільне право будучої Української держави”, опублікованій в Празі в 1942 р. Наведемо окремі місця з цієї статті: “А супроти того, як виглядають обставини в державах Советського Союзу? Школа сталася там не засобом культури, але засобом одної партії, партії комуністів, яка веде завзяту боротьбу проти головних ділянок культури, особливо проти чинників моральної культури, як проти родини, проти церкви і т.д. Змагання шкіл до технічної освіченості будучих робітників понизило рівень наукового поступу так у нижчих, як у середніх школах, а особливо підупав рівень високих шкіл, які також мають служити партійним цілям комуністів і не мають жодної свободи, бо ще й свобода наукового дослідження є обмежена...”

Родинне життя цілком знищили закони Советів, наповнені духом “вільної любови”. Від боротьби проти подружжя очікували володарі комуністів підвищення популяції, але закони їх причинилися до зменшення числа приросту населення, а особливо причинилися до поширення розпусти та бандитизму... Ця система довела до того, що поліція мусіла вести карні експедиції проти злодійських банд

дітей. Впала там і мистецька творчість: в Советах проявили пропорціонально дуже малу мистецьку ініціативу. Взагалі система комунізму вбила в людях ідейність і понизила до нечуваної перед тим міри і саму продукцію. Багата земля України зажила за радянської системи роки голоду, що винищив мільйони населення. Колективні господарства витворили нові типи безправних і голодуючих рабів... Уряди Советів вибудували славу на весь світ над Дніпром електричну гідроцентралю, поставили великі фабрики на вироблення літаків, панцерних возів і т.д.; тим своїм поступом і хваляться, але правдивим є лише поступ культури, а техніка є лиш частина культури, яка і за свої досяги дякує духовності людини; ця духовність проявляється в науках, в мистецтві, в цивілізації, а передовсім в моральності. Два протилежні приклади Америка і Советія показують, що головною умовою культурного поступу є свобода культурної праці. Як повітря є конечно потрібне для дихання, так і свобода до вільного відсвіжування кровообігу культури” [17, 144-145].

Відомий український історик Станіслав Кульчицький, аналізуючи тогочасне радянське суспільство, відзначав: “Опановане комунізмом суспільство мало ще одну вражаючу особливість: воно не називало себе комуністичним. Щоб висловлювати невдоволення “чимось” чи спробувати це “щось” знищити, треба назвати його на ймення. Комунізм справді викликав незадоволення і диктаторською владою, що управляла репресивними методами, і надзвичайно неефективним господарським механізмом, який змушував громадян десятиріччями зазнавати матеріальних нестатків. Але вожді вчили, що в класовому суспільстві без репресій не обійтися, а нестатки – це тимчасове явище. Після знищення “ворогів народу” вони обіцяли масам світле майбутнє. Його й назвали комунізмом. Це слово увійшло в масову свідомість не як означення адекватної сучасності політико-економічної системи, а як синонім майбутнього суспільства загального благоденства” [54, 3-4].

Яку оцінку радянському комунізму давала газета “Свобода”, очолована Августином Волошином? Обмежимося аналізом тільки тих статей, які торкалися голодоморів 1921–1923 рр., 1932–1933 рр.

та ленінсько-сталінських репресій. Безперечно, злочини більшовиківшим не вичерпуються. Газета “Свобода” в цей період публікує багато матеріалів про голод в Росії та південній Україні. 2 лютого 1922 р. в цьому друкованому органі Народно-християнської партії сповіщалося про те, що “голод в Росії набуває все більших і більших розмірів”. Публікація вражає читачів деталями про факти людоїдства [16, 1922, 2 лют.]. 5 лютого газета знову торкається цієї теми. Повідомлялось, що в Берліні створено “Комітет міжнародної допомоги трудящих”, про активну діяльність у цій справі відомих вчених і літераторів А.Ейнштейна, Б.Шоу, А.Франса [16, 1922, 5 лют.]. “Свобода” 16 березня 1922 р. повідомляла про візит до Москви норвежця Ф.Нансена. Те, що він побачив, привело його до шокового стану: “Стан московських лікарень є страшним. Труби позабивані і полагодити їх вже не можна. В кімнатах завжди повно хворих. Повітря сперте. Хворі, як скелети, чекають на смерть... Всюди щіли гори набираються з трупів. Були випадки, коли матері, одурівши з голоду, їли часом померлих” [16, 1922, 16 берез.]. Подібна інформація, безумовно, не могла не зворушити серця тисяч закарпатців. 11 червня 1922 р. в Ужгороді був створений “Комітет допомоги голодуючим України”, який очолили Олекса Гукалович, Гнат Стефанів і Микола Галезів. У зверненні до закарпатців, яке на сторінках газети опублікував А.Волошин, члени комітету писали: “Нести поміч охопленому голодом населенню земель України і зменшити наслідки голоду можна ось яким способом: 1) організувати грошові збори через листи, оголошення в газетах; 2) організувати благодійні концерти і вистави; 3) збирати харчі, одяг, медикаменти; 4) просити про допомогу гуманітарні організації в Чехословацькій республіці і співробітничати з ними; 5) організувати дитячі оселі”. Звернення завершувалося закликом: “Комітет звертається одночасно до всіх жителів Підкарпатської Русі без огляду на національність і віру чи політичні переконання та до всіх організацій з гарячим проханням: не відмовте в допомозі голодуючим! Кожна жертва Ваша буде записана в серцях тих, яких ви врятуєте для життя” [16, 1922, 11 черв.]. Закарпатці не лишилися байдужими до страждань своїх братів на Сході. Чехословацький уряд теж виділив 30 млн. крон.

У 1932–1933 рр. страшна трагедія знову спіткала український народ. В країні знову лютував голод. А чи знали про нього на Закарпатті? Яким чином доходила інформація про голод в цей край? На Закарпатті в першій половині 30-х років видавалися десятки газет, кожна з яких представляла інтереси окремої партії, певних політичних сил. Із різних газет трудящі Закарпаття одержували неоднозначну інформацію про голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Якщо, наприклад, соціал-демократична преса давала повідомлення про нього, то “Карпатська правда” – газета закарпатського крайкому КПЧ, замовчувала [34, 317]. Серед газет, які правдиво висвітлювали події 1932–1933 рр. в Україні, була і “Свобода” Августина Волошина.

Більшість матеріалів про голод з’явилися на її сторінках в 1934 р., коли відчутними стали наслідки голоду. В таких статтях, як “Жахливе положення України” [16, 1934, 16 серп.], “Великий злочин” [16, 1934, 27 лип.] та деяких інших наводилися свідчення очевидців голодомору, розповідались про страшні наслідки для українського народу цієї трагедії. На сторінках “Свободи” зустрічаються відомості про кількість жертв голоду, хоча точними їх вважати не можна. У різних публікаціях знаходимо інколи прямо протилежні дані. Так, 27 липня 1934 р. газета писала, що за свідченням американського професора Р.Селлета “в Полудневій і Східній Росії, на Україні та на Північному Кавказі з голоду загинуло до 10 млн. людей” [16, 1934, 27 лип.]. Така ж цифра наводилася і в публікації за 12 липня, але стосувалася тільки України [16, 1934, 12 лип.]. 30 серпня “Свобода” повідомляла, що протягом 1933 року “померло... не менше 3 млн. людей” [16, 1934, 30 серп.]. Така суперечливість щодо даного питання пояснюється перш за все відсутністю власних кореспондентів на Україні і передруком неперевіраних матеріалів зарубіжної преси.

Газета знайомила своїх читачів з тим, як питання про голод в Україні обговорювалося в парламентах різних країн, зокрема у Великобританії і США. Так, 21 червня вона опублікувала резолюцію конгресу США, яка була прийнята після довгих дебатів з цього питання. В ній прямо зазначалося, що “московський уряд знав про голод, але йому не намагався зарадити, а навпаки, вживав його для

політичного утиску українського народу” [16, 1934, 30 серп.]. Що стосується обговорення питання про голод в англійському парламенті, то “Свобода” про це детально написала в числі за 30 серпня 1934 р. Таким чином, незважаючи на окремі неточності, “Свобода”, очолювана А.Волошином, досить широко інформувала закарпатців про трагедію на Україні. У той час, коли лідер закарпатських комуністів О.Борканюк замовчував голод і переконував читачів, що “розказні про голод” – видумка Волошина, “Свобода” рішуче заявила: голодомор є спланованою акцією сталінського уряду з метою знищення української нації. Сьогодні не потрібно проводити спеціальні дослідження, щоб встановити, хто писав правду про 1932–1933 роки в Україні.

Чи знали на Закарпатті про сталінські репресії? Якщо знали, то якими шляхами інформація про це антилюдське явище в історії цивілізації проникала в наш край? Чи вірили закарпатці в те, про що писали місцеві газети? Однозначну відповідь дати важко. Бо ж тогочасна преса Країни Рад видавала інформацію, вигідну сталінському режимові. Не хотілось Сталіну виглядати в очах цивілізованого світу кривавим диктатором. Однак певна частина правдивої інформації, все-таки, потрапляла в європейську і, звичайно, різнобічну пресу Західної України. Саме з неї передруковували статті й окремі закарпатські газети того часу, зокрема “Свобода” А.Волошина. Безумовно, читачі не завжди вірили в правдивість так званих націоналістичних газет. Тепер, коли в українській пресі раз від разу йдеться про репресії, можна впевнено сказати, що вони писали правду [35, 48-49]. Августин Волошин, вихований в дусі християнської моралі, чітко протиставив правду кривді, надавав гласність волаючим фактам поправлення елементарних прав людини в царстві більшовиків.

Газета “Свобода” 3 січня 1936 р. повідомляла: “В Московщині наслідком атентату проти Кірова винищено цілі родини...” [16, 1935, 3 січ.]. Цікаво, що в першій половині 30-х років “Свобода” постійно проводила паралель між Гітлером і Сталіним: “Диктатура звичайно задержується лише страшним терором. В Німеччині і Совегах тепер знову захиталась влада диктатури. В Німеччині під час різдв'яних

свят загинуло 4000 осіб”. У першій половині 30-х років постраждали й закарпатці, які опинилися на території СРСР. 15 лютого 1934 р. “Свобода” констатувала: “...В СРСР арештовано комуністичного посла до Чехословацького парламенту Івана Мондока з жінкою” [16, 1934, 15 лют.]. Далі повідомлялося, що їм, мовляв, загрожує смертна кара, а І.Мондок загинув в одному з радянських концтаборів. “Свобода” стала своєрідним літописом репресій після вбивства С.Кірова: “...в Москві убито понад 200 чоловік, а на Україні упало 100 комуністів-українців” [16, 1934, 15 лют.]. Причину цього газета вбачала в тому, що диктатор Сталін вже “нікому не вірить і переслідує самих своїх бувших комісарів” [16, 1934, 15 лют.]. В одній із статей йшлося про те, що Сталін божевільний. До речі, багато вчених й зараз дотримуються цієї версії. Знали на Закарпатті й про смерть дружини Сталіна: “Нагла і тайна смерть молодої жінки Сталіна зачала відбиватись на душі більшовицького тирана. Всюди видно тінь жінки. Тікає від людей і залишається до повної тишини” [16, 1934, 15 лют.].

7 лютого 1935 р. “Свобода” повідомила читачів про трагедію у сім’ї українського професора А.Крушельницького, відомого на Закарпатті своїми “Читанками”: “Впало під червоними стрілами і двоє синів знаного нами професора А.Крушельницького... Щоб батьківське серце за розстріляними синами так само трісло, розстріляли наперед синів, а батько в тюрмі жде свою чергу, де він здурів” [16, 1934, 7 лют.]. Писала “Свобода” про сутички між Сталіним і Троцьким [16, 1936, 10 верес.], про судові процеси над радянськими військовими [16, 1936, 30 верес.]. Невідомий автор статті “Нищення нації”, опублікованій у “Свободі” 14 грудня 1937 р., підкреслював: “...Правдивої інформації з російської преси не можна добути, бо там нічого не пишеться про великі процеси і масові розстріли” [16, 1937, 14 груд.]. Дійсно, газети в СРСР рясніли тоді вигідними сталінській зграї заголовками: “Смерть німецьким шпигунам!”, “Ліквідовано кубло контрреволюціонерів!” та подібними іншими. Такий ідеологічний натиск спотворював істинність подій. Та як би там не було, але завдяки волошинській

“Свободі” на Закарпатті знали про те, що творилося в сталінському СРСР та Радянській Україні.

З 15 червня 1938 р. газета “Свобода” почала виходити під новою назвою – “Нова свобода”. Спочатку як орган Народно-християнської партії, а згодом – Українського Національного Об’єднання. Однак, про це мова піде нижче.

Крім редагування і співпраці з газетами “Наука”, “Свобода” і “Нова свобода” Августин Волошин був також одним із засновників і співпрацівників тижневика “Русин” (1920–1921) і щоденної газети “Русин” (1923), які виходили в Ужгороді етимологічним правописом, входив до редакційних комітетів і дописував до газети “Українське слово” (1923–1938), журналів “Підкарпатська Русь” (1923–1938), “Кооператива” (1921–1924), “Учительський голос” (1929–1939), “Науковий збірник товариства “Просвіта” в Ужгороді” (1922–1938). За його редакцією в Ужгороді виходив щомісячний популярно-релігійний щорічний календар “Місяцеслов”, який виконував роль літературного альманаха та журнал “Благовісник”. Необхідно погодитись з думкою сучасних літературознавців О.Мишанича і П.Чучки, що “у його власних кореспонденціях, замальовках, статтях, популярних науково-практичних порадах переважав морально-повчальний аспект, він виступав просвітителем свого народу, вчив його добру й праці, прищеплював йому високі релігійні і громадські принципи життя” [57, 8].

Та найбільша заслуга А.Волошина полягає в тому, що він пише і видає книги, шкільні підручники. І робить це, як правило, за власні кошти. Сьогодні відомо, що А.Волошин є автором 42 книг. Назвемо лише окремі видання підручників: 1.Методическая грамматика русского языка для народных школ (1899). 2.Читанка для угрорусской молодежи, часть I, II (1900). 3.Азбука (1904). 4.Азбука і перва читанка для I кл. народных школ на русскомъ языці (1905, 1913). 5.Малая библия для низших кл. народных школь (1904). 6.Наука о числахъ для 1 і 2 кл. нар. школь (1919). 7.Наука о числахъ для 3 кл. нар. школь (1919). 8.Наука о числахъ для IV кл. народныхъ школь (1919). 9.Физика (1923). 10.Наука стилізацій (1920). 11.О письменномъ языці Подкарпатських русинов (1920). 12. Педагогика и дидактика

для учительних семінарій (1923). 13. Історія педагогіки для учительних семінарій (1923). 14. О соціальному вихованню (1924). 15. Мала читанка для II і III кл. народних шкіл (1930). 16. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій (1931). 17. Педагогічна психологія (1932). 18. Методика народно-шкільного навчання (1935). 19. Логіка (1935). 20. Коротка історія психології (1937).

Августин Волошин – автор цілого ряду популярних і політичних праць. Серед них виділимо тільки окремі: 1. Що хоче угро-руський нарід (1918 р.). 2. Дві політичні розмови (1923 р.). 3. Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі (1930 р.). 4. Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацкій (1932 р.). 5. Про брехливість дітей (1935 р.). 6. Оборона кирилиці (1936 р.). 7. Про шкільне право будучої Української держави (1942 р.). Перу А. Волошина належать біографії Євгена Фендика та Івана Сільвая.

Августин Волошин писав вірші, оповідання, п'єси, повісті. Деякі з художніх творів надрукувала “Свобода”, інші вийшли окремими виданнями. Як письменник, А. Волошин видавав окремі свої твори під псевдонімами. Найбільш поширені з них: Іванович і Андрій Верховинський. До найкращих художніх творів і популярних книжечок А. Волошина відноситься “Робінзон”, “Сорок казок”, “Гьлько-Яцько”, “Празники”, “Наш страшний ворог”, “Разговор о векселях”, “Фабіола”, драма “Марійка-Верховинка” і драма на моральну тематику “Без Бога ні до порога”. Необхідно відзначити, що А. Волошин в 20–30-х роках вважався заслуженим авторитетом в драматургії. Не випадково В. Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри краю того часу, відносив до провідних драматургів одного А. Волошина. І він мав рацію. Історична драма “Фабіола” ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі. А. Штефан писав, що драма “Марійка-Верховинка” – найкраща дотеперішня карпато-українська драма [66, 34].

Аналіз його книг дав підставу стверджувати, що Августин Волошин не відривав історію і культуру Закарпаття від всього українського народу. Руська читанка “Весна” для I класу гімназійної і горожанської шкіл знайомила дітей з творчістю Тараса Шевченка

ї Івана Франка, Юрія Федьковича і Степана Руданського, Леоніда Глібова і Маркіяна Шашкевича, Льва Толстого і Василя Гренджі-Донського. У доступній для сприймання формі говорилося про перших київських князів, про Кирила і Мефодія, подавалася коротка історія Ужгорода і Мукачева. Збірник відкривався двома віршами Олександра Духновича “Я русин був” і “Подкарпатські русини”. Поезія Василя Гренджі-Донського, включена до читанки, виховувала в дітей почуття любові до своєї Батьківщини, до рідної мови.

Люби рідне слово, милу руську мову
Єї не встидайся, за ню бийся в грудь.
За то родне слово будь готов до всього
І знай, що ти Русин, того не забудь!
Знай, що ти є сином великого роду
Його не встидайся, од него учись
Отці твої знали вмерти за свободу
Будь їх годним сином, за волю борись.

Усі ті десятки книг, які видав А. Волошин, були написані легко і доступно для читання. Саме тому вони користувалися таким великим попитом серед широких верств населення. Уже пізніше, будучи відомим педагогом і державним діячем, А. Волошин розповідав своїм учням: “Розкажу вам, які труднощі мав я, коли був менше-більше у вапні віці. В Центральній Семінарії в Будапешті, – 3 роки студював я там, – дали мені знати, що я не їх. Вже в Будапешті, де в бібліотеках є багато часописів і книжок, в яких писалося про Мукачівську єпархію, збирав я матеріали про нашу давнину... На мою думку, найбільш заслуговує на подяку праця над розвитком рідної мови... Рідна мова – це життя народу” [68, 251]. Цього постулату Августин Волошин притримувався до останніх днів свого життя.

В передмові до “Практичної граматики руського язика”, виданої в 1926 р., говорячи про самобутність української мови і відмінність її від інших мов, Августин Волошин відзначив: “Ми говоримо по-руськи. Наш народ жиє не лиш на Подкарпатській Русі, на і за Карпатами: в Галичині і на Україні. Найбільше русинів жиє на

Україні, зато наш народ зовеся і українським. Наш народ числить до 40 млн. душ.

Язык наш належить до слов'янських. Крім нашого, слов'янські язики суть ще: білоруський, російський (великоруський), словацький, чеський, польський, хорватський, сербський, словінський і болгарський.

Кожний язык змінєся поволі, з часом. Давні пам'ятники нашого языка не так легко нам розуміти, як нинішні твори. Предки наші тисячі літ тому назад зачали вперше по-слов'янськи писати. Святий Кирил і Методій переклали Святе письмо і другі церковні книги з грецького языка на слов'янський. Но тим язиком тепер уже ні один народ не говорить: він зоветься старослов'янським, або церковно-слов'янським.

Давні язики, якими нині вже ніхто не говорить, зовуться мертвими. Такий є, наприклад, і старослов'янський, або церковно-слов'янський, латинський, старогрецький і інші.

Русини, росіяни (москалі), серби і болгари уживали аж до XVIII століття церковнослов'янський язык. Тепер уже всі просвічені народи пишуть своїм родним язиком, правила котрого беруть із усіх своїх говорів.

Ся граматыка подає правила нашого руського (малоруського) літературного языка” [17, 152]. Ці доступні та зрозумілі думки А.Волошина є гідною відповіддю тим, хто ще й сьогодні, на порозі XXI століття, намагається піднімати “мовну проблему”. Говорячи про відмінність української мови від російської, А.Волошин писав, що українська мова м'яка у її мовленні, зручна і легка [17, 185]. А в фундаментальній праці “О письменном язичі Подкарпатських русинов” педагог вже однозначно заявив, що “сторонництво к московщині є у нас 1) анахронізмом, 2) шкодить культурной роботі, 3) шкодить церкві і духовной жизни, 4) шкодить економічним інтересам і 5) спиняє і політичну консолідацію, для того з силою глибокого убіждення кличемо каждого щирого друга правди, каждого іскренного слов'янина і русина, шгоби рука і руку став проти розбиваючого нас і нічим не обусловленого москвофілізма.

Борімся проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, по не борімся проти самого рідного язика, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своей родной земли розвиватися.

Коли маємо вже своєї свободи, коли наша влада не може бути ворогом свого материнського слова, тогди не будьме ворогами йому ми самі, сини руського народа” [17, 185]. Актуальність думок Волошина не викликає заперечень.

Процес демократизації і гласності, який триває в Україні, змусив взяти “табу” з цілого ряду проблем нашої історії. І швидко з’ясувалося, що існує чимало “білих плям”, які необхідно заповнити. До них слід віднести діяльність товариства “Просвіта” на Закарпатті. Одним із перших, хто у своїх виступах і статтях намагався висвітлити історію виникнення і діяльності цього товариства, був один з його засновників Августин Волошин. 17 жовтня 1937 р. на черговому з’їзді “Просвіти” в Ужгороді А.Волошин говорив, що “за перше наше завдання уважали ми оснувати товариство, яке би... розширяло культуру та національну свідомість нашого народу” [42]. На основі конкретних фактів Волошин доводив той значний внесок “Просвіти” в культурно-освітньому житті наших краян. Історична правда вимагає констатувати і той факт, що вже тоді існувала прямо протилежна оцінка діяльності “Просвіти”. Секретар крайкому КПЧ О.Борканюк писав: “Просвіта” є фашистська організація, через яку українська буржуазія заносить свою фашистську політику до трудящих мас”. Під час підготовки до просвітянського з’їзду орган закарпатських комуністів газета “Карпатська правда” застерігала трудящих краю, що в Ужгороді “готовиться з’їзд українських фашистів”.

Багаторічне панування однопартійної системи в СРСР призвело до того, що така оцінка надовго була взята на озброєння радянською історіографією. Заперечуючи позитивну роль “Просвіти”, деякі автори просто-таки перекручували факти. Один із них твердив, що “не маючи за собою будь-яких обґрунтованих засад... угруповання типу “Просвіти”... часто-густо існували недовго, розпадалися і сходили з політичної арени так само швидко, як і з’являлись” [20]. Таке твердження зовсім не відповідає дійсності, бо виникнувши в

1920 р., “Просвіта” активно діяла до 1939 р., коли в нашому краї встановився режим гортіївської диктатури. Інший автор доводив, що саме через клерикальну націоналістичну “Просвіту” духовні отці намагалися “підняти” українство, суть якого зводилася до “самостійної соборної України” [26]. Складається враження, що без дописування до “Просвіти” слів “клерикальна” чи “націоналістична” взагалі не можна було обійтися. І як не погодитися з М.Болдижаром, який визнав, що “не допускалися ніякі інші барви, навіть півтони” [22]. Усе мало зображуватися виключно чорною фарбою.

Як виникла “Просвіта”? Августин Волошин пригадував, як “нарід, що зібрався на перші загальні збори 29 квітня 1920 р. на 8-му годину рана в кафедральнім храмі на Службі Божій, потім рушив до жупанату, де мали відбуватися установчі збори. Але тоді не вдалося їх провести, бо около 20 напоєних людей, які під час Служби Божої заняли перші місця в залі жупанату і коли зачав говорити д-р. Ю.Брацайко, скоро накинулися на нього наемники, перебивали бесіду, кричали, свистіли, ще й крісла поламали. Комендант військової управи наказав розпустити збори” [42].

Друга спроба принесла успіх. 9 травня 1920 р. товариство було засноване. Його головою було обрано Юлія Брацайка. Сам факт заснування “Просвіти” ще не свідчив про вирішення всіх проблем. Потрібна була посиленна і систематична робота. Августин Волошин закликав: “В народі є сильна наклонность до науки, до освіти. Понесім в кожне село світло народної культури, подпоруйме школи, організує читальні, хори, театральні кружки, кооперативи. Все то потребує од нас много праці, повної самопосягати. Вже виходить із шкіл молодіж, повна ідеями й любов’ю до свого народу. Втягаєме її до народної праці, най розносить своє знання й свою одушевленість во всі кути нашого краю” [44].

Цікаві думки висловив А.Волошин про те, що повинна являти собою читальня “Просвіти”. 30 червня 1922 р. на черговому з’їзді товариства він прочитав реферат “Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення?” А.Волошин просив так поставити роботу читальні, щоб із них прості люди могли взяти якнайбільше користі. “Не доста, чтобы лиш для читання газет й книжок сходилися там

чени. Головне є то, чтобы читальня была центром громадського життя і чтобы подавала ініціативу для кожного потрібного народного, культурного чи економічного руху”.⁸² Борець проти алкоголізму і розпутства, А.Волошин вважав, що “читальня повинна виступити торговицю і корчму, чтобы не мав тот селянин потреби ходити в “товариство нечестивих” [46]. Досвідчений педагог, яким був А.Волошин, не підмінював школу читальнею, але був переконаний, що вона має доповнювати роботу церкви і школи. Важливою була його порада, щоб читальня була “безпартійним містом обговорення громадських, господарських і всяких інших справ” [46]. Численні документи, з якими доводилося зустрічатися, свідчили про те, що читальні засновували переважно представники вчительства. І це закономірно. Але було чимало випадків, коли самі селяни були засновниками читальень. Саме цього бажав А.Волошин. “Як основати читальню?... Найліпше если читальню сотворять самі селяни, а ми середньо чи безпосередньо маємо їх лиш заохотити у тому. Не обіцяйте много, лиш то, что можеме дійсно ісповнити. Указувати на потребу и хосен самовиховання...” [46].

Виступаючи на відкритті Народного Дому “Просвіти” в Ужгороді у 1928 р., Августин Волошин сказав, що “сеі народний дом має быти сердцем дальшої культурної еволюції нашої, котра своїми органами розсилає кров народного життя, знане самого себе, свого языка, своєї літератури, знане народного генія, знань красот краю, знане і любов до всего, что є наше, народне” [45].

Августин Волошин високо цинив участь жінок у культурно-освітньому житті краю. Виступаючи на жіночому конгресі 28 травня 1934 р., А.Волошин говорив, що “всегда, де жінки впливали на громадську думку, прийнято найкращі закони для оборони, проти п’янства, лихви, безморальності, проти розводів, для оборони молодших і слабших” [41].

Цікавими є публікації і виступ Августина Волошина на захист українського національного прапора. У 30-х роках, коли почалися численні нападки на синьо-жовтий прапор, Волошин написав статтю “Наш прапор”, в якій роз’яснив, що він має давню історію. Ці його думки, в яких відчувається сильний виховний ефект, не втратили

актуальності і тепер. “Наш синьо-жовтий прапор є символом наших найсвятіших ідей, наших найглибших засад і почувань, є нашою програмою. Барва синя, підносить нашу думку к ясному небу, в той Божий світ, де буває Отець всіх народів і пригадує нам вічний ідеал царства божого. А жовта барва розносить наші взори по нашим золотим нивам, по нашій рідній землі, де жили наші предки і де жиємо днесь ми самі... Синя барва спрямовує наші серця і уми до ідеалу людського життя, а жовта фарба напоминає нас на наслідування ідеалів народних” [43]. Августин Волошин закликав: “Підносіть високо наш прапор... не позволіть ніколи щоби вороги зневажали його! Не забудьте, що вороги прапору суть ворогами самого народу” [43].

Августин Волошин по-праву вважається першим просвітянином. Велика його заслуга в тому, що “Просвіта” стала масовою організацією, яка охоплювала всі здорові сили українців краю. Самі за себе говорять цифри: “Вже у 1923 р. було 4 філії і 80 читалень, які числили 4000 членів. У році 1935 було вже філій 10, 235 читалень з 16550 членами. Бібліотека централі числить 7000 книг. Народних домів вибудовано до року 1935 централею в Ужгороді і 5 народних домів по селах” [42]. До цього додамо, що “Просвіта” не одержувала жодної субсидії з боку чеських властей, а утримувалася своїми членами. Двадцятирічне існування “Просвіти” – приклад самопожертви її членів в ім’я освіти, науки і культури краю. Інакше ніж подвигом це назвати неможливо.

Августин Волошин добре усвідомлював, що поширення в народі освіти і культури неможливе без участі вчителя. Закарпатські вчителі в 1921 р. були об’єднані в “Учительське Товарищество Подкарпатской Руси”, яке поступово підпадало під вплив русофілів і наприкінці 20-х років було центром антиукраїнства. Переконавшись у тому, що подальше співробітництво з товариством стає неможливим, А.Волошин засновує “Учительську Громаду”. А.Штефан яскраво описав виникнення нової організації: “У травні 1929 р. “Учительське Товарищество” мало свій “С’езд” у залах Мадярського Касина (цікава обставина) в Ужгороді. Було там около 300 учителів – “карпаторосів” понад 200 і коло 100 “народовців”. По кількох

промовах забрав слово й А.Волошин. Він говорив про завдання учителя і звернув увагу на те, що за мадярських часів український народ не мав і не міг мати належного рівня освіти, бо в школах його вчили мовою, якої він не розумів. “Чому вимагають тепер деякі особи, щоб в школах завести знову таку мову, яку дитина не розуміє. Навіщо робити нам експерименти з т.зв. “общерусским языком?” Ного в нас знають лише московські та декотрі українські емігранти, а з наших ніхто не говорить, ані не розуміє по-московськи”.

Тут настав крик: “Ми не москалі, ми рускі!” Інші кричали: “Ми українці!” Коли втихло, з президії хтось заговорив: “Господин директор, благодарим за Вашу річ, но ми стоим за общерусский язык!” Ці слова викликали бурю крику і численні учителі повставали, щоб залишити залю. Волошин так само встав і при дверях крикнув: “Народовці! За мною! До “Просвіти”! Коло 50 учителів вийшли за Волошином, а за ними постійно ще виходили. В будинку “Просвіти”, у великій залі Волошин сказав: “Продовжую свою промову. Видно, що з нашими “карпаторосами” співпраця ще неможлива. Ми мусимо їм показати, що народ з нами, и тоді вони прийдуть до нас. Ми мусимо створити свою народницьку організацію, в якій без “язикових впркосів” в користь народу будемо працювати. Прошу підрахувати присутніх”. Відповідь – 78. – “Прошу вибрати організаційний комітет, який приготує основуючі загальні збори і статут” [66, 51-52]. Так виникла “Учительська Громада”, почесним головою якої був А.Волошин (1930–1938). Кількість її членів постійно збільшувалась. Так, якщо в 1930 р. вона нараховувала всього 220 членів, то в 1938 р. – 1631 [66, 52]. Останній Конгрес “Учительської Громади” відбувся в липні 1938 р. А.Волошин закликав учителів до самоосвіти і самовідданості: “...Хоча наша організація є найбільшим товариством рідної інтелігенції, у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, – тому закликаємо всіх до праці над собою” [66, 52].

Августин Волошин турбувався про українських дітей. За його ініціативи відкрито школи у Волівському окрузі (Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянці). Уже наприкінці 1920 р. на Закарпатті працювало 475 початкових (народних) шкіл, у тому числі

321 з українською мовою навчання. У 1923 р. на Закарпатті діяли 532 школи. Із них 373 українські. Існували 14 українських горожанських шкіл, 4 гімназії (одна угорська), 3 учительські семінарії, одна торговельна академія, 2 українські торговельні школи [48].

Августин Волошин – один з організаторів і керівників “Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі”. У своєму виступі на II з’їзді педтовариства в 1926 р. А.Волошин переконував, що “наше товариство усилюється служити інтересам виховання нашої карпаторуської дитини. Задачею своєю постановило підпорувати так роботу правительства в ділі організації і ведення шкіл, як і родичів і саму дитину. Ми як робітники науки виховання своєю повинністю уважаємо: визволити дитину від всіх тих умов, серед котрих не міг би здорово розвинутися наш нинішній ідеал людини, і для того і хочемо переробити давню книжну школу на нову, діяльну, давню аристократичну на демократичну, школу формалізму на школу науково обосновану, на школу правди, на школу поправді практичну і руську.

В нашім товаристві можуть родичі висловити свої погляди на роботу школи, один учитель може подати поради другому і так може ся витворити загальна картина цілої системи виховання і наuczання, котра укаже на ошибки існуючих шкіл і на потреби дальших...

Принцип виховання в природнонароднім дусі потребує передовсім, упознання самого себе, упознання рідного краю, упознання історії, землі, язика, літератури і потреб, упознання руської дитини” [17, 120-121].

Про завдання Педагогічного Товариства А.Волошин також наглошував на III з’їзді, який відбувся 6 жовтня 1928 р.: “За нами лиш десять коротких років. Стоїме на початку культурного розвою. Але то сміло можемо твердити, що робота освідомлювання народу у нас почалася і розвиваєся. Маєме много несповнених надій і домагань. Але вже і сама тота обставина, що скарги наші публічно можемо підносити і обговорювати є доказом нашої свободи, є гарантією того, що інтенсивною нашою працею удасться нам побідити всі перепони нашого народного відродження. Наше П.Т-во основалося для того, щоби поширювало знане виховання і

знане рідного краю, зв'язувало родину із школою, підпорувало школу, витворювало учебники і книги лектури, указувало на потребу основи нових шкіл. Днешня епоха і від школи вимагає більше і інтенсивнішої роботи. Круг виховання не скривається лиш за мурами школи, але має поширитися працею дальших чинників, помічників учителя” [17, 122]. Августин Волошин вірив, що “наш народ путем просвіти встане із глибокого сну, піднесеться до ліпшого матеріального життя і так забезпечить собі кращу будучність” [17, 136].

Наприкінці 30-х років, в часи існування Карпатської України, в усіх районах, де проживало українське населення, діяли українські школи. Все це було доказом, що українська ідея, українська мова перемогли. Августин Волошин відіграв у цьому значну роль.

Із наведеного вище фактичного матеріалу чітко видно, що Августин Волошин був визначним педагогом, вченим, видавцем. Проблеми навчання і виховання посідали центральне місце в його багатогранній діяльності. Разом з тим, необхідно констатувати, що А.Волошин також відносився до впливових політиків краю того часу, який протягом всього міжвоєнного періоду притримувався прочехословацької орієнтації. Варто погодитись з висловлюванням сучасних вчених О.Мишанича і П.Чучки, що А.Волошин чистою політикою займався мало [57, 11]. Однак, як би там не було, але він був причетний до всіх головних політичних віх в історії Закарпаття з 1918 до березня 1939 рр.

2.3. Августин Волошин – політик: від керівника партії до президента Карпатської України

Августин Волошин прожив багатогранне життя. Його постать стала незамінною в міжвоєнному розвитку духовного, культурного, наукового, політичного буття Закарпаття. Приклад А.Волошина – це приклад людини високого професіоналізму, відданості ідеалам

суспільної духовності, патріотизму. Політична діяльність не була основою життя А.Волошина. Він займався нею в силу вимог часу, як визнаний провідник карпатоукраїнського населення, як людина, в яку вірили і від якої чекали важливого для всього населення кроку. Августин Волошин мав певні риси харизматичного лідера. Про це свідчить і довіра людей, які виховувалися в середовищі цілої мережі культурно-просвітницьких осередків – читалень “Просвіти”. Великою повагою він користувався й серед як крайових, так і державних політиків. Так само довіру викликали політичні погляди й дії А.Волошина, його поміркований стиль політичної життєдіяльності. Навіть політичні противники, яких у той час вистачало, розуміли його потенціал, знали про авторитет, який похитнути серед населення було нелегко.

Політичний портрет Августина Волошина необхідно змалювати через призму історичних подій, які мали безпосередній вплив на долю закарпатського краю у першій половині ХХ століття. Його політичне гартування мало свої особливості, через які відбувалася еволюція поглядів політика, пошук певного політико-державного ідеалу, що символізував би відродження закарпатської спільноти й становлення її як повноправного суб'єкта суспільно-політичного організму Центрально-Східної Європи. Така можливість визрівала лише за умов вишколу політичної свідомості та політичної культури місцевих жителів, відсутність чого на початку ХХ століття висіла важким тягарем на долі закарпатців. Провідником нелегкої справи повинна була стати елітна група осіб, яка б у силу власного авторитету, вмінь, організаторських здібностей сприяла еволюції суспільних відносин й відстоювала права й свободи карпатського народу. Серед них особливе місце належить і справжньому політичному лідеру Августину Волошину.

Вперше до політичної діяльності він залучився вже сформованим ученим, духовно-культурним діячем, що входив до елітної групи місцевої інтелігенції. Незважаючи на те, що А.Волошин був вихованцем угорської освітньої системи, його потяг до збереження і збагачення саме слов'янських культурних багатств був нездоланим. Цей перший етап політичного гартування особистості мав характерні

особливості. Чи не вперше в історії краю постала проблема відсутності власної політичної еліти, що було наслідком історичних умов, у яких відбувався суспільно-політичний розвиток історичного Закарпаття. Відсутність політичних традицій, а як наслідок цього й низький рівень політичної культури місцевого населення, поставила перед діячами церкви і культури дилему: хто ж візьме на себе роль провідника й суб'єкта політичних відносин, якщо цього будуть вимагати час і обставини? Місце еліти тоді займали частково представники адміністративних службовців, духовенства й інтелігенції, переважно сформованої у мережі навчальних закладів (педагогічні кадри). До такої елітної групи входив і директор Ужгородської учительської семінарії Августин Волошин.

Ще задовго до розвалу монархії Габсбургів, у 1915 р. Августин Штефан за дорученням А.Волошина поїхав до Відня і мав розмови з відомими українськими політичними діячами Є.Петрушевичем, К.Трильовським, Л.Бачинським, С.Смаль-Стоцьким. У своїх спогадах А.Штефан так передав розмову з К.Трильовським: “Ми хочемо обновити Галицько-Волинську державу під назвою Західно-Українська Республіка. До неї мають належати Галичина, Волинь, Буковина та Угорська Україна.

– А що з Києвом?

– Само собою, ми хочемо з'єднання всіх українських земель, до матері, до Київської Русі в одну державу. Але в Київській Україні ситуація є непевна, і тому злуку треба відсунути на пізніше.

– Не думаю, що в Мараморощі будуть любити Україну без Києва.

– Соборну Україну проголосимо, коли на те прийде час. А Ви в Угорській Україні говорять про Соборну країну, тобто відразу про Київ...” [68, 62].

Цей факт ми навели тільки для того, щоб підтвердити тезу про контакти між політичними діячами краю і Великої України ще задовго до 1918–1919 рр. Робимо це ще з однієї причини: окремі вчені твердять про раптову зміну орієнтації Августина Волошина з 1919 р. Як видно, він вже в 1915 р., ще до розпаду Австро-Угорської монархії, дотримувався орієнтації на Україну. 21 січня 1919 р. в Хусті

відбулося засідання Всенародного конгресу українського населення Закарпаття, на якому було прийнято рішення про возз'єднання краю з Україною. Газета “Руська Краина”, головним редактором якої тоді був Августин Волошин, детально описала роботу конгресу.

8 травня 1919 р. в Ужгороді відбулося об'єднання Пряшівської, Ужгородської (голова – А.Волошин) і Хустської Народних Рад, на основі яких виникла Центральна Руська Народна Рада. На її засіданні було прийнято рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Виступаючи на засіданні Ради, М.Брацдайко недвозначно заявив, що 420 делегатів із усіх частин Карпатської України вирішили приєднати Угорську Русь до України. Цю злуку неможливо здійснити внаслідок несприятливих воєнних подій. Але це серце і душу народу не змінить. Більшість політичних діячів Закарпаття, як і весь народ, розцінювали включення краю до Чехословаччини, як тимчасове явище. Таким чином, тільки неможливість возз'єднання Закарпаття з Україною привела до того, що стало можливим включення його до складу щойно утвореної Чехословацької Республіки (ЧСР) [37, 38].

Августин Волошин у ряді своїх робіт досить детально пояснив зроблений ним і його соратниками політичний вибір щодо подальшої долі Закарпаття. У “Споминах” А.Волошин пише, що політична ситуація восени 1918 р. була незрозумілою, і все “зависіло от міжнародної обстановки” [17, 74]. Він не відкинув і той факт, що члени Ужгородської ради покладали певні надії на демократичний уряд Угорщини, який очолив М.Каролі. “І почалися переговори з мадярським правительством, – писав А.Волошин, – котрі і довели до того, що Центр. Угорська Рада в Будапешті признала право русинів ко автономії, а після будапештського зібрання русинів подержаного під предсідальством о. Євм. Сабова дня 19 децембра 1918 р. видан закон X дня 24 дец. 1918 р.

Однако сей закон викликав в “Раді” остру критику, бо “Руську Країну” опреділив лиш на 4 жупи – Ужгородську, Бережанську, Угочанську і Марамороську, а Земплинських, Шариських і Спішських русинів приобіцяв міністер Ясі словакам. Крім того, консервативна мадярська печать виступила остро проти сього закону

і хочай вже мали'сьме на папері автономію, однак ще і в Ужгороді школи осталися чисто мадярськими і вимога науки руського мовника визвало неприємний опір мадярської публіки, із всього того руські патріоти виділи, що якщо на місце демократичної Мадярщини вернеся назад Мадярщина графів і нямешів, автономія русинів пропаде так, як і ліберальні закони 1848 року о свободі народностей осталися лиш на папері” [17, 75]. 1 січня 1919 р. закарпатська делегація відвідала посла Чехословацької Республіки в Будапешті М.Годжу “і через нього просила, щоби цілу територію Підк. Руси осадило чехословенське військо. В Ужгород зайшло військо Чехословаків дня 12 янв. 1919 року” [17, 75].

Після того, як 8 травня Центральна Руська Народна Рада прийняла рішення про входження Закарпаття до складу ЧСР, “100 членова депутація дня 20 мая 1919 року понесла рішення общего собрания всіх руських рад до Праги і передала президенту Масарику” [17, 76]. Серед членів делегації був і Августин Волошин. Як оцінював майбутній президент Карпатської України цю подію? Даючи інтерв'ю американській газеті “День” в 1923 р., А.Волошин зробив вичерпну відповідь на питання: “Чи могла Підкарпатська Русь і Американські русини при даних обставинах зділати лучший вибір, як соединитися в образі автономного штата з Чехословацькою Республікою?”. “Мій коротенький отвіт такий: Не могла!” – однозначно заявив А.Волошин [17, 77]. Проаналізувавши всі можливі на той час варіанти вирішення “закарпатської проблеми”, А.Волошин, зокрема, сказав: “Пристаєли на се (входження Закарпаття до складу ЧСР – Авт.) всі Ради прото, ібо тоді вже стало ясным, що соединеніє наших земель з западними русинами – невозможно. Географічні, економічні і культурні інтереси наші тягли нас до Чехословакії, де наділисьмеся найти братської підпори для свободного розвитку наших народних сил. Дотеперішній наш поступ доказує, що мимо всіх перепон, вибір сей був для нас єдинственно добрим” [17, 77-78]. Августин Волошин на цій позиції залишався постійно.

Переважна більшість сучасних дослідників сходяться на тому, що входження Закарпаття до складу Чехо-Словаччини було

правильним кроком, адже ця держава справедливо вважалася однією з найдемократичніших у світі. Тут діяла багатопартійна система, розвивалася освіта і культура. Невипадково, що Августин Волошин вислав подяку уряду Чехословаччини вже тоді, коли ця держава припинила своє державне існування. “Міністр Капрас, – пригадував В. Шандор, – подякував за милу увагу: згадав, що празький уряд дістав телеграму – подяку від о. д-ра Волошина. Він був зворушений телеграмою та моєю увагою і сказав: – Я ніколи не сподівався, що за стільки кривд, які ми вам заподіяли, ви поставитеся до нас так шляхетно. Ваш уряд телеграмою і ви особисто зробили нам у цих скрутних годинах велику радість. Від словаків ми нічого не дістали. Прийміть від мене і чеського народу прояв найкращих побажань для Карпатської України і всього українського народу” [65, 359].

Отже, в роки Першої світової війни визріла проблема самовизначення і державотворення, вирішення якої в часи розпаду Австро-Угорщини набувало все актуальнішого значення. У другій половині 1918 р. колись могутня монархія почала втрачати Хорватію, Трансільванію, Словаччину. Демократично налаштовані угорці, вважаючи цей процес неминучим, шукали шлях збереження території за рахунок надання широких прав і свобод представникам різних національностей. Проте запропоновані конкретні заходи не всіх влаштовували, що неминуче призводило до конфронтації між представниками слітних груп. Незважаючи на це, угорський парламент самостійно ухвалив Закон №10, який передбачав деякі автономні права й іменував крайову територію “Руська Країна” [49, 55]. Однак проект був неоднозначно зустрінутий як місцевою громадськістю, так і серед угорців взагалі. Все це викликало певну недовіру з боку закарпатців, а їх лідери вимагали перш за все міжнародних гарантій, яких у свою чергу угорський уряд надати неміг. У ситуації, коли територія історичного Закарпаття виступала як ласий шматок для будь-якої сусідньої держави, почалося формування народних рад, які за своєю суттю ставали органами місцевого самоврядування, і взяли на себе функції самовизначення щодо державної приналежності.

Августин Волошин уважно слідкував за подіями, що відбувалися, однак відкрито політичних поглядів ще не проголошував. Це сталося, коли в середовищі учительської інтелігенції на рубежі 1917 – 1918 рр. знайшлися однодумці. У вересні 1918 р. на одному з таємних зібрань було вирішено розпочати підготовку акції злуки з українськими землями. Серед членів цієї групи виділялися відомі пізніше громадсько-політичні діячі українського спрямування А. Волошин, В. Гаджега, І. Фленько та ін. [61, 113]. Саме за дорученням А. Волошина 21 жовтня 1918 р. до Відня знову відбув А. Штефан з метою обговорення можливих варіантів злуки закарпатських земель з Україною [61, 114]. Внаслідок діяльності цієї групи інтелігенції розпочався процес національного самоусвідомлення місцевого населення краю.

Августин Волошин став одним із ініціаторів утворення Ужгородської Народної Ради – одного із перших політичних інститутів, що представляв народні інтереси. Згодом брав участь у об'єднанні народних рад. У січні 1919 р. він разом з іншими представниками Ужгородської Народної Ради прибув до Будапешта, де зустрівся із чехословацьким послом М. Годжею, про що говорилося вище. На зустрічі обговорювалися питання щонайшвидшого вирішення проблеми на користь об'єднання жителів краю із чехами і словаками, якщо унеможливиться подібне щодо України. Чому пріоритетним став саме цей союз, влучно міркував сам А. Волошин у розмові з В. Шандором: “Ми мусіли шукати якусь реальну розв'язку, притому не хотіли бути довше зв'язані з Мадярщиною, а наше з'єднання з Україною не було можливості здійснити, головну роль тоді повсюди грала військова сила, якої у нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час був це єдиний правильний вихід із положення – зв'язати нашу долю із слов'янським народом” [65, 31]. Врешті-решт, завдяки представникам місцевої еліти, одну із ключових ролей в якій почав відігравати авторитетний інтелігент А. Волошин, проблема була винесена і на міжнародне обговорення, а Паризька мирна конференція рекомендувала не включати Закарпаття до складу Угорщини, що фактично її визначило його подальшу долю.

У часи функціонування тимчасового уряду Підкарпатської Русі “Директорії” з 12 серпня 1919 р. до 17 березня 1921 р. був його членом. Авторитетний інтелігент Августин Волошин перетворився на авторитетного політика, коли його обрали заступником голови Центральної Руської Народної Ради, яку очолив А.Бескид [4, 109]. Згодом, 1 жовтня 1919 р., А.Волошин увійшов до складу комісії по встановленню кордонів із Словаччиною, де проявляв принциповий підхід до важливої проблеми [4, 111].

Роль і місце А.Волошина у цих швидкоплинних подіях свідчить про те, що представники тогочасної інтелігенції за покликом серця відгукнулися на найактуальнішу проблему й взяли на себе неабияку міру відповідальності перед сучасниками. Але важливим є те, що політичний вибір був єдиним вірним виходом із ситуації, а значить, здоровий глузд переміг, і політичне передбачення окремих представників тогочасної еліти в основному справдилося – громадяни Закарпаття отримали прекрасний шанс жити повноправним громадсько-політичним життям, відстоювати свої політичні переконання, збагачувати політичну свідомість і політичну культуру. Августин Волошин своєю діяльністю у ті роки також сприяв цьому.

Після входження історичного Закарпаття, під назвою Підкарпатська Русь, до складу Чехословацької Республіки (1919 р.) на основі адаптації суспільства до демократичних реалій тогочасності розпочався наступний етап політичної діяльності А.Волошина. Упродовж 20–30-х років ХХ століття він був одним із найуспішніших партійних діячів, і, як показав час, найстабільнішим партійним лідером міжвоєнного Закарпаття. Державна демократична система витворила нове явище суспільно-політичного життя – партійний плюралізм, що виражався в існуванні різних як за культурно-національним складом, так і за структурно-організаційною базою політичних партій. Августин Волошин залишився вірним крайовим українським партіям і як справжній лідер вдосконалював їх можливості в політичних суперечках. Еволюцію політичних поглядів А.Волошина можна прослідкувати й на основі еволюції політичних організацій – Руської Хліборобської (Земледільської) Партії,

Християнсько-Народної Партії, Українського Національного Об'єднання.

Послідовна орієнтація проукраїнськи налаштованих жителів краю та їх найкращих представників серед еліти сприяла створенню першої крайової політичної партії в Закарпатті, національно-політична платформа котрої відстоювала органічну єдність закарпатців із українцями по той бік Карпат. Такою політичною організацією стала Руська Хліборобська (Земледільська) Партія (РХ(З)П). Августин Волошин, як уже визнаний лідер проукраїнської орієнтації, безпосередньо прилучився до її створення й подальшої діяльності. Цьому сприяло й те, що становлення партійно-організаційної структури проукраїнського спрямування в Підкарпатській Русі на початку 20-х років ХХ століття, відбулося через призму об'єднання українських сил навколо культурно-просвітнього товариства "Просвіта", яке було створене тут 9 травня 1920 р. так само з безпосередньої участі А.Волошина [64, 11]. Саме серед просвітян і виникла думка заснувати автономну політичну партію, яка б стала виразником і захисником їхніх політичних прав та свобод. Серед ініціаторів її створення, крім А.Волошина, були М. Бращайко, Ю.Бращайко, А.Штефан та інші активісти Руської Центральної Народної Ради (РЦНР). Сам А.Волошин про свою політичну діяльність дещо сказав слідчому МДБ СРСР майору Вайндорфу. "Початок політичної діяльності, – розповідав А.Волошин, – відноситься до 1919 р., коли я став організатором Християнсько-народної партії в Підкарпатській Русі. Аналогічні за програмою християнсько-соціальні партії вже існували в той час у Чехословацькій республіці, зокрема, в Чехії і Моравії – "Лідова партія" (Народна партія), в Словаччині – "Людова партія" (Народна партія). Поряд з Християнсько-народною партією існували й інші: аграрна, соціал-демократична, народно-соціалістична, партія торговців і промисловців, угорська народна партія та ряд інших. Восени 1938 р. на базі всіх партій виникло Українське Національне Об'єднання, тобто нова партія, яка проіснувала до 15 березня 1939 р." [3, Н-17681].

Хоча попередні зібрання РХ(З)П проходили ще у червні 1920 р., офіційно вона була створена на установчих зборах 15 липня в

Ужгороді. Головою РХ(З)П обрали А.Товта, земледільця із с.Дравці. Секретарем партії став адвокат Ю.Брацайко, а заступниками голови — А.Волошин, Ю.Добей, І.Деяк, В.Джомурат, І.Тенінець [2, ф.29, оп.3, спр.33, арк.10 – 11]. Політична програма партії відображала різні суспільно-політичні проблеми тогочасного життя краю (автономне управління, розвиток економіки й сільського господарства зокрема, а також мовне питання). Розуміючи тогочасну політичну ситуацію, лідери партії не висували будь-яких радикальних вимог, а обмежувалися проханням надати Підкарпатській Русі “обіцяні” автономні права. Упродовж своєї діяльності РХ(З)П, а отже й партійне керівництво, підтримувала владну політику Чехословацької Республіки. Програма партії органічно виражала думки й ідеї Августина Волошина, який фактично був її лідером, брав участь у сотнях партійних конференціях, був одним із авторів проектів програмних і статутних документів, меморандумів та звернень до офіційних урядових кіл, меценатом видавничих та культурно-просвітницьких справ.

Маючи добрі стосунки із впливовою інтелігенцією та частиною греко-католицького духовенства, а також зв’язки в адміністративній системі, за сприяння А.Волошина партійцям вдавалося вирішувати багато питань суспільно-політичного характеру. Як політичний діяч А.Волошин товаришував із багатьма політиками, що представляли інші політичні партії. Як правило, ті чи інші проблемні питання піднімалися і обговорювалися під час політичних зібрань членів партії. Про одне із таких зібрань, яке відбулося у приміщенні Ужгородської греко-католицької учительської семінарії 7 серпня 1920 р., згадував у своїх спогадах відомий громадсько-політичний діяч А.Штефан (він помилково відносив до згаданої дати день створення цієї партії) [68, 286]. Зокрема, автор спогадів підкреслив гостроту політичних промов, серед яких відзначив виступи М.Брацайка, А.Волошина, Е.Пака, В.Желтвая, А.Товта [68, 287].

РХ(З)П проводила велику агітаційну роботу як своєю активною діяльністю на місцях, так і через засоби масової інформації. У цьому плані багато допомагала газета “Руська Нива” (1920 – 1928 рр.) — офіційний друкований орган партії. Її редактором був один із

висновників партії Юлій Брацайко, а пізніше – його брат Михайло [51, 20]. На шпальтах цієї новинки друкувалися заклики до місцевого населення організуватися в спільні осередки, проводилася роз'яснювальна робота перед виборами різних рівнів, вказувалися завдання та цілі політичної організації тощо. До підготовки номерів газети активно залучався й А.Волошин. Брав він участь і у підготовці текстів меморандумів, які надсилалися до владних структур і вказували на зацікавленість та переживання за долю закарпатців у перші роки життя у складі Чехословаччини. Так, 9 серпня 1920 р. партія надіслала губернаторові краю Г.Жатковичу меморандум із господарських питань, у грудні того ж року — фінансовій референтурі з питань обміну грошей, 14 грудня — до уряду з питань встановлення кордонів та автономії, 9–10 лютого 1921 р. — з питань робітничого працевлаштування, 22 квітня 1921 р. — до прем'єр-міністра з політичних та економічних питань. До останнього меморандуму ввійшли положення про негайне встановлення кордонів Підкарпатської Русі, проведення виборів до Союму, встановлення коаліційно-партійної контрольної комісії, прийняття на урядові посади місцевих жителів та ін. [15, 1921, 11 авг.]. За поданням партії також піднімалися питання про земельні відносини, вивіз худоби за кордон тощо.

Партія “хліборобів” постійно реагувала і на зовнішньополітичні повороти сусідніх держав. Зокрема, керівництво організації виступало проти передачі населених пунктів, де проживали українці, Румунії, а також проти зазіхань Угорщини на територіальну цілісність [15, 1921, 3 новем.]. Політичну позицію РХ(З)П щодо питання державної приналежності краю визначало наступне: “руській народ вірний є и буде републицѣ” [15, 1921, 3 новем.]. Останнє визначало й особисту позицію А.Волошина у 20–30-х роках ХХ ст.

Щодо політико-партійної боротьби на теренах Підкарпатської Русі, то РХ(З)П виступала за можливість створення союзів або міжпартійної коаліції, відповідного комітету, але тільки з тими політичними організаціями, які дотримувалися “руської” (проукраїнської) орієнтації і принципово відстоювали свої позиції в мовному

питанні [2, ф. 1146, оп. 1, спр. 11, арк. 9]. На таку думку наштовхує той факт, що пізніше партія спробувала укласти союз із русофільськими крайовими партіями, однак через суттєві непорозуміння щодо тактики діяльності й керівництва вона відмовилася від співпраці з ними. Незважаючи на це, питання “фузії” (коаліції) партій постійно обговорювалося на нарадах РХ(З)П [15, 1921, 11 авг.]. Так, “Руська нива” за 3 листопада 1921 р. у матеріалі “Справа фузії, або коаліції руських партій” зазначала, що створено відповідну партійну комісію у складі А.Товта, А.Штефана, М.Брацайка, Г.Дюричка та А.Волошина. Отже, участь А.Волошина у всіх важливих партійних справах була обов’язковою, при цьому він, як правило, відповідав саме за політичні питання. Останнє вказує на те, що Августин Волошин володів хистом політичного дипломата, був політичним діячем виваженого й проникливого характеру, неабияк орієнтувався й був у цілому добре проінформований в тогочасній політичній обстановці тощо.

Питання про коаліцію автономних політичних партій для спільного вирішення регіональних проблем було вельми актуальним. У прийнятому рішенні, яке говорить про ставлення РХ(З)П до цієї справи, зокрема вказувалося: “Комісія радо вітає кожне намагання, яке має за мету єднання наших народних сил, і рада, що це бажання чимраз сильніше проявляється як із частини народних мас, так із частини інтелігенції” [55]. Таким чином, внаслідок обопільної згоди автономні партії почали робити кроки, спрямовані на об’єднання. Однак під час роботи комісій між її членами розгорівся конфлікт. Каменем спотикання, очевидно, стало мовне питання і особиста неприязнь лідерів українофільської організації до деяких членів комісії, зокрема до А.Гагатка, який не бажав йти на компроміси із представниками українського руху. 21 січня 1922 р., перед початком роботи комісії делегація РХ(З)П оголосила, що їхня організація “в інтересах оборони своїх народних, культурних і економічних інтересів, затримає і надалі свою окремість і самостійність” [55].

Політичні погляди А.Волошина виразно виділялися на фоні тогочасних політичних реалій, зокрема своєю конкретністю й красномовністю. Так, у 1923 р. він логічно продовжував тему партійної

коаліції: “Ми, об’єктивно дивлячись на політичну ситуацію, так видиме діло, що межі тутешніми слав’янськими партіями можлива є кооперація, і лиш галицькі москвофіли не допускають до порозуміння. Скоро би ся зліквідовала і малярська орієнтація, або хоть не була би така остра і сміла, осли би москвофіли не роздували ненависть проти народівців. Є то доказаним фактом” [4, 99].

Він сміливо виражав незгоду в окремих питаннях і з центральною владою. Особливо це стосувалася думки Праги, що закарпатці ще не готові до рівноправного політичного життя і їм потрібен час, щоб адаптуватися. Августин Волошин вважав, що закарпатців не треба вчити (не треба ізолювати від політичної участі, виборів тощо), а дати можливість вчитися на практиці. Важливою подією для партійців став скликаний 27 лютого 1923 р. в Ужгороді звітно-виборчий конгрес РХ(З)П. Партійний форум проходив у приміщенні жупанату й згідно з програмою крім виголошених доповідей голови партії А.Товта (святкове відкриття конгресу і привітання осередків та інших організацій), секретаря партії М.Брашайка (звіт про діяльність партії), директора горожанської школи в Перечині, члена управи партії П.Яцка (про культурно-освітню діяльність партії), В.Балтовича (про економічне становище краю) та інших прозвучав виступ заступника голови партії А.Волошина “Нинішнє політичне положення Подкарпатської Русі” [2, ф.1056, оп.1, спр.67, арк.1]. Промова А.Волошина відзначалася аналітичною оцінкою політичного життя Закарпаття й нагальними проблемами, що стоять перед партією “руських хліборобів”. Щодо політичної позиції, то він говорив, що до держави партія і надалі ставиться лояльно, допомагаючи уряду, але тільки доти, “доки учинки його не противляться нашим принципам, інтересам народа, свободи” [15, 1923, 22 берез.]. Також вимагала партія автономію і “жадає прилучення всїх руських територій Словаччини до Подкарпатскої Русі” [15, 1923, 22 берез.].

Визначаючи завдання партії на майбутнє, А.Волошин проголосив два основні принципи діяльності. Перший принцип – “Християнська віра, на основі любові, правди і справедливості”, чим наголосив на рівноправному співіснуванні із “неруськими народностями”, на основі повної свободи совісті й релігії, натомість

борючись із тими, “хто з політичних цілей або особистої наживи схоче сіяти релігійний роздор, бунтовати русина проти русина”. Другий принцип, проголошений А.Волошином – “Народний напрям”. У його зміст політик вкладав завдання “Освідомити народ і поширити та укріпити серед народу дух і народну свідомість” [15, 1923, 22 берез.].

Згадані принципи А.Волошин пропонував втілити за допомогою потужної організаційної роботи: “Жадає поширити організацію на жінок, бо і вони мають однакові права з мушчинами, а також на молодь, як на будучність народу”. Шляхом сильної партійної організації “багато добра можна зробити для народу не лиш у політичних, але також у гуманітарних, просвітних і економічних справах” [15, 1923, 22 берез.]. Очевидним є, що А.Волошин був політиком, який тверезо оцінював ситуацію і виважено підходив до необхідних кроків політичного гартування населення, цим самим визнаючи, що без політичної свідомості, політичної культури збудувати власний державний організм, а згодом підживлювати його цілющим нектаром неможливо.

Щодо партійного життя, то Августин Волошин наголосив, що завдання партії залишаються незмінними. Однак очевидно намітився поворот курсу партії до християнсько-народної ідеї. Велика увага приділялася необхідності партійної дисципліни й окресленню головних обов’язків членів партії в нових умовах: “Руська хлѣборобська партія жєлає соединити всѣх, котрѣ а) хотять руководитися законами моральности, б) хотять здѣлати сю країну культурною и матеріально забезпеченою, в) хотять зробити не лиш автономною, але и руською” [15, 1923, 22 берез.]. Ставлення до коаліцій з іншими політичними партіями теж чітко визначалося в прийнятій партійним конгресом резолюції: “Наша партія може кооперувати з другима партіями, але лиш з тими, котрі не йдуть проти головних засад наших, то є котрі не виступають проти нашої руської (української) народности. Самостойности нашої партії нїколи не одкажемеся” [15, 1923, 22 берез.]. Ці рядки зайвий раз засвідчують про українську національну орієнтацію партії та її невідступність від проголошуваних нею ідей.

Крім того на конгресі РХ(З)П були прийняті важливі резолюції політичного характеру, які порівняно з першими програмними положеннями значно еволюціонізували й стали більш конкретними і вимогливими.

Сталися зміни й в управлінні партією – утворили нову управу РХ(З)П. Головою політичної організації став М.Брацайко, а його наступниками — А.Волошин, А.Товт та П.Яцко. Секретарями партії стали В.Фединець і А.Рудий, касиром — В.Желтвай, а контролерами — Ю.Добей та А.Штефан. Членами головної управи партії було обрано ще 130 представників різних міст і сіл Підкарпатської Русі. Таким чином, було внесено зміни до статуту партії через розширення особового складу керівництва партії. Розширення штату головної управи говорить і про зростання партії як організаційно-якісно, так і кількісно. Розширилася і географія осередків партії в регіоні. Однак авторитет А.Волошина, який невпинно ріс, його вміння адекватно оцінювати обстановку, сприяли тому, що він став справжнім політико-партійним лідером усього українського політичного руху міжвоєнного Закарпаття. Зокрема, він був обраний до виконавчого комітету, який складався із чотирнадцяти осіб (замість п'яти в 1920 р.): А.Товт, В.Фединець, К.Грабар, М.Деметер, А.Волошин, В.Пежанський, А.Штефан, А.Ворон, В.Гаджега, М.Брацайко, В.Струк, О.Гупаловський, В.Желтвай, П.Яцко [15, 1923, 22 берез.].

Намічені конгресом партії в 1923 р. програмні завдання “хлібороби” намагалися вирішити в найближчому майбутньому. Маючи на той час достатній авторитет серед місцевого населення, розбудовуючи свою організаційно-структурну базу, вони й надалі активно працювали у напрямку покращення суспільно-політичного становища жителів краю. Але схиляючись до правоцентристських позицій, без допомоги могутнього союзника добитися позитивного результату в справах автономії, які були пріоритетними, не вдалося, що й показали парламентські вибори 1924 р. [2, ф.29, оп.3, спр.310, арк.89]. Виборчі процеси, що відбувалися на рівні парламентських та муніципальних, щоразу були важливим етапом політичного гартування громадян. А.Волошин постійно наголошував на тому, що населення краю повинно розуміти ті політичні процеси, які

скеровують життя суспільства до вдосконалення. Незважаючи на досить стабільний невисокий рівень політичної свідомості місцевих жителів, їх політична соціалізація є основною метою діяльності політичних партій. Політики повинні роз'яснювати в містах і селах таким чином, щоб простий люд не потрапив у оману, не піддався на провокацію тощо. Саме проблема загальної політичної культури переважної більшості закарпатців, на думку А. Волошина, призводила до протистоянь і непорозумінь в національно-культурницьких змаганнях.

Офіційні кроки автономної РХ(З)П після 1924 р., на нашу думку, засвідчили, що із перших парламентських виборів у Підкарпатській Русі були зроблені вчасні, й головне – правильні у тих умовах висновки. Можемо припустити, що саме останні події стали причиною припинення діяльності РХ(З)П та її переродження в Християнсько-Народну Партію Підкарпатської Русі (ХНП). Власне термін “переродження” є умовним. Як згадувалося вище, ще на конгресі РХ(З)П 27 лютого 1923 р. з уст А. Волошина прозвучали слова, які означали зміну орієнтації партії у бік християнсько-народного напрямку [15, 1923, 22 берез.]. Це було зумовлене вливанням у лави партії досить великої кількості священиків, передусім греко-католицького віросповідання. Однією із основних причин виникнення нової проукраїнської партії була також слабка вага РХ(З)П на політичній арені республіки і матеріально-фінансова неспроможність конкурувати із потужними політичними організаціями чехословацьких філій. Український рух у той час ще не мав такої сили, яка б могла вплинути на ті чи інші політичні зміни. Тому необхідним було шукати політичних союзників як у краї, так і серед вседержавних, загальночеських партій. Такою політичною організацією стала Чехословацька Народна Партія (ЧНП). Вибір саме цієї партії не був випадковим. Перш за все, зверталася увага на ідейну орієнтацію програмних положень і вагу партії на політичній арені. Очолювана Й. Шрамеком, вона спиралася передусім на католицьке населення республіки і входила до числа сильних та впливових правих політичних організацій країни. Союз ЧНП і ХНП був суто передвиборчим, тому після 1925 р. “християнські

народники” діяли самостійно. Однак партійне блокування у 1925 р. дало позитивні наслідки – їх лідер Августин Волошин став депутатом чехословацького парламенту [62, 36]. Вже як голова партії на депутатській посаді він перебував упродовж 1925 – 1929 рр.

Парламентська діяльність А.Волошина сприяла одному дуже важливому, на наш погляд, фактору: чехословацька влада почала більш прихильно ставитися до проукраїнського руху в Закарпатті, хоча її контроль за українськими емігрантами не припинявся. Але як посол, А.Волошин твердо вірив, що проблеми автономії лежать у площині порозуміння внутрішньополітичних сил краю і насамперед партій: “Чи можеся підняти політично, осли нема у нас соединяючої політичної ідеї, осли партійні погляди роздробляють нас на 12 – 15 партій і сесі не хотять між собою витворити якусь кооперацію? Із цих причин первою задачею нашою має бути глядати порозуміння, глядати способи кооперації між руськими партіями” [4, 114]. Слід визнати, що цієї думки А.Волошин притримувався постійно.

Парламентар А.Волошин домогся і конкретних результатів. У 1926 р. за його безпосередньої участі було прийнято важливий закон про кооперацію, внаслідок чого вдалося захистити заощадження крайових кооперативних спілок в угорських банках. А.Волошин у парламенті розкрив наміри і зупинив агітацію деяких словацьких послів за перенесення столиці Підкарпатської Русі з Ужгорода до Мукачева, вигідну тим антиукраїнським силам, які хотіли приєднати Ужгород до Словаччини. Цю агітацію підтримували і закарпатські русофіли. У 1928 р. він домогся поширення на територію Підкарпатської Русі законної державної допомоги для священиків.

Очолована Августином Волошином ХНП врахувала минулу політичну діяльність партії “руських хліборобів” і тим самим стала на якісно новий ступінь розвитку політичної організації: “Наша Християнська народна партія найліпша для всіх, бо вона по християнській програмі заступає робітників, селян і інших, словом, наша партія не може не хотіти добра для всіх класів народу й то не лиш матеріального, але й культурного” [51, 27]. Крім того, впливовою внутрішньою силою організації була інтелігенція, її більшість складала організатори й активні діячі крайової “Просвіти”,

а також члени колишньої РХ(З)П. Інтелігенції відводилася одна із провідних ролей у веденні перспективної політичної діяльності християнсько-народної організації. Щодо партійної політики, то вона базувалася на принципах соціальної та християнської справедливості. Ідеологічна направленість ХНП була спрямована на правоцентристський бік.

Національна позиція партії була вже більш радикальною, ніж у “хліборобів”. Мова газети “Свобода”, яка з 1925 р. стала офіційним друкованим органом партії, була ближча до фонетичної української. Це зрозуміло, оскільки керівництво партії складалося з постаті, які уже давно залучилися до українського національного руху і крок за кроком утверджували ідею єдності українського народу. Власником “Свободи” був А.Волошин, а відповідальним редактором і видавцем — Ю.Сопко.

Щодо керівництва партії, то її головою став Августин Волошин, його заступником М.Брацайко, а секретарем М.Долинай. До головної управи партії увійшли Ю.Брацайко, В.Гаджега, В.Лар, І.Грига та ін. Фінансування організації повністю лежало на плечах керівництва, а, особливо, за свідченням С.Росохи, на лідерів партії А.Волошинові [60, 21]. Матеріально-фінансова слабкість була найбільшою проблемою партій проукраїнського спрямування упродовж 20-х — першої половини 30-х років. Однак сила організацій полягала в досить сталій кількості прихильників (ХНП займала п'яте місце в краї за кількістю членів) і відданості декларованим соціально-політичним поглядам. За рахунок цього “християнські народники” залучали до своїх лав і місцеву закарпатську молодь, чим не могли похвалитися інші автономні партії. Важливим було й те, що до партії залучалося багато освічених представників молодшої генерації — випускники семінарій та студенти. Як вказував С.Росоха, “чим більше припливало до неї української молоді, тим більше сходила вона на платформу українського націоналізму”, особливо у 30-х роках: “Християнсько-Народна Партія А.Волошина була ще найбільше самостійна і чисто українська партія. Цілий її апарат знаходився виключно в руках українців” [60, 21]. В одному з номерів газети “Свобода” в 1935 р.

А. Волошин вказував, що “наш націоналізм є християнський, який дивиться в рід людський, як на велику родину дітей Божих, як на велику соціальну одиницю, в якій суть менші одиниці, одиниці націй, держав, країв, громад і родин. Наш націоналізм знає ширшу і вужчу координацію, знає дальшу і ближчу солідарність” [51, 27].

Багато уваги ХНП приділяла й боротьбі проти чехізації й мадяризації шкільної системи освіти в Підкарпатській Русі, а також впровадженню російської мови в навчальних закладах [16, 1934, 4 січ.]. Усвідомлюючи, що місцеві жителі — русини є гілкою українського народу, лідери партій проукраїнської орієнтації все-таки не були в змозі розібратися у тому, яким шляхом треба вести політику на зближення, а то й об’єднання з “братями за Карпатами”. Свідченням цьому є постійні запевнення лояльності до державної влади і твердження, що територія Підкарпатської Русі — складова частина Чехословацької Республіки. Така прихильність до Праги була продиктована, в першу чергу, лібералізацією суспільно-політичного життя і демократичністю суспільства. Не останню роль у визначенні остаточної позиції відіграла і наявність слов’янського духу в східноєвропейському регіоні, який почав відроджуватися після розпаду Австро-Угорської монархії.

Незважаючи на постійне збільшення кількості партій, ядром автономної політики краю залишалася ХНП. Її лідери послідовно відстоювали ідеї політичної та економічної самостійності Підкарпатської Русі. Ведучу роль вони відігравали і в надпартійному представницькому органі – Першій Руській (Українській) Центральній Народній Раді (ПРЦНР), куди входили представники проукраїнських політичних партій і організацій. Реорганізував і очолив Раду Августин Волошин, через що її ще називали “Народовецька Волошинова Рада” [4, 130]. У 1936 р. її зусиллями підготовлено й випущено (українською і російською мовами) “Проект закону Центральної Руської народної ради про конституцію Автономної Підкарпатської Русі”, якому так і не судилось стати законом. Необхідно погодитись із сучасними дослідниками, що “авторитет А. Волошина у цій Руській Народній Раді був дуже високий, бо він об’єднував навколо себе сили різних орієнтацій, оскільки Рада не

мала реальної влади і була дуже неоднорідною, вона не відігравала тієї політичної ролі в житті закарпатців, яка на неї спершу покладалась” [57, 11].

З іменем Августина Волошина пов'язано прийняття ПРЦНР цілого ряду маніфестів. Слідчого МДБ СРСР Вайндорфа зацікавив один з таких маніфестів від 1 жовтня 1937 р. А.Волошин підтвердив, що він дійсно його підписував. На запитання, у зв'язку з чим був виданий цей маніфест, Волошин поінформував: “В 1937 р. міністерство освіти Чехословаччини своїм розпорядженням намагалося ввести на Підкарпатській Русі для викладання в деяких школах російську мову і книги на цій мові. Дізнавшись про це, ряд організацій почали вживати заходи, щоб не допустити викладання предметів російською мовою в школах Підкарпатської Русі. Такою мірою і був маніфест від 1 жовтня 1937 р., в якому було викладено вимогу про скликання 17 жовтня 1937 р. з'їзду в м.Ужгороді. Я підписав цей маніфест від імені Ради, головою якої був, і від імені Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, головою якого також був я” [3, Н-17681]. А.Волошин не міг не підписати цей маніфест, бо саме він був ініціатором його створення. А.Волошин чітко заявив, що “всі спроби заведення у нас російської літературної мови скінчилися повною невдачею. Така доля чекає і сучасне московфільство” [3, Н-17681]. Звичайно, такі висловлювання Августина Волошина були не до вподоби слідчим МДБ СРСР.

У 1938 р. ХНП закликала всіх політичних діячів краю прилучитися до боротьби за автономію. І хоча вона не була серед наймасовіших політичних організацій, але своїм бажанням вирішити найголовніше питання тогочасності, безперечно, займала передове місце в політичній історії краю. Недарма ХНП активно займалася вивченням і аналізом автономних проєктів, подавала свої зауваження до їх змісту тощо. У цій нелегкій роботі важливе місце займав Августин Волошин. На початку серпня 1938 р. чи не першою серед політичних партій краю “Християнська народна партія висловила свою принципіальну згоду, з застереженням деяких менш важних коректур” [13, 1938, 7 серп.]. Позитивно вони поставилися і до положень про систему виборів до Сойму: “Куріальний систем

виборів до майбутнього союму Х.Н.П. вважає з огляду на тутешні відносини вповні справедливим” [13, 1938, 7 серп.]. ХНП перша серед інших проукраїнських політичних партій висунула тезу про єдність українських політичних сил краю і її реальну необхідність.

Об’єктивно кажучи, українофіли, які мали постійне керівництво й вели лояльну політику щодо державної влади, залишалися потужною силою в краї і лише через слабку матеріально-фінансову спроможність не могли створити єдиний і сильний національний фронт. Особливістю ситуації було і те, що до складу керівних органів подібних партій входили одні й ті ж політичні лідери. Так, наприклад, А.Волошин, будучи організатором і заступником голови РХ(З)П, організував і став головою ХНП [62, 131 – 132]. Ю.Брацайко, який був засновником і першим секретарем РХ(З)П, входив до головної управи ХНП [62, 129 – 130]. До того ж упродовж 1920 – 1939 рр. він очолював потужне культурно-освітнє товариство “Просвіта” [64, 11 – 12]. Його брат і соратник М.Брацайко очолював РХ(З)П з 1923 р. і став заступником голови ХНП [62, 127 – 128]. Такі приклади можна продовжити. Ця ситуація, на нашу думку, мала позитивний момент. Наявність політично-партійної влади у руках одних і тих же лідерів давала можливість більш дієво й чітко координувати діяльність національно-однотипних організацій і направляти їх у потрібному руслі. Це говорить і про відсутність непорозумінь серед проукраїнської політичної верхівки, що, безперечно, мало важливе значення в тогочасних умовах, сприяло консолідації. Така політика виходила із політичної діяльності представників політичної еліти, які визначали пріоритети тогочасності й виважено підходили до розв’язання проблем.

Щодо проблеми єдності крайової політичної еліти, то А.Волошин вважав реальним об’єднання різноорієнтованих представників лише за умов адекватного розуміння ситуації та пріоритетних аспектів розвитку суспільства. З іншого боку він відкидав співпрацю з тими політичними силами, які проводили антидержавну діяльність, або таку, що шкодила інтересам краєвої еволюції. Відоме протистояння А.Волошина з А.Гагатком, одним із лідерів русофільської автономної політичної організації Карпаторуська Трудова Партія,

якого за архаїчне москвофільство влучно назвав “реакціонером царславної політики” [4,100]. Непрості стосунки склалися у А.Волошина з іншими русофільськими лідерами С.Фенциком і А.Бродієм. З першим пов’язувало давнє знайомство, до того ж працювали разом в учительській семінарії. Але більш відоме їх протистояння у відношенні “Просвіта” – “Общество ім. Духновича”, в якому С.Фенцик вважався повноправним керівником (також був лідером русофільської Руської Національно-Автономної Партії). Як і С.Фенцик, так і А.Бродій (лідер найпопулярнішої серед русофільських крайових партій Автономного Земледільського Союзу) були політичними опонентами А.Волошина через зрадливу, по відношенню до автономних змагань краю, політику. Вороже до Августина Волошина ставилися й угорські ревізіоністи й комуністи.

1938 р. став роком кардинальних суспільно-політичних змін в історичному Закарпатті. Партійний розвиток 20 – 30-х років ХХ ст., в процесі якого викристалізувалися два партійні блоки, що дотримувалися українофільської та русофільської орієнтацій, теж перебував на порозі трансформації. Найбільший вплив на політичне життя краю мали у той час народні ради, зокрема Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада й Центральная Русская Народная Рада (русофільська), в середовищі котрих і координували дії представники крайової політичної еліти [24, 274 – 276].

Опинившись перед загрозою політичної анархії, викликаной як кризою внутріполітичного життя в Чехословацькій Республіці, активізацією словацького автономізму, так і небезпечною для держави зовнішньополітичною ситуацією, представники політичних сил краю зуміли порозумітися в основних важелях тогочасної політики і знайшли компроміс щодо становлення автономного уряду Закарпаття. Це сталося 8 жовтня 1938 р. А вже 11 жовтня чехословацька влада затвердила склад першого автономного уряду краю, який очолив один із русофільських лідерів А.Бродій. До його складу також увійшли Е.Бачинський, С.Фенцик, І.П’єшак та двоє представників українського напрямку А.Волошин (як державний секретар) і Ю.Ревай [2, ф.3, оп.3, спр.47, арк.12]. Проте звинувачений у антидержавницькій і підіривній діяльності на користь угорців,

А.Бродій був звільнений із посади прем'єр-міністра автономного уряду і заарештований [28, 210].

У цей час А.Волошин продовжував виконувати обов'язки голови ЦРЦНР, яка знаходилася в опозиції до прем'єра. “Будучи головою ради, – розповідав Волошин під час допиту 14 червня 1945 р., – здійснював ідейне керівництво нею і слідкував за виконанням тих завдань, які на неї були покладені статутом. Рада мала президію і так званий головний відділ (управу). За давністю я не можу назвати всіх членів ради, президії і головного відділу. Пам'ятаю тільки, що моїми заступниками були Михайло Брацайко, а пізніше, з 1938 р., також Юлій Ревай. Генеральним секретарем ради був Микола Долинай.

21 жовтня 1938 р., коли я входив до уряду Бродія, Перша Українська Центральна Народна Рада, головою якої я був, видала маніфест, звернений до громадян Підкарпатської Русі, в якому були викладені вимоги до уряду... Цей маніфест вимагав від уряду Бродія виконання 20 пунктів. Я зараз не можу пригадати, хто саме був редактором маніфесту, але він був складений членами ради, а потім проєкт маніфесту в кінцевій редакції був запропонований мені як голові для розгляду. Я, як голова ради, одобрив його зміст, після чого він був відправлений в типографію Федора Ревая і опублікований. Яка кількість екземплярів була віддрукована – я тепер не пам'ятаю, але маніфест був розісланий у всі міста і села Підкарпатської Русі. Хочу додати, що мого підпису і підпису Ю.Ревая в маніфесті нема і це цілком природньо, так як в той час я рахувався членом уряду Бродія, а в маніфесті викладалися вимоги до цього уряду. Пам'ятаю узгодження тексту маніфеста до видання, цей же текст був узгоджений з Ю.Реваєм і одобрений ним” [3, Н-17681].

17 жовтня 1938 р. Василь Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: “З радником Перевузником та д-ром В.Одинським уложили ми “Маніфест”; Федір Ревай приніс ручну розмножувальну машину і друкує принаймні двадцять тисяч примірників” [5, 30]. Маніфест звинувачував А.Бродія в проугорській і антиукраїнській діяльності і, фактично, вимагав його відставки. 18 жовтня 1938 р. “Нова свобода” опублікувала “Отвертий лист” до Андрія Бродія, в

якому повідомляла, що “у неділю по цілому Підкарпатті деякі одиниці від імені Автономного Земледільського Союзу розповсюдили летючки на зразок агентів Мадярщини, в яких населення закликується, щоб вибивало “українських бандитів”... Звертаємо Вашу увагу на цю провокацію й закликаємо Вас, щоб Ви цю небажану акцію, яка прямує на розбиття нашого народу, негайно застановили, та заявою, що Ви з тою акцією... не маєте нічого спільного та її осуджуєте, дали українському народові сатисфакцію. Інакше ми, українці, будемо приневолені в такий самий спосіб відповісти на цю провокацію” [13, 1938, 18 жовт.].

Отже, 26 жовтня 1938 р. Андрія Бродія заарештувала чехословацька служба безпеки. Новим прем'єр-міністром Прага призначила А.Волошина – лідера українського напрямку в краї [47, 435]. Все сталося так швидко, що він приймав призначення і присягав як прем'єр на вірність Чехословацькій Республіці по телефону в присутності міністра Е.Бачинського, чеського генерала О.Сватека і віцегубернатора краю О.Бескида. Постать Августина Волошина позитивно впливала на імідж політика, якому не була чуждою політична чесність і відвертість. Його характер толерантного й виваженого політичного діяча імпував і багатьом чеським урядовцям. Незважаючи на те, що упродовж 30-х років А.Волошин не проводив активної парламентської діяльності, владні структури продовжували слідкувати за його політичною кар'єрою. Тому місце в першому автономному уряді серед українських політичних діячів він зайняв без будь-яких застережень з боку Праги, хоча формування його складу говорило про прихильність урядовців до русофільського руху, незважаючи на реальну співпрацю лідерів з антидержавними центрами.

Взагалі до своєї посади прем'єра А.Волошин ставився дуже відповідально, що підтверджували його пізніші слова: “...запевняю Вас, що в Вашій праці і я буду Вам допомагати, служитиму Вам, бо слово “міністр” значить – слуга” [4, 152]. Новий уряд був сформований 26 жовтня 1938 р. і у своїй більшості складався із представників українофілів. Винятком був русофіл Е.Бачинський [28, 211]. У виголошеній того ж дня промові А.Волошин заявив, що

забезпечить “народам Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної” [2, ф.3, оп.3, спр.47, арк.9]. Т.Беднаржова в своїй монографії опублікувала текст протоколу, відшуканого в Архіві канцелярії Президента ЧСР, складеного 12 грудня 1938 р. В ньому зафіксовано: “Монсенйор Августин Волошин, прем’єр-міністр уряду Підкарпатської Русі, склав сьогодні до рук президента республіки присягу на конституції згідно з законом від 26 лютого 1920 №121 Збірки законів та розпоряджень українською мовою такими словами: “Обіцяю на свою честь і своє сумління, що буду совісно та несторонню виконувати свої обов’язки і буду додержувати конституційні та інші закони. Закінчено і підписано. Августин Волошин” [19, 169].

Як сприйняли закарпатські українці звістку про призначення А.Волошина прем’єр-міністром уряду Підкарпатської Русі? Василь Гренджа-Донський пригадував: “Десь біля чотирнадцятої години входить Федір Ревай і як гукне на цілу залю: – Директор Волошин іменованій прем’єром! Ми одразу подумали, що він жартує, але бачимо, що підходить до телефону, кличе директора о.Волошина і gratулює йому. Ми з утіхою, з невимовною радістю підходимо до нього і майже вириваємо трубку з рук, щоб довідатися більше. – Якраз прилетів до мене кур’єр з Праги і приніс цю вістку, – сказав Федір Ревай. – Прем’єр-міністром іменовано директора Августина Волошина. З цією вісткою зараз вдерлися ми до великої залі, де відбувалася проба і Федір Ревай гукнув грімко: – Маємо свій уряд! Головою уряду директор Волошин!

Члени хору раптом перестали співати і як тільки почули цю потішну вістку, обнімались, почали один одному gratулювати, цілуватись. Радість, утіха невимовна. Зараз розбіглись по цілому місті, сповіщаючи про те всіх наших. Люди з великої радости на вулицях обнімались, підкидували шапки вгору і плакали з великої утіхи. Я ще в житті не бачив такого захоплення, такого ентузіязму. Вістка ця кулею рознеслась по цілому місті. По вулицях наші люди не стояли групками як інколи, щоб обговорювати, тільки підбігали один до одного, щоб сповістити про велику новину” [5, 38-39].

27 жовтня 1938 р. Августин Волошин опублікував звернення, яке свідчило про чітку українську спрямованість його уряду: “Ми віримо, що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми” [13, 1938, 27 жовт.]. Це звернення було розцінено українцями як заклик до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславові, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

А.Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку. Виняток становив хіба що Е.Бачинський. Сам Волошин так пізніше говорив про склад очолюваного ним уряду 26 жовтня 1938 р.: “тодішній президент і прем’єр-міністр Чехословаччини Сирови призначив мене міністром-президентом Підкарпатської Русі, а міністром Юліана Ревая” [3, Н-17681]. Закономірно, що це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як в краї, так і за його межами. Вважаємо, що А.Волошина важко в чомусь звинувачувати. По-перше, Прага переконалась в зраді керівників русофільства і більше не бажала ризикувати; по-друге, склад уряду був сформований у Празі. Остання постійно втручалася у внутрішні справи крайового уряду. Доказом цього є призначення в січні 1939 р. третім міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали.

Секретар АЗС в Пряшеві В.Данча у листі до А.Волошина висловив сумнів про можливість спільних дій двох напрямів. Відповідь прем’єр-міністра була однозначною: “Ми хочемо в злагоді жити й з тими людьми – членами нашого народу, що голосять себе до руського табору, коли вони думають це щиро, значить, коли вони почувають себе щирими слов’янами. Але з людьми, щоб під покришкою рускості хотят приключити нас до Мадярщини й агітують за тим приключенням явно, або через так зв. плебісцит, не хочемо мати нічого спільного” [2, ф.3, оп.3, спр.41, арк.1]. Волошин закликав до співробітництва представників русофільства, але його заклик залишився без уваги.

Українська еміграція в США і Канаді теж не однозначно віднеслася до призначення А.Волошина прем’єр-міністром та тієї

політики, яку проводив його кабінет. Дослідники М.Болдижар і В.Лемак пишуть, що “інформаційні агентства європейських і американських країн з тривогою розповідали про розвиток політичної ситуації у Підкарпатській Русі” [58, 305]. Названі історики наводять цитату з нью-йоркської газети “Українські Щоденні Вісті”:

“Уряд складається з Волошина (народно-християнська партія, яка набрала на останніх виборах 9 327 голосів з 309909 відданих) і Ревая (соціал-демократична партія, яка набрала 29717 голосів)... Ясно, що ця влада немає ніякої опори в масах, не користується ні авторитетом, ні популярністю” [58, 305]. Цією констатацією вони і обмежуються, так, якби інших оцінок діяльності уряду А.Волошина не існувало. Взагалі, необхідно відзначити, що для переважної більшості спільних робіт М.Болдижара і В.Лемака характерним є скрупульозний відбір потрібних для них цитат, збирання по крупинці окремих фактів, з яких потім створюється певна концепція. Виникає враження, що юніцєва мета для них відома заздалегідь, ще до опрацювання архівних джерел. На жаль, вся діяльність уряду А.Волошина зводиться до порушення демократії, фальсифікації виборів, постійних репресій проти інакомислячих тощо. Перелік “злочинів” уряду Карпатської України можна продовжувати без кінця.

А чому б названим дослідникам не використати і таку оцінку Августину Волошину, яку, до речі, теж зробили зарубіжні журналісти: “Людина на своєму місці. Мало маємо людей такої ваги, як о. др. А.Волошин. Український нарід Підкарпаття виявив для нього таку любов і таке признание, що назвав його “батьком народу”. Цієї назви не устійнив ніякий закон – вона створена народом” [13, 1938, 4 груд.]. Редактор голландського часопису “Фолкен стаат” Германс заявив, що відвідини ним Закарпаття переконали його в тому, що на цілій території Карпатської України панує взірцевий спокій і порядок, та що населення з найбільшим ентузіазмом працює для розбудови краю” [13, 1938, 27 лист.].

Розуміючи важливість стабілізації суспільно-політичного життя в краї, Августин Волошин разом із своїми соратниками адекватно реагував на позицію різних політелітних груп. Так, на одному із перших засідань було прийнято рішення звернутися до населення

краю з вимогою “найбільшої терпеливості в мовних і партійних боротьбах” [13, 1938, 27 жовт.]. Для запобігання вибуху політичної анархії А.Волошин вважав доцільним на певний час припинити діяльність політичних партій. Таку ідею підтримував також інший відомий у краї український політик Ю.Ревай. Саме його прохання розглядав чехословацький уряд і резонно погодився на відповідний крок, офіційно припинивши діяльність усіх політичних партій краю (29 жовтня 1938 р.), а єдиною правомірною політичною організацією визнавши ПР(У)ЦНР [62, 93]. На перший погляд, ідея А.Волошина щодо закриття політичних партій була непопулярним кроком і йшла в розріз із загальноприйнятими в тогочасному демократичному суспільстві нормами. Однак з іншого боку, ліквідація політичних партій здійснювалася у той момент, коли партійність втратила своє суспільно-організаційне значення і перетворилася на анархічний чинник. Загальнодержавні партії через свої егоїстичні інтереси не зуміли виробити здорові організаційні основи. Їхні партійні апарати довели неспроможність, а, можливо, й небажання принципово ставитися до вирішення суспільних проблем окремого регіону зокрема. Керівники ж проукраїнських партій до останнього вірили, що підтримують певну ідею, котру не зрадять заради чужих інтересів. Тому логічним, вважаємо, було рішення уряду, що відповідно чітко характеризує ставлення до даної проблеми й самого прем'єра: “шкідливе партійництво через взаємну ворожнечу і заздрість дійшло до того, що то шкодило народові. Влада потребує спокійної атмосфери...” [13, 1938, 30 жовт.]. Натомість розпочалося державно-правове й урядове будівництво [25, 284 - 293].

Відчутного удару по Чехословаччині та Карпатській Україні завдав Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., внаслідок якого від краю до Угорщини відійшли Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них округами. Віденський арбітраж торкнувся п'яти округів – ужгородського, мукачівського, берегівського, севлюшського та іршавського. До Угорщини відійшло 171.711 населення, з яких 33.324 були українцями [65, 262]. Столицю Карпатської України довелось перенести до Хусту. Призначення А.Волошина прем'єр-міністром переконало Угорщину, що від нього годі чекати жодних

територіальних поступок, не говорячи вже про передачу всього Закарпаття. А.Волошин прибув 2 листопада 1938 р. до Відня, однак участі в роботі арбітражної комісії не приймав. Варто погодитись з В.Гренджою-Донським, що закарпатську делегацію “не на те закликали, щоб з ними радитися, але щоб їм доручити готовий присуд” [5, 163].

3 листопада А.Волошин звернувся до населення з “Маніфестом уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України”: “Відірвання споконвічних наших городів Ужгороду й Мукачева від Карпатської України – це зранення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині пам’ятаймо те, що коштом тієї нашої ради здобуто українську державну самостійність. Це важкий удар, що стрінув нас, не захитає нашої волі сповнити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія” [17, 375]. Августин Волошин закликав своїх громадян: “Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьогодні викликували між нами вороги нашого народу. Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку народу. Історія признає правду тим, що вміють за неї постояти, тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальних дій, які ми підприйемо у виконанні наших обов’язків, очікуємо твердого морального опертя населення Карпатської України і всього українського народу. Боже, нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!” [17, 375-376].

Уряду доводилося діяти в екстремальних умовах. Він повинен був якнайшвидше провести евакуацію (державне майно, банки, господарські, культурні та інші установи), що блискуче вдалося зробити протягом одного тижня. До того ж, архівні джерела свідчать, що наприкінці 30-х років Карпатська Україна переживала глибоку економічну кризу. Її соціально-економічне становище особливо погіршилось після Віденського арбітражу. Промисловість Карпатської України була представлена такими галузями, як лісова і селсварна. Були створені певні умови для розвитку хімічної промисловості, яку представляли всього п’ять фабрик. У значно гіршому стані перебували залізничний і автомобільний транспорт, комунікації, телефонний і телеграфний зв’язок. Уряд А.Волошина

намагався провести реорганізацію лісової промисловості, радикальні реформи в електроенергетиці. Немаловажне значення приділялось залученню іноземного капіталу. Сільське господарство зазнало значних втрат. Країна переживала гостру продовольчу кризу, яку уряд не міг вирішити власними силами. Протягом всього періоду існування Карпатської України велася активна робота по заключенню торговельних угод з Румунією, Німеччиною та Угорщиною. З ініціативи уряду А.Волошина було проведено кілька акцій допомоги населенню гірських районів краю.

Рівень життя переважної більшості населення країни був надзвичайно низьким. Упродовж всього періоду існування молодой автономної держави існувало безробіття, а також підвищення цін, спекуляція продуктами продовольства. Примітивним був розвиток медицини. Спроба уряду поліпшити соціальне становище місцевого населення до суттєвих змін не привела. Однак, Карпатська Україна жила і боролась... Велика надія покладалася на матеріальну підтримку організацій української еміграції, яка постійно надходила з США, Канади, країн Європи і Далекого Сходу.

Не легшим було внутрішньополітичне становище Карпатської України. Архівні документи свідчать, що уряду Карпатської України доводилось діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська і античеська ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням, а також численні конфлікти в самому українському таборі. В 1938–1939 рр. зіткнулись між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих дій і старші за віком помірковані політики, які при допомозі маневрувань намагались зберегти автономний статус краю. Яскравим представником останніх був і Августин Волошин.

Протягом всього міжвоєнного періоду на території краю діяла угорська іредента, антиукраїнська діяльність якої досягла своєї кульмінації в 1938–1939 рр. Закарпаття наповнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, складали

списки неблагонадійних, організовували саботажі, закликали до скинення законного уряду краю. Отже, ситуація була складною у всіх відношеннях.

Автономний уряд, вбачаючи небезпеку в діяльності неукраїнських політичних партій, намагався не допустити створення русофільських об'єднань у будь-якому їх виявленні. Підтвердженням цього може слугувати документ звернення прем'єр-міністра краю й лідера українських політичних сил А.Волошина до віце-губернатора О.Бескида від 15 листопада 1938 р.: “Наказую сей час суспендувати дозволення “Руссаго Національного Совета”. Рівночасно заказую аж до дальшого рішення міністерської Ради Підкарпатської Руси, або зарядження міністра про справу Підкарпатської Руси дозволювання основувати якісь нові політичні організації і партії” [23, 304]. Поштовхом до такого радикального кроку стала відверта недовіра русофільських політиків до автономного уряду А.Волошина, які намагалися використати свої інтереси у розбудові автономії і противилися веденню односторонньої національної політики його керівництвом. Безперечно, з огляду на двадцятирічні традиції багатопартійної системи в Чехословацькій Республіці, це мало вигляд грубого порушення політичних прав і свобод, гарантованих Конституцією. З іншого боку, в умовах концентрованої влади та політично виправданої ліквідації багатопартійності можна було спрямувати всі політичні сили на вирішення головного завдання тогочасності, а саме — на утвердження автономії краю і стабілізацію суспільно-політичної обстановки. А це було можливо тільки в умовах витіснення з політичної арени краю “неслухняних” партій та організацій, а вже після цього – створення нових політичних інститутів, які б виражали волю урядової політичної (і партійної) верхівки.

Подальші події показали, що проукраїнський уряд Августина Волошина віддав у жертву демократичність багатопартійної системи, пояснюючи це як вимушений політичний крок в тогочасних умовах: “Народ уже прозрів. Щоб не роз'єдинили його вороги, позбувся всякого партійництва” [2, ф.3, оп.4, спр.12, арк.4]. Подібні

доповнення розпорядження уряду про політичні партії з'явилися 23 грудня 1938 р., 16 і 30 січня 1939 р. [65, 267 – 268].

Політичний професіоналізм Августина Волошина проявився і наприкінці 1938 р., коли відбувалася трансформація всієї політичної системи Чехословаччини. Проголошуючи “Маніфест Уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України”, він закликав до єднання всіх, кому небайдужа доля рідного краю [65, 267 – 268]. Найвищу відповідальність за карпатський народ відчуваємо й в тексті “Маніфесту до українського народу Підкарпаття” від 10 листопада 1938 р. 22 листопада того ж року край отримав такі автономні права, що сприяло дальшій державотворчій діяльності закарпатських українців.

Уже з перших днів свого прем'єрства А.Волошин почав орієнтуватися на Німеччину – єдину велику країну, яка обіцяла йому своє заступництво. Волошин все робив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким “всім громадянам німецької національності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися в “Німецькій партії” по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, якож і носити відзнаки і прапори з гаковим хрестом” [2, ф.3, оп.1, спр.45, арк.4]. Для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій в краї, до Хуста був призначений консулом німецький дипломат Гамількар Гофман. А.Волошин сподівався, що “його прихід до нас не є якась подорож з цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас... Перші наслідки сих відвідин вже бачимо” [2, ф.3, оп.1, спр. 45, арк.2].

Які ж “конкретні наслідки” мав на увазі А.Волошин? Закарпатцям було дозволено виїжджати на заробітки в Німеччину, що в деякій мірі зменшило безробіття. Наївно вірячи гітлерівським обіцянкам про допомогу, А.Волошин просив Г.Гофмана “передати... славному вождеві німецького народу... нашу щирю подяку і сердечний привіт” [2, ф.3, оп.1, спр.45, арк.1]. Із вищенаведеного можна зробити висновок, що уряд, очолюваний А.Волошином, чітко

притримувався пронимецької орієнтації, переслідуючи при цьому єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю. Що стосується орієнтації на Німеччину, то Августин Волошин під час слідства це пояснював так: "...становище Німеччини в той час як арбітражної держави змусило уряд Підкарпатської Русі просити Німеччину захистити її кордони від угорської окупації" [3, Н-17681]. Певну роль у зближенні уряду Волошина з Німеччиною також відіграли керівні чини ОУН. Ця організація бачила в Німеччині рятівника Галичини від польського панування.

Не дивлячись на складності, Августин Волошин готує "Проект організації Українського Університету в Закарпатській Україні", "Закон про заснування Українського Державного Університету в Хусті", "Меморандум в справі утворення на Підкарпатській Русі університету, а в першу чергу перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Ужгороду" [19, 170-172]. В "Проекті" вказувалось, що "Український Університет в Карпатській Україні складається з 4-х факультетів: 1) філософічного; 2) правничого; 3) господарчого; 4) медичного" [19, 170]. Передбачалося створити кафедри загального мовознавства, класичної філології, слов'янської філології, української мови, української літератури, західно-європейської літератури, всесвітнього та слов'янського мистецтва, українського мистецтва, музикології, слов'янської археології, української археології та етнографії, історії Сходу, Греції й Риму, всесвітньої історії, історії слов'ян, історії України, історії церкви (всесвітньої і української), філософії, психології, соціології, педагогіки, педагогічної психології, школознавства, гігієни, загального законодавства [19, 170-171]. 24 лютого 1939 р. А.Волошин написав текст "Закону про заснування Українського Державного Університету в Хусті", проведення якого покладалося на Сойм Карпатської України. Однак, розгортання політичних подій в Карпатській Україні не в позитивну сторону не дало можливості провести його в життя.

Одночасно проводилася організаційна робота по створенню нової національно-української партії, яка б включала у себе всі розрізнені до того часу політичні організації. Над цією організацією

працювали всі активні діячі Закарпаття, які входили до керівних органів проукраїнських товариств і партій — Християнсько-Народної, Української Селянської, філій Аграрної та Соціал-Демократичної. Велику допомогу надали і безпартійні, які прихильно ставилися до національно-визвольного руху українців у краї. Упродовж тижня було проведено кілька попередніх засідань, розроблявся статут партії, її програма. Наслідком спільної роботи 18 – 20 січня 1939 р. стало створення єдиної української політичної партії — Українське Національне Об'єднання (УНО). 19 січня 1939 р. чехословацький уряд отримав офіційне повідомлення про затвердження Статуту і Програми партії УНО. Наступного дня було видано розпорядження за №653/39 про дозвіл створення партії УНО, що означало право на її легітимну діяльність [50, 129]. Тоді ж оголосили про участь УНО у виборах до Союму. Таким чином, сповнилися мрії багатьох українських громадсько-культурних і політичних діячів краю, у тому числі й А.Волошина, про заснування і діяльність політичної організації, яка б об'єднала всі національно-свідомі сили і виступила єдиним фронтом на захист своїх прав і свобод. Одним із результатів виникнення партії УНО стало, без сумніву, порозуміння колишніх керівників і членів різних партій українського спрямування в необхідності виступу спільними силами на виборах і вироблення єдиного кандидатського списку.

24 січня 1939 р. на установчих зборах партії УНО було обрано керівництво організації, сформовано його головний провід [3, 140]. Головував на зібранні прем'єр-міністр і голова Української Центральної Народної Ради А.Волошин, який виголосив промову [13, 1939, 26 січ.]. Він прочитав і “видав декрети функціонерам”, які “зложили присягу до рук предсідника Національної Ради, прем'єра Волошина” [50, 140]. Після цього було обрано голову партії УНО, яким став Ф.Ревай. Заступником голови обрали М.Тулика, а генеральним секретарем — А.Ворона. До складу керівного органу також увійшли: секретар І.Рогач, редактор В.Гренджа-Донський, референт пропаганди В.Комаринський, контролери М.Бабота і М.Бандусяк. Крім того, безпосередніми членами проводу партії УНО стали: А.Штефан, М.Брашайко, І.Невицька, С.Росоха, Ю.Пазуха-

шич, М.Долинай, С.Клочурак, В.Лар, Д.Німчук, М.Марушак, Д.Попович, І.Климпуш, М.Гупаловський [2, ф.3, оп.2, спр.32, арк.4]. Почесним головою УНО був обраний Августин Волошин [50, 205]. Крайовий секретаріат, головний провід партії розташувався у місті Хусті, а офіційним друкованим органом організації проголосили газету “Нова Свобода”, редагування якої доручили В.Гренджі-Донському [13, 1939, 26 січ.].

Позитивно вплинуло на позицію населення щодо УНО і той факт, що об’єднавши партійні інтереси християнських народників, селянської партії, аграрників і соціал-демократів, партія об’єднала і представників різних соціальних верств, які з надією чекали від них наступництва. Цим самим лідери УНО намагалися й виправити непорозуміння, які виникли після ліквідації всіх партій. Створивши нормальні організаційні умови на місцях, осередки відразу ж взяли за основне завдання того часу — проведення підготовки виборів до Сейму Карпатської України.

Український націоналізм УНО у 1939 р. символізував авторитарний тип правління. Монополізація політичної влади здавалася найдосконалішим виходом із тієї ситуації, що склалася, хоча розбудова однонаціональної партійної проурядової організації сприймалася як ідеологія фюрерства (принаймні у партії). У газеті “Нова Свобода” читаємо: “У нас ще не з’явився ні український Муссоліні, ні український Гітлер” [13, 1939, 24 лют.]. Така позиція носила відносно виправданий характер, а схилення урядовців перед Німеччиною впливало із зовнішньполітичної ситуації на європейському континенті. Утворення єдиної продержавної партії УНО і наявність її членів серед уряду визначало і державницьку позицію правління, яка базувалася на авторитаризмі і націоналізмі, навіть незважаючи на демократичний зміст проголошеного документу: “УНО вибере таку форму правління, яка найбільше відповідатиме інтересам української національної спільноти та стремлінням українського народу по всіх виявах свого національного, політичного, культурного і соціального життя” [60, 28]. Лідери партії пішли найрадикальнішим шляхом внаслідок внутрішніх та зовнішніх кризових обставин і таким чином намагалися призупинити

політичний хаос у краї. Тому цей шлях був обраний як прийнятний в тогочасних умовах, і мав вирішити два основні завдання. По-перше — згуртувати і об'єднати всі національно-українські політичні й культурні сили та єдиним фронтом виступити на захист своїх завоювань. По-друге, не давати можливості організувати потужну опозицію, яка б звела нанівець всі намагання українського об'єднання створити передумови побудови повної автономії Закарпаття.

В січні 1939 р. празька влада запропонувала новий склад уряду Карпатської України. Замість Ю.Ревая до нього було введено С.Клочурака, а третім міністром чеського генерала Л.Прхалу. 20 січня 1939 р. А.Волошин з приводу цього писав Л.Прхалі: “Я повідомив Вас, що Ваше іменування міністром Карпатської України (Підкарпатської Русі) було переведено проти мого протесту та що Ваше іменування є порушенням конституції Карпатської України (Підкарпатської Русі) тому, що сталося без згоди карпато-української влади і без співпідпису декрету з боку прем'єра Карпатської України (Підкарпатської Русі). Незаконність Вашого іменування полягає також в тому, що членом краєвої влади були Ви іменовані по mimo того, що не маєте краєвої приналежності” [3, Н-17681]. 23 січня 1939 р. А.Волошин інформував президента ЧСР, що “іменування генерала армії Прхали третім міністром Карпатської України вельми схвилювало політичне життя. Я це передбачав, тому що знав підґрунтя цієї акції, з якою пов'язані далекосяжні плани неприятели нашого народу і всієї республіки”. “При тому, – продовжував А.Волошин, – іменування центральним урядом генерала Прхали міністром є формально хибне, тому що порушує нашу конституцію”. Справа завершилася тим, що Л.Прхала залишився в уряді, але виконував обов'язки міністра транспорту. З'явилися і деякі непорозуміння між керівництвом партії УНО й урядом А.Волошина через послідовність останнього щодо ведення виваженої політики. Досить крикливо поводити себе провідники партії УНО, котрі як в усній формі, так і в публікаціях різних періодичних видань виступали з античеськими настроями всупереч твердій лояльності до Праги автономного уряду А.Волошина. Здається, лише А.Волошин та деякі члени його уряду розуміли, що Карпатська Україна ще залишалася

складовою частиною Чехословаччини і такі націоналістичні закиди були антиморальними по відношенню до державницької ситуації.

Першим “бойовим хрещенням” політичної партії УНО стала підготовка до виборів у крайовий Соїм. Згідно з урядовим положенням всі політичні партії, які бажали взяти участь у виборах, повинні були зголоситися до 22 січня 1939 р., зареєструватися і подати свої кандидатські листи [61, 122]. Однак, передвиборча кампанія проходила в умовах однопартійності, що мало свої особливості. 27 січня було сформовано список послів до Соїму Карпатської України. Список відкривав прем’єр-міністр Августин Волошин. Вибори до Соїму були призначені на 12 лютого 1939 р. Ще 8 лютого А. Волошин звернувся до всіх громадян Карпатської України: “Тепер, коли мільйони й мільйони наших братів та інших народів примушені жити під чужим пануванням, Боже провидіння дозволило нам, щоб ми, найменша частинка великого українського народу, на своїй прадідній землі самі собою управляли” [19, 179]. Августин Волошин, будучи політиком-реалістом, чітко притримувався ідеї співжиття карпатських українців з чехами і словаками в одній державі. “Ми є сфедеративною частиною Чехословацької республіки, – говорив він, – і тим самим інтереси нашої держави є тісно зв’язані з інтересами нашої сфедеризованої цілості. Найбільшим бажанням нашої Карпатської України з черги є, щоби така сама згода, взаємне розуміння та співпраця, до якої ми сьогодні в нашому краю між собою добилися, запанувала також між всіма сфедерованими державами республіки. Тільки тоді ми в такій атмосфері розуміння та взаємної допомоги будемо спільні, буде розвиватися і рости наша Карпатська Україна, а бажаємо, щоби розвивалися також і останні краї Чехо-Словацької республіки. Божа поміч та спільна любов всіх громадян допоможе нам і нашій республіці вийти напевно на твердий шлях щасливої будуччини” [17, 380].

До кандидатського листа від УНО було внесено прізвища 32 кандидатів: А. Волошин, Ю. Ревай, Ю. Брацайко, М. Брацайко, І. Грига, А. Довбак, М. Долинай, М. Дрбах, А. Дутка, І. Ігнатко, В. Комаринський, І. Качала, В. Климгуш, С. Клочурак, В. Лацанич, М. Мандзюк, М. Марущак, Л. Романюк, Г. Мойш, Д. Німчук, Е. Ольдо-

фреді, Ю.Пазуханич, І.Перевузнник, П.Попович, Ф.Ревай, М.Різдорфер, С.Росоха, Ю.Станинець, В.Шобей, А.Штефан, К.Феделеш, М.Тулик [2, ф.3, оп.4, спр.14, арк.1, 2]. Більшість із них уже встигли пройти партійну школу в різних політичних організаціях.

У такій ситуації 12 лютого 1939 р. у Карпатській Україні були проведені вибори до крайового Союму. Докладені урядом зусилля, спрямовані на необхідність перемоги УНО, були винагороджені позитивним результатом. Із усіх голосуючих, які становили 92,5 відсотка населення, 92,4 відсотка віддали свої голоси на підтримку УНО [2, ф.3, оп.3, спр.6, арк.1 – 2]. Такі результати були очікувані з огляду на проведену агітацію, афішну пропаганду, публічні зібрання та ін. [50, 177].

Українці всього світу стежили за виборами до Союму, чекаючи позитивних результатів. Канадські українці в телеграмі на ім'я А.Волошина писали: “Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 ц.м. очі 500 тисяч українців Канади звернені на Вас, брати і сестри з Карпатської України” [60, 49]. Очевидець писав, що “результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України”. Августин Волошин, як годиться, першим подякував українському народу Закарпаття у зверненні “Солодкий мій народе!”: “Твоя щира поведінка при виборах до першого Твого союму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але й солідарність щирої любови один до одного, брата до брата, порозумів наші спільні інтереси...”

Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна і митою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації” [17]. У зверненні “Громадяни Карпатської України”, опублікованому 2 березня 1939 р. у газеті “Нова свобода”, Августин Волошин закликав: “Довіряйте своїй владі та її представникам в державних

та самоуправних урядах. Поможіть їм, щоби могли працювати добре та для Вас” [13, 1939, 2 берез.].

Але перемога кандидатського листа УНО ще не означала остаточної перемоги в державотворенні Карпатської України. Почалася копітка робота по становленню державного життя. УНО, як єдина урядова партія, брала безпосередню участь у цьому процесі. Оскільки в уряді А.Волошина працювали члени партії УНО, то зрозуміло, що між ними проводилися координаційні наради, на яких розглядалися найнеобхідніші тогочасні питання державно-політичного характеру. На одному із таких засідань, що відбулося ще 1 березня 1939 р., “пан прем’єр, а також міністер Ревай поінформували провід УНО про політичний стан і їх переговори в Празі” [50, 196].

Згодом з’явилися деякі непорозуміння між керівництвом партії УНО й урядом А.Волошина через послідовність останнього щодо ведення виваженої політики. Досить крикливо поводити себе провідники партії УНО, котрі як в усній формі, так і в публікаціях різних періодичних видань виступали з античеськими настроями всупереч твердій лояльності до Праги автономного уряду А.Волошина. Здається, лише А.Волошин та деякі члени його уряду розуміли, що Карпатська Україна ще залишалася складовою частиною Чехословаччини і такі націоналістичні закиди були антиморальними по відношенню до державницької ситуації.

Після зняття чеською владою Ю.Ревая з посади міністра Карпатської України 6 березня 1939 р. було скликано чергову нараду проводу УНО з представниками ПР(У)ЦНР, які висловили свій протест проти його усунення [50, 200–201]. УНО опублікувало заяву, в якій виступило проти будь-якої реконструкції уряду Карпатської України. 8 березня 1939 р., на засіданні УНО було порушено питання про захання Праги на права і здобуті свободи краю. У таких умовах було запропоновано, “щоб Сойм скликав голова Української Національної Ради, нашого найвищого політичного форуму...”, тобто А.Волошин [50, 201].

Втручання чеської державної влади у внутрішні справи Карпатської України набувало все більш рішучого характеру. У відповідь

на це провід УНО протестував. Розуміючи свою безпорадність і невідступність проводу партії від своїх позицій, Прага пішла на досить радикальне рішення. Оскільки питання скликання крайового Союму було першочерговим, то чехи запропонували вирішити це питання при умові, що Ф.Ревай буде позбавлений посади голови партії: “Поки прем’єр Волошин не відкличе Федора Ревая, до того часу президент Федерації Сейму не скличе” [50, 203]. Також пропонувалося призначити на посаду голови УНО більш “популярного” Ю.Перевузника [50, 203]. Таким чином, уряд і партія УНО опинилися перед фактом вибору. Уряд був змушений обговорити це питання і визначити, що є найголовнішим у даній ситуації — дозвіл на скликання крайового Союму чи захист чергового українського діяча, якого Прага намагалася скинути з політичної арени.

11 березня 1939 р. було скликане спільне засідання послів до Союму з проводом партії УНО. Оскільки Ф.Ревай відмовився залишити посаду голови партії УНО добровільно, А.Волошин як уповноважена особа своїм декретом звільнив його із займаної посади. При цьому було акцентовано увагу на “повному узнанні його заслуг” [50, 205]. Фактично Ф.Ревай став жертвою політичної змови, сліди якої вели із Праги. Декрет про звільнення голови УНО на нараді зачитав секретар прем’єра і УНО І.Рогач [50, 205]. Уряд автономії не стільки не хотів ризикувати, скільки не міг собі це дозволити в таких політичних умовах.

На цьому ж засіданні іншим декретом А.Волошина було призначено нового керівника УНО. Ним став судовий радник і державний секретар Ю.Перевузнник [50, 205]. Новообраний голова партії був більш поміркований у своїх поглядах і підтримував політику А.Волошина щодо лояльності до чехословацької влади. У його поглядах не було “сліпого” радикалізму, яким були “наділені” деякі члени проводу УНО. Цим самим він влаштував і центральну державну владу. Радикальна по відношенню до чехословацької влади змінилася ліберальною політикою, яка виражалася в лояльному ставленні до Праги і йшла в ногу з політикою автономного уряду А.Волошина. Наголосимо, що до цього спрочинилися перш за все зовнішньополітичні чинники.

Однак зміна керівництва партії УНО мала й інший — внутрішньополітичний чинник. Його ядром були розходження у питанні ведення політики Карпатської України в тих умовах. Якщо автономний уряд на чолі з А.Волошином постійно підкреслював архіважність союзу з Чехословаччиною і доцільно проводив необхідну для тодішнього розвитку краю політику лояльності, то частина членів проводу партії УНО вимагала проведення більш жорсткої політики по відношенню до Праги.

14 березня 1939 р. на спільну нараду зібралися члени уряду, Української Народної Ради, послы Союму і провід партії УНО [50, 235 – 236]. Після цього прем'єр-міністр А.Волошин проголосив самостійність і суверенність Карпатської України [28, 219]. Він також призначив скликання Союму на 15 березня 1939 р., який мав це рішення затвердити, що й відбулося. В цілому було проведено шість засідань Союму, які прийняли рішення, що мали велику історичну вагу для становлення молодої Карпато-Української держави [50, 243 – 260]. Його засідання офіційно проголосили незалежність Карпатської України – республіки на чолі з президентом, яким одноголосно Союм обрав достойного українського патріота Августина Волошина [56, 316]. Августин Штефан пригадував: "...присутніх було 22, більше як кворум 2/3 вибраних послів до вибору президента. При виборах президента постало таке запитання: прем'єр Волошин до д-ра Юлія Брацайка і до мене (А.Ш.): "Я не можу голосувати на себе". Ми обидва сказали: "Пане прем'єре, щоб кворум осягнути, ви мусите голосувати за себе". – "Як мушу, то буду". І так Президента Карпатської України обрано 22 голосами, кворум був 21 і 1/3" [66, 90-91]. Це стало заслуженою вершиною політичної кар'єри політика. Вияв високої довіри був логічним і справедливим.

Союм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава, так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати

свою державність разом із своїми братами з Великої України. Це була довготривала боротьба. Незважаючи на демократизм, притаманний чехословацькій політичній системі, празький уряд постійно зволікав з виконанням обіцянок, взятих на себе на Паризькій мирній конференції 1919 р., мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не “дозріли” до самостійного життя. Але перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. Це була перемога всіх політичних сил краю, зокрема і особисто Августина Волошина. Це підтверджується і “Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу”, прийнятим 10 лютого 1939 р.: “Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва” [2, ф.3, оп.2, спр.32, арк.4]. Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі уряду Карпатської України від 24 жовтня 1938 р. “Карпатська Україна, – говоритьсь в ньому, – складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов’язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства” [2, ф.3, оп.3, спр.14, арк.1].

...Останні захисники Карпатської України 17 березня 1939 р. припинили опір. У краї встановився жорстокий окупаційний режим. В умовах розпочатої угорцями агресії проти населення краю і швидкоплинного перебігу подій політичне життя уряду і провідної партії УНО було паралізоване. І хоча політичне керівництво було неспроможне мобілізувати свій державно-партійний апарат для необхідного опору, значення цієї події є безцінним. Із загибеллю Карпатської України перестала існувати і єдина національна українська політична партія УНО. Проте послідовність проводу у своїй політично-національній позиції витримала випробування часом. Багаторічна діяльність політичної еліти мала кінцеве завершення у формі проголошення незалежності Карпатської України, у чому безапелляційна заслуга Августина Волошина.

З погляду сьогодення можна аналізувати політичну життєдіяльність А.Волошина по-різному. Можна прослідкувати й певну

трансформацію прихильності А.Волошина до політичних режимів (від демократії до вимушеної, але тимчасової авторитарності). Однак спроба змалювання політичного портрету дає підстави говорити, що його постать є непересічною. Факти, які висвітлюють його політичні інтереси, погляди, дії вказують на такі характерні ознаки політичного лідера, котрі за науковими мірками слід вважати класичними. Серед них політична толерантність, принциповість у пріоритетних питаннях, дипломатичність відносин, відвертість з політичними опонентами, політичне передбачення, послідовність і виваженість у прийнятті політичних рішень, патріотичне почуття, віра в людські цінності, відданість національним ідеалам та ін. Для Августина Волошина, який пройшов важкий політичний вишкіл від початку до кінця, згадані ознаки не були формальним обладунком, а реальною необхідністю, без якої неможливо досягнути Великої політичної мети.

2.4. Останні роки життя

16 березня 1939 р. В.Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: "...української влади вже нема в Хусті, прем'єр Волошин виїхав кудись вночі" [5, 264]. Галицький журнал "Жіноча воля" повідомляв, що весь уряд Карпатської України "до останньої хвилини... був в обстрілюваному Хусті" [11, 1939, Ч.4]. Завдяки "Особовій справі А.Волошина" маємо можливість з'ясувати чіткий маршрут президента за кордон. "У зв'язку з окупацією угорськими військами Закарпатської України, – розповідав Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., – я втік (*стенографіст МДБ СРСР підбирав вирази сам – М.В.*) в м.Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуж (Румунія) – Темешуара (Румунія). Потім поїхав у Югославію – в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав в м.Загреб, де пробув 7 днів. З м.Загреб переїхав до курортного містечка в Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м.Загреб і звідти через м.Відень переїхав в м.Берлін, де пробув півтори місяця. З Берліна поїхав до Праги в травні 1939 р." [3, Н-17681].

23 березня 1939 р. префект Мараморошини повідомляв коменданта жандармерії в Клузі Геріта, що “16 березня 1939 р. прийшов в Румунію колишній прем’єр-міністр уряду Карпатської України д-р Волошин з іншими міністрами. Вони залишили в префектурі Сигету дві малі машини “Аеро”, просячи нас їх залишити в себе. Одна з машин в доброму стані і може бути використана жандармерією. Враховуючи, що А.Волошин покидає наше місто, маємо честь і просимо Вашого дозволу, щоб вирішити що робити з цими машинами: залишити собі, чи передати їх військовим” [1]. Того ж дня префект повідомляв митну службу в Сигеті, що в місцевій префектурі “знаходиться машина НР 15581, залишена урядом Волошина. Машина рахується приватною власністю політичної організації (УНО – М.В.), очолюваної М.Туликом (УНО очолював Ф.Ревай – М.В.). Однак, вони є втікачами з Карпатської України, тому на нашій території втратили права на машину. Ми будемо нею користуватися до тих пір, поки ця проблема не буде вирішена” [1]. Останній документ, який пощастило віднайти в Державному архіві Бая-Маре, стосується повідомлення митниці Сигета до префекта за 23 березня 1939 р., у якому ставилося єдине питання: “Що Ви зробили з машиною М.Тулика?” [1]. Відомо, що А.Волошин і окремі члени його крайового уряду успішно перетнули кордон Румунії і їх широко прийняла Югославія. Журнал “Жіноча воля” повідомляв, що “о. д-р. А.Волошин святкував Великдень в Югославії” [11, 1939, Ч.5].

30 березня 1939 р. Августин Волошин опублікував у “Вістнику українського товариства “Просвіта” в Загребі” своє “Великоднє звернення до українців Югославії”. “Божому Провидінню, – писав А.Волошин, – подобалося знову досвідчити нас. Ми знову втратили свободу, що нею втішалася вітка українського народу в Карпатах. Ми її втратили, але тільки під напором численнішого й сильнішого ворога. В окупаційне ярмо не пішли ми добровільно. Ми улягли в нерівній боротьбі, а українські Герої сучасності дали нам новий приклад, як маємо стреміти до нашого національного ідеалу.

Бо свобода родиться й закріплюється лиш у крові й терпінні.

Голгофа українського народу є ще не скінчена... Прийде й час, твердо вірмо, національного воскресення Української Нації.

До тої світлої хвилини приготовляймося, плакаючи в собі громадянські чесноти дисципліни, організованости, єдності. Творім національний моноліт, щоб у рішаючий мент одним серцем і одною душею посягнули ми по наше право, а осягнувши його, були в силі й боронити його” [17, 385].

Подякувавши українцям Югославії за підтримку національно-визвольних змагань закарпатських українців, Августин Волошин завершив своє звернення пророчими словами: “Високо тримаймо національний прапор, а воскресне Україна!” [17, 385]. Газета “Нова зоря”, що видавалася в Галичині, писала про перебування А.Волошина в Берліні [12, 1939, 27 квітня].

Августин Волошин сподівався на те, що Угорщина здійснила інтервенцію без відома Гітлера, який обіцяв свою підтримку, і намагався зв’язатися з ним. Разом з Ю.Реваєм, С.Клочураком і А.Штефаном А.Волошин підготував меморандум, в якому писав: “Як відомо, у березні 1939 року територія Карпатської України була окупована угорськими військами. Окупація проводилася насильно, супроти волі всього населення Карпатської України.

Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилась у вогнище напруги... Угорські власті показали себе непривабливим фактом, коли під час окупації Карпатської України були розстріляні або нечувано жорстоким чином замучені тисячі українців, у тому числі культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства “Просвіта”, заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи українською мовою, а тепер, навіть, не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні.

Натомість у краї вони розпочали нечуваний терор, тисячі інтелігентів позбавили засобів існування, до коронованих земель

вивозять цінні речі, а тепер грабують і ліси, що складають найцінніше багатство природи Карпатської України. В економічному і соціальному відношенні угорські власті знизили життєвий рівень у Карпатській Україні до довоєнного показника. Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі впливають звідси, очевидні.

...Винятково можливим вирішенням ситуації, яка склалася, є відокремлення Карпатської України від Угорщини...”

Невдовзі А.Волошин зрозумів, що Гітлер дозволив Угорщині окупувати Карпатську Україну. І тому, коли він давав інтерв'ю кореспонденту Рейтера, то прямо заявив: “Німці ганебно нас обманули...” [28, 59]. На цьому політична кар'єра Волошина закінчилася. Він також перестав займатися активною політикою, віддавши себе повністю викладацькій роботі. “По приїзді в м.Прагу, – говорив він на слідстві, – коли остання вже була окупована німцями, я поступив на службу в Український вільний університет на посаду завідуючого кафедрою педагогіки” [3, Н-17681]. Під час допиту 22 травня 1945 р. Волошин заявив, що “протягом всього періоду, починаючи з 1939 по 1945 рік, займався професорською діяльністю в галузі педагогіки” і не займався політикою [3, Н-17681].

Працький період життя і діяльності А.Волошина найбільш ґрунтовно висвітлила Т.Беднаржова. Ще 15 жовтня 1938 р. професор УВУ В.Щербаківський повідомляв ректора цього навчального закладу, що “комісія професорів факультету права і суспільних наук Українського вільного університету в Празі в засіданні свого дня 14 жовтня ц.р. одногосно ухвалила монсенйорові о. Августину Волошиніві титул доктора прав УВУ в Празі” [19, 184]. Ще раніше, з нагоди призначення А.Волошина державним секретарем в уряді А.Бродія у жовтні 1938 р., ректорат УВУ привітав його з високою урядовою посадою і побажав успіхів у його майбутній праці [19, 184-185].

Архівні документи Центрального Державного архіву Вищих органів влади та Управління України, відшукані й опубліковані

Т.Беднаржовою, дають можливість простежити основні віхи викладацької і наукової діяльності А.Волошина в УВУ. У списку професорів Українського вільного університету, що мають викладати в зимовому півроці 1940/41 шкільному році, на філософському факультеті значиться “Волошин Августин, доктор прав, звичайний професор педагогіки, член Слов’янського інституту в Празі, продекан філософічного факультету” [19, 184]. На нараді професорів філософського факультету в УВУ, яка відбулася 24 червня 1939 р., деканат привітав професора А.Волошина та висловив переконання, що “його співпраця спричиниться до розвитку університету” [19, 185]. В 1944–1945 навчальному році А.Волошин повинен був прочитати курси лекцій з “Теорії навчання”, “Педагогічної телеології”, “Уривки з педагогічної літератури”, “Нової доби української освіти”, “Методології морального виховання” [19, 185-186].

Викладаючи в УВУ, А.Волошин плідно займався літературною діяльністю. Із “Списку праць професорського персоналу УВУ, готових до друку, або які будуть готові до 1.VI.1945 р.”, видно, що А.Волошин підготував до друку історичну драму “Фабіола”, книги “Теорія виховання”, “Педагогічна телеологія” і продовжував працювати над “Методологією морального виховання”, “Педагогічною Хрестоматією”, “Педагогічною психологією”. Обсяг цих книг мав складати понад 80 друківаних аркушів [19, 189]. А.Штефан писав, що в Празі А.Волошин написав також історичну п’єсу “Князь Лаборець” і драму “Син Срібної Землі Юрій Довжа”, але гітлерівська цензура не дозволила їхню публікацію [66, 34]. Така ж доля спіткала інші твори А.Волошина, зокрема, оповідання з верховинського життя “У плаю”, переклади творів св. Августина “Божий Город” та “Ісповідання”. Августин Волошин багато працював над перевиданням своїх головних праць з педагогіки, адже необхідно було їх довести до рівня вищої академічної освіти. Рукописи “Педагогічної дидактики”, “Педагогічної методики” то двотомної “Педагогічної Хрестоматії” були передані видавництву “Пробоем”, яке очолював Степан Росоха, однак його власник був заарешто-

ваний, а видавництво закрите. Яка подальша доля рукописів А.Волошина – невідомо.

Перебуваючи на еміграції, А.Волошин приділяв багато уваги залученню українських дітей у школи, гімназії. А.Штефан пригадував: “В липні 1940 р. президент Волошин написав мені, щоб я переселився до Праги й перебрав і рятував Модржанську українську гімназію, бо чехи хочуть її зліквідувати... По двох тижнях мене найменовано директором Модржанської української гімназії” [66, 131]. Врятувавши цей навчальний заклад від закриття, А.Волошин на цьому не зупинився, а часто його відвідував: “Тішився, що біля 90 карпато-українських хлопців і дівчат біля 120 з інших українських земель мали там регулярну середньошкільну науку, та були поміщені в гуртожитках” [66, 132]. Августина Волошина часто можна було зустріти і в інших місцях, де проживали українські діти. Так, у 1940 р. він відвідав інтернат для дітей емігрантів у Мозтанях. Піклувався він і про долю студентів Торговельної академії, яка опинилася в Словаччині. Уряд цієї країни не дуже радо віднісся до появи українських академістів у Братиславі. Михайло Ледида, що тепер проживає в Карлових Варах, пригадував: “Викладацький склад академії розпочав переговори з представниками словацьких властей про необхідність для її студентів завершення навчального процесу. Тільки після тривалих клопотань... їм було дозволено” [29]. І в цьому велика заслуга А.Волошина і А.Штефана.

В Українському вільному університеті Августин Волошин пройшов непростий шлях від рядового професора до ректора. За рішенням Сенату УВУ, прийнятому на своєму засіданні 16 квітня 1945 р., обов'язки ректора УВУ були покладені на А.Волошина [19, 195].

Хоча в Празі Августин Волошин себе віддав педагогічній і науковій роботі, однак повністю політику не полишив. Проте активною її назвати важко. На допиті 22 травня 1945 р. А.Волошин заявив, що на еміграції не займався політичною діяльністю. Однак, на іншому допиті, 5 червня, він заявив протилежне: “Ні, це не відповідає дійсності, так як я і інші члени уряду займались

політичною діяльністю... ми направили меморандум міністру закордонних справ Ріббентропу” [3, Н-17681].

Питання: Коли, якого змісту і в зв'язку з чим направили фашистській Німеччині меморандум від імені уряду “Самостійної Карпатської України”?

Відповідь: Наприкінці вересня 1939 р., я, Ревай, Долинай, Перевузнак, Клочурак і Штефан направили підписаний меморандум на німецькій мові міністру закордонних справ Німеччини Ріббентропу. В силу того, що я, Ревай Юліан, Клочурак, Перевузнак, Долинай і Штефан, тобто президент і члени уряду були настроєні антирадянськи (явне формулювання слідчого – М.В.), ми в цьому меморандумі організовано виступили проти Радянського Союзу, вимагаючи від фашистської Німеччини не допустити дальнішої експансії з боку СРСР, так як на той час радянські війська вступили в Західну Україну і підходили до кордонів Карпатської України. Ми в силу своїх антирадянських переконань вважали себе противниками Радянського Союзу і не хотіли, щоб вони вступили на територію Карпатської України, а згідно обстановки, яка склалася, це було цілком можливо.

Запитання: При яких обставинах виникло питання про направлення меморандуму антирадянського змісту?

Відповідь: У вересні 1939 р. в Прагу із Словаччини до мене приїхав прем'єр-міністр Юліан Ревай і повідомив, що він вів переговори із Словацьким урядом на предмет приєднання самостійної Карпатської України до Словаччини, проти чого не було заперечень. Я сказав Юліану Реваю, що для обговорення цього питання необхідно зібрати всіх членів мого уряду. Через кілька днів у мене на квартирі зібралися члени уряду, де Ю.Ревай зачитав проект меморандуму на українській мові. У цьому проєкті меморандума говорилося про те, що президент, тобто я і уряд самостійної Карпатської України просимо Німеччину як арбітражну державу дозволити останній приєднатися до Словаччини. В результаті обговорення проєкту було вирішено створити редакційну комісію в складі Штефана, Перевузнака, Ю.Ревая і Клочурака. Ця комісія підготувала меморандум, до якого включила і текст антирадянського

змісту. Меморандум у кінцевій редакції був перекладений з української на німецьку мову, підписаний від імені уряду самостійної Карпатської України мною, Ю.Реваєм, Перевузником, Клочураком, Штефаном і Долинаєм. Потім меморандум був відповідно оформлений і відправлений поштою в Німеччину...

Запитання: Які події відбувалися в міжнародному житті у вересні 1939 р.?

Відповідь: У вересні 1939 р. Радянський Союз визволив і захистив українців Західної України.

Запитання: Значить, антирадянського змісту меморандум був направлений Німеччині саме в зв'язку з вказаними подіями?

Відповідь: Так, це так.

Запитання: Який уряд був на той час в Словаччині?

Відповідь: Тоді президентом Словаччини був Тісо, а прем'єр-міністром доктор Тука, причому цей уряд був германофільським і Словаччина природно знаходилася під протекторатом фашистської Німеччини.

Запитання: Значить, висуваючи в меморандумі вимогу про приєднання Карпатської України до Словаччини, члени вашого уряду добивалися того, щоб бути під протекторатом фашистської Німеччини, а відповідно і самі були германофілами?

Відповідь: Виходить, що так, але ми мали надію, що об'єднаємося з Словаччиною.

По завершенні цього допиту Августин Волошин залишив автограф у своїй "справі": "Записано з моїх слів вірно, мною прочитано, в чому і підписуюсь" [3, Н-17681].

Немаловажний інтерес становлять відповіді А.Волошина на запитання слідчого майора Вайндорфа з приводу стосунків його уряду з представниками гетьмана Павла Скоропадського та лідера українських націоналістів Андрія Мельника. До речі, ці питання найслабше висвітлені в історичній літературі. "Справа Волошина", сподіваємось, допоможе краще зрозуміти, яким було ставлення до цих лідерів української еміграції Августина Волошина та членів його уряду.

Допит 3 червня 1945 р.

Запитання: При яких обставинах ви зустрілися, перебуваючи в Берліні, з гетьманом Скоропадським?

Відповідь: Коли я прибув в квітні 1939 р. в Берлін, багато емігрантів про це дізналися. Через декілька днів до мене в готель "Мольтке" прийшов секретар гетьмана Скоропадського на прізвище Мурашко, який передав, що Скоропадський бажає зі мною зустрітись. Я відповів згодою на це і незабаром його відвідав в одному готелі, назви якого не пам'ятаю. Будучи на прийомі у Скоропадського, я з ним мав розмову на політичні теми протягом одної години.

Скоропадський у присутності Мурашко питав мене, при яких обставинах відбулися події на Карпатській Україні, про що я йому розіював. Після цього Мурашко в присутності Скоропадського почав говорити мені, що події, які відбулися на Карпатській Україні, свідчать про необхідність притримання іншої позиції, а саме приєднати Карпатську Україну до всіх решти українських земель для створення єдиної держави на чолі з Скоропадським. Наскільки мені було відомо, Скоропадський прагнув, і в цьому напрямі вів свою роботу, до того, щоб об'єднати всі українські землі, тобто Карпатську Україну і Радянську Україну шляхом відторгнення її збройним шляхом від СРСР і на чолі такої української держави повинен був стояти гетьман Скоропадський.

Я на таку пропозицію нічого не відповів, але Мурашко знову повторив, що якщо не йти таким шляхом, то Карпатська Україна одна завжди буде переживати такі події, які відбулися з нею в той момент. Потім Мурашко почав вихваляти "Громаду" і я зрозумів, що він намагається запропонувати мені вступити в їх організацію "Громада".

Вислухавши все це, я відповів, що в подальшому буду вести роботу в напрямі того, щоб удалити угорців з території Карпатської України і залишити останню в рамках автономії. Далі я заявив, що ні з ким не думаю об'єднуватися і ні в які організації не вступаю.

Не пам'ятаю точно, про що ми ще говорили, але добре пам'ятаю, що через деякий час я пішов і більше з Скоропадським і Мурашко не зустрічався" [3, Н-17681].

Загальновідомо, що ОУН поклала великі надії на події, які розгорталися в жовтні 1938 р. – березні 1939 р. у Карпатській Україні. Для того, щоб краще розібратись в обставинці, до Праги здійснив поїздку А.Мельник. Львівський часопис “Діло” повідомляв, що він “мав очолити збройні сили Карпатської України” [10, 1938, 19 листопада]. Які питання обговорював А.Мельник з представниками чехословацького уряду – невідомо. За словами генерала М.Капустянського, мова йшла про забезпечення Карпатської Січі зброєю. Після відвідин Праги А.Мельник побував на Закарпатті. В листопаді 1938 р. А.Мельник, німецький консул Г.Гофман, С.Росоха та І.Роман приїхали до Перечина, де відбувалася таємна нарада. Їх приїзд був зафіксований чехословацькою службою безпеки, однак, про що йшла мова у приміщенні перечинської школи – теж невідомо. Через деякий час у Хусті відбулися установчі збори Карпатської Січі [69, 164].

Петро Стерчо у своїй праці опублікував документ, який свідчить про те, що вже після окупації краю Угорщиною Августин Волошин із своїми однодумцями зустрівся з А.Мельником і навіть підписав договір про співпрацю. Ось текст договору: “Акт писаний у Венеції дня 21 липня 1939 р. в справі устійнення взаємовідносин і напрямних співпраці між Проводом Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України в приявності Голови ПУН Полк. Андрія Мельника, Членів ПУН Омеляна Сеника Грибівського і Ярослава Барановського Лімницького, Президента Карпатської України, о. Др. Августина Волошина, Членів Уряду Карпатської України Премієра Юліяна Ревая, міністра Августина Штефана, яким прийнято наступні рішення:

I

Виходячи зі засади соборности української нації обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборности українських земель не може бути нарушений.

II

Влада (Президент і Уряд) Карпатської України визнає із всіма з того впливаючими висновками Український Націоналістичний Рух за єдиного носія соборницько визвольної боротьби української нації і Провід Українських Націоналістів за керівника тієї боротьби.

III

Провід Українських Націоналістів визнає Уряд Карпатської України з президентом о. Др. Августином Волошином за законотворчо умандатованого її представника серед українського і чужинного світу, як останній український легальний уряд, що правив частиною української землі – Карпатською Україною.

IV

Стверджується, що Український Націоналістичний Рух, а зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіма силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу.

V

Усі конкретні висновки і потреби, що впливають з тих повищих засад, устійнюються в окремому залучникові [61, 110-111].

Як проходили переговори і чи підписував Августин Волошин цей документ?

Допит 19 червня 1945 р.

Запитання: Розкажіть про суть зробленої вами усної заяви слідству?

Відповідь: На одному з минулих допитів я говорив про мою зустріч з “вождем” українських націоналістів в Берліні Андрієм Мельником. В дійсності ж я мав зустріч і розмову з А. Мельником, але не в Берліні, а в Італії. Про обставини, при яких відбулася зустріч і розмова з А. Мельником в Італії, я й хочу розказати слідству...

Запитання: При яких обставинах ви зустрілися і розмовляли з Андрієм Мельником?

Відповідь: Знаходячись в Празі до мене на квартиру в кінці серпня чи на початку вересня 1939 р. прийшли прем'єр-міністр Ю.Ревая і Комаринський – керівник пропаганди при моєму уряді і повідомили, що “вождь” українських націоналістів Андрій Мельник запрошує мене – президента Карпатської України, їх і члена мого уряду міністра освіти Августина Штефана в Венецію (Італія) для політичних переговорів з питання дальнішої долі Карпатської України.

Яким чином і коли вони домовилися про зустріч і переговори з А.Мельником, я зараз не пам'ятаю. Я погодився вести переговори з А.Мельником і для цієї цілі поїхати до нього в Італію.

Запитання: Яким чином ви одержали документи на проїзд до Італії?

Відповідь: Цим питанням я особисто не займався, документами на проїзд в Італію мене і інших членів делегації – Ю.Ревая, А.Штефана – забезпечив Комаринський. Наскільки я пам'ятаю, Комаринський від німецьких властей в Празі одержав на всіх нас перепустки, так звані “durchlassehein” на право проїзду кордону і перебування в Італії.

Запитання: Перед від'їздом із Праги ви, Ю.Ревая, А.Штефан і Комаринський обговорили спільно план ваших розмов під час переговорів з А.Мельником?

Відповідь: Ні, я цього не пам'ятаю.

Запитання: Коли прибули для переговорів з А.Мельником в Італію?

Відповідь: В Венецію через Відень ми прибули наступного дня.

Запитання: Де саме відбулись переговори з А.Мельником?

Відповідь: Переговори відбулись в готелі на острові Лідо (Венеція), де вже нас чекав А.Мельник, його секретар і професор римського університету.

Запитання: Назвіть, хто саме був присутній на ваших переговорах?

Відповідь: При переговорах були присутні: Мельник Андрій, його секретар Барановський і професор римського університету Онадський (або Онацький) – ідеолог українських націоналістів, який одночасно очолював українські націоналістичні організації в Італії, я – президент Карпатської України, прем'єр-міністр мого уряду Юлія

Ревай, міністр освіти Августин Штефан і Комаринський – керівник пропаганди при моєму уряді.

Запитання: Як проходили переговори і які були прийняті рішення?

Відповідь: Після обміну привітаннями проходили політичні переговори, повного змісту яких не пам'ятаю. Добре пам'ятаю тільки те, що Мельник запропонував мені і решті членам делегації погодитися на приєднання території Карпатської України до решти українських земель, тобто до Галичини і Радянської України для утворення “Самостійної України”.

Далі Мельник заявив, що ця ціль по створенню “Самостійної України” буде здійснена при допомозі українців, які населяють всі землі і вони ж допоможуть удалити угорців з території Карпатської України, яку останні окупували.

На пропозицію Мельника я згоди не дав і відповів, що моя ціль полягає в тому, щоб удалити угорців з території Карпатської України і зберегти її автономію.

Запитання: Яку участь взяли в переговорах Ю.Ревай, А.Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський?

Відповідь: Ю.Ревай, А.Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський також брали участь в цих переговорах, але із-за давності я не пам'ятаю змісту їх виступів.

Запитання: Яким шляхом повинні були відторгнути Радянську Україну від Радянського Союзу, а також Галичину і залучити українців для здійснення цих насильницьких актів?

Відповідь: Якись плани на переговорах обговорювались, але не в детальній формі, однак із-за давності я не можу їх зараз пригадати.

Запитання: Які були прийняті рішення в ході переговорів?

Відповідь: Кінцевих рішень прийнято не було.

Запитання: Який документ був вироблений і підписаний після переговорів?

Відповідь: Документ не вироблявся і я особисто нічого не підписував, а про решту учасників переговорів не знаю.

Запитання: На чому тоді закінчилися переговори?

Відповідь: Мельник, Онацький і Барановський запросили мене, Штефана, Ю.Ревая і Комаринського поїхати в Рим для продовження

переговорів, але я від цього відмовився і поїхав з Комаринським в Прагу.

Мельник, Онацький, Барановський, Ю.Ревай, Штефан поїхали в Рим, де продовжили переговори. Запрошення Мельника я розцінював як прагнення з його боку зробити на мене вплив і погодитися на його пропозиції в Римі, де б йому допомагали в цьому націоналістичні кола.

Запитання: Про що домовились названі особи в Римі?

Відповідь: Не знаю.

Запитання: Вас Ю.Ревай, Штефан і інші особи інформували про результати переговорів в Римі?

Відповідь: Після повернення Ю.Ревая і Штефана з Риму я з ними в Празі зустрічався і розмовляв неодноразово, але я зараз не пам'ятаю чи інформували вони мене про результати переговорів з А.Мельником та його соратниками в Римі [3, Н-17681].

Отже, із вищенаведених матеріалів допитів видно, що протягом празького періоду Августин Волошин мав зустрічі з політичними діячами української еміграції Павлом Скоропадським і Андрієм Мельником. Вони свідчать про бажання колишнього президента Карпатської України обговорювати проблеми майбутнього державного статусу краю. Однак, його позицію у цих питаннях можна вважати досить пасивною, яка зводилася до того, щоб “удалити угорців з Карпатської України”.

...Закінчувався 1944 рік. Друга світова війна вступала в свою завершальну стадію. Четвертий український фронт ще перебував на Закарпатті, але своїм вістрям уже був спрямований на Європу. Попереду ще багато боїв, тисячі людей назавжди залишаться лежати в чужій землі, але, що війні скоро кінець – знали, мабуть, всі. Разом з фронтом, немов його супроводжуючи, однак, будучи його складовою частиною, просувався вперед і так званий 4-й департамент Смершу. Серед ряду завдань, які були поставлені перед смершівцями, було “виловлення і знешкодження українських буржуазних націоналістів”.

Перше знайомство А.Волошина з працівниками Смершу відбулося 11 травня 1945 р. Однак тоді все обійшлося. У нього забрали ключі від ректорської канцелярії та архів (як нам тепер не

вистачає матеріалів цього архіву!). Можливо, для того, щоб "заспокоїти" похилого віку людину, президентові видали "бумагу", згідно з якою він міг спокійно продовжувати займатися своєю роботою, не боячись арешту. Та все було далеко не так, як могло здаватися на перший погляд. "Недрімлюче око" працівників Смершу уважно слідкувало за кожним його кроком, а біля будинку Подліпками, 12, де він мешкав, постійно чергували смершівці.

15 травня 1945 р. біля будинку №12 зупинилася машина чеської поліції. З неї вийшла людина у формі офіцера МДБ. Пройшла мить – і капітан Шибайлов (так звали чи псевдо було смершівця) вже відкривав двері будинку. Перекоаний у тому, що виникло якесь непорозуміння, господар показав документ і сказав, що його вже переслухали і звільнили. Офіцер запевнив, що турбуватись не потрібно, залишилось уладнати деякі формальності, незабаром його привезуть додому. Коли машина, в яку Шибайлов запропонував сісти Волошину, під'їхала до вулиці Делострелецької, колишній президент ймовірно зрозумів, що він уже додому не повернеться. У будинку під номером 11 тимчасово розміщувався слідчий відділ Смершу. Звичайно, вивіски, яка б про це говорила, на ньому не було.

В "Особовій справі Августина Волошина" знаходимо невелике повідомлення: "Задержан 15 мая 1945 года в Праге-16, ул.Подлипками, 12. При задержании изъята круглая печать с подписью "Президия правительства Подкарпатской Руси" [3, Н-17681]. До цього додамо, що Волошин був заарештований незаконно, адже співробітники МДБ СРСР навіть не пред'явили йому ордер на арешт. Названий документ був представлений Волошину слідчим головного управління "Смерш" майором Вайндорфом (№749) тільки 5 червня 1945 р., тобто тоді, коли він був в'язнем Лефортівської тюрми [3, Н-17681].

У 1948 р. в Німеччині були опубліковані спогади Івана Мондича (Н.Синевирського) "Смерш. Год в стане врага". Автор в 1945 р. працював перекладачем у контррозвідці Смершу. Пропонуємо Вашій увазі деякі уривки з цієї унікальної книги: "Приїхало авто капітана Шибайлова

– Здоров, Микола! – Шибайлов усміхався. Його товсте і рожеве лице висловлювало вдовolenня, що успішно виконав завдання.

– Пізнаєш?

Я подивився в сторону кругленького монсеньйора, що виступав з авто.

– Волошин!

– Так. Це він. Ваш бувший президент. Старик Волошин якось неприємно подивився в мою сторону. Мабуть, він навіть не бачив мене. Його очі блудили десь далеко, в невідомих краях.

– Кудя смотришь поп? На небо? Поздно! Нужно было раньше богу молиться, а не политикой заниматься.

Волошин слухав Шибайлова байдуже.

– Ну, валяй, валяй вот с этим бойцом в подвал! Быстрее!

Волошин поспішив. Він якби все ще не вірив, що його арештовано... Я подивився в сторону, куди Волошин віддалявся. Вояк ударив прикладом його в спину...” [14, 1991, №1].

Через деякий час А.Волошина перевезли до Москви і помістили в одну з камер-одиночок Лефортівської тюрми. Якою ж була ця твердиня Міністерства державної безпеки? Споруджена ще при царизмі, ця тюрма була закрита в 1917 р. Однак, після двадцятирічного “відпочинку” Й.Сталін у 1937 р. помістив у ній вищій командний склад армії на чолі з маршалом М.Тухачевським, і відтоді вона існує до наших днів. Відомий радянський розвідник Леопольд Треппер, який у свій час мав можливість детально ознайомитися з цією тюрмою, у своїх споминах “Велика гра” писав: “Споруда нагадує мені старовинну фортецю Сен-Жак д’Арк на Середземноморському узбережжі Палестини... Зсередини тюрма нагадує цирк, три поверхи колових галерей, вздовж яких розміщувались камери. В середині – великий, пустинний плац, звідки можна наглядати за всіма поверхами”.

Колишній військовий прокурор М.М.Ушов, який пройшов усі “кола пекла”, так описав камеру, в якій він знаходився: “Камера, в яку я потрапив, являла собою довгу вузьку кімнатку у вигляді кам’яного мішка. Віконечко прикрито незмінним залізним козирком. Світло з вулиці ледь-ледь пробивалось. Щодоби горіла вмонтована в стелю електрична лампочка. Біля стін наглухо прикріпленій невеликий, продовгуватий залізний столик, а поряд з ним масивна табуретка. Зліва при вході в камеру прикріпленій металічний унітаз,

в поряд – водопровідний кран і маленька раковина. Стіни на півтора метра зафарбовані густо-зеленою фарбою. В дверях камери, як і в інших тюрмах, невелике віконечко, у вигляді квартирки, так званий “собачник”, через який ув’язненим подається їжа, вода і робляться зауваження... В камері холодно. Всього 6–7 градусів тепла. Довго сидіти на одному місці неможливо. Ми не тільки ходили, але буквально бігали по камері, намагаючись хоч трохи зігрітись...”.

Слід зазначити, що про існування такої тюрми мало хто знав, хоча чутки про неї існували. Один із в’язнів пригадував: “В три години ночі я був доставлений у Лефортовську тюрму. Про те, що існує така тюрма, я, старий москвич, не мав ніякого поняття...”. Інший в’язень пише, що “Лефортовська тюрма відрізняється від інших тюрем особливою жорстокістю і страшним режимом. Слухи про неї доходили до тюрем інших міст. Деякі ув’язнені, які побували в Лефортовській тюрмі, від одного тільки згадування про неї починали трястися”.

Перебування в тюрмі негативно впливало на нервову систему ув’язненого. Як пригадував Треппер, людина не мала ні хвилини спочинку. На протязі години по десять разів відкривалися двері камери і лунали попередження: ви забагато ходите, ви дуже довго сидите, ви недостатньо рухаєтесь тощо. Заснути було майже неможливо, бо щовечора біля десятої години починалось занадто бурхливе тюремне життя: безперестанне стукання дверима, кроки тих, кого вели на допит. Годували надзвичайно погано. Складалось враження, що все робилося для того, щоб повністю вивести з ладу здоров’я людини.

Під час арешту Волошину сповнилось 70 років. Можливо, в читачів промайне думка, що похилого віку людина знаходилась в кращих умовах, мала які-небудь привілеї. На жаль, мусимо Вас розчарувати, вік для ув’язненого не був спасінням. Вченому-мікробіологу Надсону, якого повели на допит, було 73 роки. І коли через дві доби (!) він повернувся, то товариші по камері його не впізнали: “Виглядав він дуже погано. Лице земляного кольору, очі запалені. Від втоми він ледве тримався на ногах... навіть не міг їсти”.

У Волошина не посоромились відібрати при арешті навіть золоті речі, які по праву належали йому як каноніку. До речі, коли на

прохання вчених Ужгородського державного університету з Москви вислали в їх тимчасове користування “Особову справу Августина Волошина”, то з цих цінних речей нічого не збереглося. Безперечно, що вони поповнили колекцію когось із слідчих. І як не погодитися з М.М.Ушовим, який писав, що “співробітники НКВС були, як правило, владолобними, безчесними, дуже обмеженими і охочими до грошей і нагород, готовими в ім’я особистих інтересів здійснити будь-яку підлість, забувши про людську совість” [38, 7-9].

Перший допит Августина Волошина був проведений 22 травня, після чого послідували наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. На останньому допиті йому було зачитано постанову про оголошення звинувачення. Уважно її прочитавши, Августин Волошин майже з усім погодився: “У чому мене звинувачують статті звинувачення мені зрозумілі... Винним себе визнаю” [3, Н-17681]. Можна собі уявити, до якого стану була доведена ця 70-літня людина, якщо вона визнавала себе винною навіть у тих “бідах”, до яких не мала ніякого відношення. І дійсно, працівники МДБ могли примусити говорити навіть мертвого...

20 червня 1945 р. Августину Волошину було представлено обвинувачення, згідно з яким він “проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу”. Наводимо його повністю:

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(О предъявлении обвинения)
г.Москва, 1945, июня 20 дня.

Я, следователь следственного отдела Главного управления “Смерш” майор Вайндорф, рассмотрев следственный материал по делу и принял во внимание, что Волошин Августин Иванович достаточно изобличается в том, что являясь членом т.н. правительства Карпатской Украины и “Украинского народного объединения” проводил враждебную деятельность против Советского Союза

Постановил:

Руководствуясь ст.ст.128 и 129 УПК РСФСР, привлечь Волошина Августина Ивановича в качестве обвиняемого по ст.ст.58-4

и 58–11 УК, о чем объяснить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

“Согласен”

Начальник Отделения Следственного отдела
подполковник Кулешов.

“Утверждено”

Зам. начальника Следственного отдела
Главного управления “Смерш”
подполковник Флягин.

20 июня 1945 [3, Н-17681].

Після останнього допиту, який вів слідчий Вайндорф, здоров'я Августина Волошина різко погіршилося і його перевели в Бутирську тюрму. Про перебування Волошина в Лефортові маємо свідчення В.І.Марчука із Житомирщини: “Сидів 8 місяців у Лефортівській тюрмі. Зразу після дня Перемоги до мене в камеру-одиночку помістили Августина Волошина – Президента Карпатської України. Це був невисокий, повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий шлунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Потім до нас підсадили ще якогось Барковського, це був стукач, але ми цього не знали. Він заводив провокаційні розмови і потім доносив слідчому. Пам'ятаю такий випадок. Я не знав жодної молитви і Волошин учив мене “Отче наш”. Коли наступного разу мене викликали на допит, слідчий сказав: “Ну, как, “Отче наш” выучил уже?”. Тоді я не догадався, звідки слідчий знає про молитву. Хто такий Барковський, дізнався в Бутирській тюрмі від одного викладача військової академії, до якого теж підсаджували Барковського.

Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як він їздив до Риму, до Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, Степаном Бандерою і Мельником, казав, що його звинувачують у германофільстві. Це знову я вперше почув від нього, і воно мені запам'яталося.

Одного разу в камері Волошин писав заяву на ім'я Молотова. У цій заяві він зазначив, що його заарештовано несправедливо, що

він громадянин іншої держави. Пригадую початок заяви: “Премьер-министру господину Молотову от бывшего премьер-министра Закарпатской Руси доктора Волошина”.

З кожним днем Августин Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти. Одного разу він попросив його залишити. Коли ми повернулися з прогулянки, у камері його не застали. Два місяці був з нами. На все життя запам’ятав я цю добру і розумну людину” [9, 558-559]. Свідчення В.І.Марчука повністю підтверджуються даними заключення медичного персоналу Бутирської тюрми:

Врачебное заключение

10 июля 1945 г.

Заключенный Волошин Августин Иванович 1874 г. рождения, обратился впервые за медпомощью 23 мая 1945 г. с жалобами на боли в области сердца, одышку и общую слабость.

Объективно: заключенный правильного телосложения, с чрезмерным отложением жира, кожа и видимые слизистые бледны. Сердце – границы расширены во все стороны, тоны глухие, акцент на втором тоне аорты.

В легких ослабленное дыхание, сухие хрипы. Печень и селезенка не пульсируются, безболезненны.

В течение последнего времени заключенный резко ослаб, усилилась одышка и общая слабость, сильно отекли ноги, совершенно исчез аппетит. Заключенный встает и передвигается только с посторонней помощью.

Все вышеизложенное говорит за то, что у заключенного имеется кардиосклероз с упадком сердечной деятельности, вследствие чего он нуждается в немедленном направлении в больницу Бутырской тюрьмы для стационарного лечения.

Начальник санчасти лефортовской тюрьмы НКГБ СССР майор медицинской службы Яншин [3, Н-17681].

Сучасні дослідники називали різні дати смерті президента: 11, 14, 17 липня 1945 р. Помилкового твердження на початку 90-х років притримувався і автор цієї книги. На основі “Справи Волошина” ми маємо можливість встановити точну дату смерті.

АКТ

Заклученный Волошин Августин Иванович, 1874 г. рождения, находящийся в больнице с 11.VII.1945 по поводу декомпенсированного порока сердца, воспаления почек, хронического колита 19.VII.1945 в 15 час. 20 минут умер от паралича сердца.

Дежурный врач (подпись)

Копия верна

Секретарь Бутырской тюрьмы

НКВД СССР (подпись)

Капитан Свитский [3, Н-17681].

АКТ

Судебно-Медицинского исследования трупа Волошина А.И.

Вскрытие произведено 20/VII 1945 суд.-мед. экспертом Семеновским в присутствии нач. санчасти Бутырской тюрьмы полковника мед. службы Ларина

(Детализированный лист)

Анатомический диагноз:

Артериосклероз. Артериокардиосклероз. Артериоло-склеротический нефроцирроз. Расширение полостей сердца. Общее ожирение. Миодегенерация сердца. Эмфизема легких. Желчно-каменная болезнь. Хронический энтероколит.

Заключение: смерть наступила от паралича сердца (артериосклероз, артериокардиосклероз).

Акт подписал собственноручно

Семеновский [3, Н-17681].

Так закінчилося життя славного сина українського народу, президента Карпатської України Августина Івановича Волошина. У "Заповіті", написаному 19 серпня 1944 р. у Празі, Волошин вважав, що "лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй" [8, 1994, 14 квітня]. До цього ми повинні прагнути.

Архівні матеріали

1. Arhivele de Stat Maramures, fond Prefectura, act.33/5148, 1939.
2. Державний архів Закарпатської області.
3. Центральный Архив Министерства Государственной Безопасности России (далее – ЦАМГБ России), Н-17681 (Личное дело А.И.Волошина).

Опубліковані документи

4. Волошин А. Вибрані твори.- Ужгород: ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2002.
5. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник // Гренджа-Донський В. Твори. – Т.VIII. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1987.
6. Документи свідчать. – Ужгород: Карпати, 1985.
7. За рідне слово. – Ч.І. Полеміка з русофілами. – Мукачів, 1937.
8. Заповіт Волошина // Карпатська Україна. – 1994. – 14 квіт.
9. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. – Книга І. – Львів: Просвіта, 1993. – С.558-559.

Матеріали періодики

10. Діло.
11. Жіноча воля.
12. Нова зоря.
13. Нова свобода.
14. Просвіта
15. Руська нива.
16. Свобода.

Монографії, брошури, статті, спогади

17. Августин Волошин. Твори. – Ужгород, 1995.
18. Балєга Ю. Він був сином свого народу і... майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч // Закарпатська правда. – 1991. – 13 верес.
19. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. – Львів: Основа, 1995.

20. Білак С.М. Народ за ними не пішов. – Ужгород, 1981.
21. Бірчак В. Августин Волошин его жита и діяльність. – Ужгород, 1924.
22. Болдижар М. Політична драма чи авантюра? // Закарпатська правда – 1990. – 21 берез.
23. Болдижар М., Лемак В. Політичні партії та об'єднання автономії Підкарпатської Русі // Нариси історії Закарпаття. – Том II (1918–1945). – Ужгород: Видавництво “Закарпаття”, 1995. – С.302–310.
24. Болдижар М., Лемак В. Проголошення автономії. Формування і діяльність уряду А.Бродія // Нариси історії Закарпаття. – Том II (1918–1945). – Ужгород: Видавництво “Закарпаття”, 1995. – С.274–283.
25. Болдижар М., Лемак В. Уряд А.Волошина і його державно-правова діяльність // Нариси історії Закарпаття. – Том II (1918–1945). – Ужгород: Видавництво “Закарпаття”, 1995. – С.283–294.
26. Букович Д. Павутиння омани. – Ужгород, 1974.
27. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Дзвін. – 1991. – №3. – С.89–90.
28. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. – Львів – Хуст: ЗУКЦ, 2004.
29. Вегеш М. Довга дорога додому // Закарпатська правда. – 1992. – 20 жов.
30. Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток. – Ужгород, 1998.
31. Вегеш М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: В 2-х томах. – Ужгород, 1997.
32. Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874-1945). – Ужгород, 1995.
33. Вегеш М.М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Сторінки історії України. XX століття. – К., 1992.
34. Вегеш М.М. Газета “Свобода” про голод 1932-1933-х рр. на Україні // V Всеукраїнська конференція “Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження (жовтень, 1991 р.)”. Тези доповідей та повідомлень.-Київ-Кам'янець-Подільський, 1991.
35. Вегеш М.М. Газета “Свобода” про сталінські репресії 30-х років // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. – Випуск третій. – Ужгород, 1998.
36. Вегеш М.М. Голод 1921-1922 років у Росії очима закарпатців (за матеріалами “Свободи”) // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. – Випуск третій. – Ужгород, 1998.

37. Вегеш М.М., Гирия В.І., Король І.Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918-1939 рр.). – Ужгород, 1998.
38. Вегеш М.М., Турияниця В.В., Чаварга І.М. Смерть президента (Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина). – Ужгород, 1995.
39. Весна. – Ужгород, 1923.
40. Вишнянський. Народний собор в Хусті // Руська Країна. – 1919. – 21 януар.
41. Волошин А. Жіноче питання // Свобода. – 1934. – 31 трав.
42. Волошин А. Засновання і розвиток “Просвіти” // Просвіта. – 1991. – №1.
43. Волошин А. Наш прапор // Свобода. – 1933. – 27 лип.
44. Волошин А. Промова з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки // Свобода. – 1929. – 18 лип.
45. Волошин А. Промова з нагоди отворення “Народного дому” в Ужгороді // Свобода. – 1928. – 11 жов.
46. Волошин А. Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення? // Свобода. – 1922. – 12 лип.
47. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під редакцією проф. М.Вегеша. – Ужгород: Видавництво “Карпати”, 2002.
48. Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. – Київ – Ужгород, 1988.
49. Гранчак І., Ганчин Ю. Спроби уряду М.Каролі утримати Закарпаття в складі Угорщини. Закон про Руську Країну // Нариси історії Закарпаття. – Том II (1918-1945). – Ужгород: Видавництво “Закарпаття”, 1995. – С.53 – 58.
50. Гренджа-Донський В. Твори. – Т.IX. – Вашингтон, 1989.
51. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20-30-х років ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1995.
52. Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991.
53. Капустянський М. Військова підготовка ОУН // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. – Париж, 1955.
54. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.: Основи, 1996.
55. Лемак В. Перша партійна коаліція на Закарпатті // Новини Закарпаття. – 1991. – 5 червня.

56. Лемак В. Сойм Карпатської України. Події березня 1939 р. // Нариси історії Закарпаття. – Том II (1918-1945). – Ужгород: Видавництво “Закарпаття”, 1995. – С.310 – 318.
57. Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874-1945) // Августин Волошин. Твори. – Ужгород: МПП “Гражда”, 1995.
58. Нариси історії Закарпаття. – Т.2. – Ужгород, 1995.
59. Офіцинський Р. Дипломатичні зусилля уряду Карпатської України в екзилі (Студія та документ) // Молодь – Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. – Т.1. – Ужгород, 1994. – С.14–17.
60. Росоха С. Сойм Карпатської України. – Львів, 1991.
61. Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919 – 1939 роках. – Торонто. Наукове товариство ім.Т.Шевченка, 1965.
62. Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919 – 1939 роках. – Ужгород: УжНУ, 2001.
63. Туряниця В., Делеган В. Діяльність “Просвіти” на Закарпатті в оцінці дослідників повоєнного часу // Матеріали наукової конференції. – Ужгород, 1992. – С.265–268.
64. Федака П. Нарис історії товариства “Просвіта” Карпатської Русі України (1920 – 1939). – Ужгород, 1991.
65. Шандор В. Спомини. – Том I: Карпатська Україна 1938 – 1939. – Ужгород: МПП “Гражда” – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1996.
66. Штефан А. Августин Волошин – президент Карпатської України. – Торонто, 1977.
67. Штефан А. За правду і волю: Спомини і децю з історії Карпатської України. – Друга книга. – Торонто: Пробоєм, 1981.
68. Штефан А. За правду і волю: Спомини і децю з історії Карпатської України. – Книга перша. – Торонто, 1973.
69. Kokoska Jaroslaw. Amiralul Canaris. – Editura Militara, 1970.

Висновки

Однією із найвизначніших постатей історії Закарпаття ХХ століття, безперечно, був Августин Волошин. Не випадково, що його багатогранна педагогічна, освітньо-культурна і політична спадщина вже при житті привертала увагу дослідників. Одними з перших, хто зробив спробу подати життєвий і творчий шлях Августина Волошина були його найближчі соратники й учні Августин Штефан, Володимир Бірчак, Василь Гренджа-Донський, Вікентій Шандор, Павло Яцко та багато інших. Уже на початку ХХ століття Августина Волошина порівнювали з визначним будителем закарпатців Олександром Духновичем.

На дослідження різнобічної діяльності А.Волошина було накладено “табу” відразу із встановленням радянської влади в нашому краї, а ті нечисленні праці радянських істориків, які з’явилися в 50–80-х роках, зображували Августина Волошина виключно в негативному плані. В уяві радянських “вчених мужів” А.Волошин був “запеклим українським буржуазним націоналістом”, “ворогом народу”, “слугою кількох господарів”, “політичним авантюристом” тощо. В такому руслі написані заідеологізовані роботи Д.Буковича, Б.Співака, П.Халуса та багатьох інших. Виняток, хіба-що, становили праці, які публікувалися за кордоном. А.Штефан видав першу біографічного характеру монографію “Августин Волошин — президент Карпатської України”, яка не втратила своєї актуальності до наших днів. Авторами змістовних праць про А.Волошина були О.Данко, А.Пекар, В.Маркусь, В.Шандор, П.Кукуруза, М.Мушинка та ін. Найповніше педагогічну спадщину А.Волошина проаналізувала відома чеська дослідниця Тетяна Беднаржова у монографії “Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель”.

1990 р. став переломним у висвітленні життєвого шляху і багатющої діяльності А.Волошина українськими істориками, педагогами і філологами. Цьому сприяли наслідки перебудовних процесів у колишньому СРСР, для яких характерною була переоцінка цінностей і повернення із забуття видатних постатей нашої історії. Особливо цьому сприяло проголошення Україною

державної незалежності. Відкриття архівних фондів та доступ до них науковців дозволили українським вченим зовсім іншими очима подивитися на неординарну постать Августина Волошина. Більш-менш об'єктивний підхід до висвітлення спадщини видатного закарпатця був притаманний працям В.Гомонная, М.Болдижара, Ю.Балеги, П.Чучки, О.Мишанича та багатьох інших. Окремі вчені суттєво переглянули свої попередні оцінки діяльності А.Волошина. Педагогічні погляди А.Волошина найповніше висвітлили В.Гомоннай, М.Зимомря, В.Туряниця та інші. Особливої уваги заслуговують змістовні праці М.Кляп, яка наприкінці 90-х років захистила кандидатську дисертацію з цієї проблеми. Політичний портрет А.Волошина досить повно відображений в працях М.Болдижара, М.Вегеша, В.Ганчина, М.Токаря та ін.

Необхідно відзначити, що сучасні дослідники притримуються різних думок щодо оцінки політичної спадщини А.Волошина, який у своїй політичній діяльності пройшов певну еволюцію. Разом з тим, всі вони сходяться на тому, що А.Волошин був неординарною і помітною особистістю свого часу, який відзначався високою освіченістю, поміркованістю і толерантністю. Саме ці риси вплинули на призначення А.Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі.

Августин Волошин був, перш за все педагогом. З таким твердженням погоджується переважна більшість сучасних дослідників. Аналіз його підручників, яких він видав кілька десятків, дає підставу стверджувати, що А.Волошин досконало вивчив і опрацював все краще з доробку Коменського, Песталоцці, Гербарта, Ціллера, Ушинського, Толстого та інших видатних мислителів. Однак, А.Волошин не був тільки теоретиком педагогічної думки того часу. В 20–30-х роках він викладав різні предмети педагогічного циклу в Ужгородській учительській семінарії, а згодом в Українському вільному університеті в Празі, керував цілим рядом педагогічних та культурних товариств тощо. Незважаючи на те, що пройшло багато десятиріч з часу появи педагогічних праць А.Волошина, його положення та ідеї не втратили своєї актуальності та наукової значимості. Адже, в його працях відображена чітка позиція вченого

з проблем утвердження української національної ідеї за Карпатами, відродження української національної культури. Досвід, набутий А.Волошином в процесі наукової та педагогічної діяльності в цей період став основою для розробки ним в подальшому конкретних засад розбудови національної системи освіти і виховання в Українській державі.

Значення Августина Волошина як вченого (педагога, літературознавця, мовознавця, етнографа, теолога, публіциста, видавця), громадського і культурного діяча виходить далеко за межі регіональної оцінки. Іншими словами, його ім'я посідає чільне місце в духовному світі історії України, її культури та науки першої половини ХХ ст. Демократична спрямованість наукової спадщини А.Волошина, як педагога, її соціальна загостреність і об'єктивне тлумачення у річниці оборони духовних устремлінь українського народу – автохтонного населення на території історичного Закарпаття – все це визначило питому вагу плідотворної діяльності цього діяча на ниві української культури.

Підтримуючи думку М.Болдижара про пріоритет педагогічної діяльності А.Волошина перед політичною, разом з тим, не можемо погодитись з твердженням, що А.Волошин ніколи не готувався до політичної роботи. Історичні документи переконують, що в 1918 – 1919 рр. Августин Волошин був помітною постаттю на політичній карті тогочасного Закарпаття, очолюючи Ужгородську Народну Раду. Він взяв активну участь в роботі Всезакарпатського конгресу, який 21 січня 1919 р. прийняв рішення про возз'єднання краю з Україною, а коли УНР припинила своє існування, А.Волошин все зробив для того, щоб об'єднати закарпатські народні ради в єдину Центральну Руську Народну Раду. Рішення цієї ради про входження до складу щойно утвореної Чехо-Словацької Республіки необхідно розцінювати як позитивне. Роль А.Волошина в цьому була теж немалою.

Протягом міжвоєнного періоду А.Волошин активно займався політичною діяльністю, очолюючи одну з українських партій та від неї представляв інтереси закарпатців у чехословацькому парламенті. Після надання краю автономних прав, А.Волошин займав посаду

державного секретаря в кабінеті Андрія Бродія, а з 26 жовтня 1938 р. був призначений прем'єр-міністром автономного уряду Підкарпатської Русі (Карпатської України). Період з 26 жовтня 1938 р. до 15 березня 1939 р. в житті А.Волошина необхідно розглядати на фоні тогочасного міжнародного становища Чехо-Словаччини та її складової частини – Карпатської України. А воно було нелегким. Постійні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської “п'ятої колони”, суперечності і конфлікти в українському таборі, українсько-чеські непорозуміння... Ці, та ряд інших факторів, негативно впливали на внутрішньополітичне становище Карпатської України, і уряд А.Волошина не рахувався з цим не міг. А тому зрозуміло, що політичний режим в Карпатській Україні не міг бути іншим, ніж авторитарним. Августин Волошин, намагаючись зберегти життєдіяльність молодого держави, змушений був піти на ряд кроків, які в сучасному розумінні важко віднести до демократичних (безальтернативні вибори до Сойму, відкриття концтабору, закриття товариств, які проводили антиукраїнську діяльність, розпуск всіх політичних партій тощо).

Августин Волошин закономірно був обраний президентом Карпатської України, бо не було більш достойного політичного діяча в краї наприкінці 30-х рр. минулого століття. Однак, доля Карпатської України вирішувалася не в Хусті – столиці Карпатської України. Фашистські Німеччина та Італія не були зацікавлені в існуванні незалежної Карпатської України. 15 березня 1939 р. гортистські війська, за згодою Гітлера, почали окупацію краю. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, Карпатська Україна показала всьому світу, що українська нація живе, бореться...

Академік Дмитро Яворницький писав у своїй автобіографії: “Моїм правилом в житті було працею... працею до тих пір, поки служать тобі руки і поки б'ється живе серце в твоїх грудях, працею на користь твого народу і для блага Вітчизни дорогої тобі”. Ці слова мав повне право сказати Августин Волошин.

Отже, серед визначних учених, релігійних, громадсько-політичних і культурних діячів Закарпаття першої половини ХХ ст.

визначне місце займає Августин Волошин (1874 — 1945 рр.). Він був талановитим ученим-педагогом європейського рівня, послідовним захисником інтересів населення Закарпаття, творцем і керівником ряду прогресивних громадських організацій, головою уряду Карпатської України, а потім її першим президентом. Плідною була його діяльність на ниві духовного збагачення народу. Значний вклад вніс А.Волошин в справу утвердження за Карпатами української ідеї, боротьби за Соборність України загалом.

Дослідження багатогранної педагогічної, освітньо-культурної та громадсько-політичної діяльності Августина Волошина в 20-30-х роках ХХ ст. дає змогу зробити деякі висновки.

Авторами колективної монографії прослідковано основні обставини, які вплинули на формування світогляду А.Волошина. Джерелами його патріотизму, демократизму, духовності, національної свідомості були родинна атмосфера та життя серед рідного народу — носія багатовікової національної культури та традицій. Важливу роль відіграло навчання в Ужгородській гімназії та духовній семінарії, під час якого А.Волошин здобув ґрунтовну освіту, познайомився з представниками передової інтелігенції краю, людьми різних національностей, почав налагоджувати зв'язки з педагогами Галичини, Словаччини, Чехії, Угорщини.

Становлення А.Волошина як педагога припадає на кінець ХІХ — початок ХХ ст., коли влада Австро-Угорщини, до складу якої входило Закарпаття, розгорнула широкий наступ на права русинів (українців), проводила політику мадяризації. У цих умовах А.Волошин знаходив можливість протистояти мадяризації, захищати інтереси свого народу, утверджувати українську національну ідею. Ця позиція вченого знаходила своє відображення в його перших педагогічних працях — підручниках для початкової школи. В них органічно поєднувалися науковість, методична майстерність, народність, гуманність і духовність.

До провідних напрямків педагогічної та освітньо-культурної діяльності А.Волошина в 20-30-х роках ХХ ст. належать: викладання різних предметів педагогічного циклу в Ужгородській учительській семінарії, робота на посаді директора цього навчального закладу,

керівництво педагогічними та культурно-просвітницькими організаціями краю, редагування ряду педагогічних періодичних видань, написання підручників для народних і горожанських шкіл, а також наукових праць із теорії педагогіки, психології, логіки. В цих працях відображена власна позиція вченого з питань утвердження української національної ідеї за Карпатами, відродження української національної культури, наповнення національним змістом педагогічної теорії і практики, розробки окремих положень з проблем національного виховання молоді. Досвід, набутий А.Волошиним в процесі наукової та педагогічної діяльності в цей період, став основою для розробки ним в подальшому концептуальних засад розбудови національної системи освіти і виховання в Українській державі.

Аналіз педагогічної спадщини А.Волошина дає підстави стверджувати, що у своїх працях вчений-педагог творчо продовжував і розвивав ідеї народності, патріотизму і духовності навчання та виховання, обґрунтовані основоположником педагогічної науки Закарпаття О.Духновичем. У своїх підручниках він поєднав досягнення світової педагогічної науки та надбання народної педагогіки Закарпаття. Праці А.Волошина були новим кроком у розвитку української педагогічної науки.

Характерною рисою педагогічної творчості А.Волошина є послідовна боротьба за утвердження в Закарпатті української мови. З цією метою він пише численні підручники з граматики рідної мови, математики, читанки і букварі. Наявність підручників на рідній мові не тільки робило викладання цих предметів доступним для учнів, але й сприяло вивченню мови, вихованню молоді на національних традиціях. На думку А.Волошина навчання мови є також навчання національної етики, пізнанням душі національного генія, пізнанням способу думання нації, що живе і розвивається.

Як освітній діяч А.Волошин працював над вдосконаленням змісту освіти, форм і методів навчання і виховання. Перу вченого належать ґрунтовні методичні рекомендації щодо викладання окремих шкільних предметів, організації навчально-виховного процесу та ведення науково-методичної роботи в навчальному

зкладі. Розглядаючи навчання і виховання як нерозривний процес формування особистості дитини А.Волошин так підбирає матеріали до своїх підручників, щоб вони несли в собі відповідний виховний потенціал (уривки з народних казок і пісень, твори українських письменників і поетів, легенди і оповідання з історії рідного краю). В сучасних умовах велику наукову цінність мають його праці, що торкаються проблем духовного виховання в школі та в родині.

Великий внесок зробив А.Волошин в розвиток освіти Закарпаття у 20 — 30-х роках ХХ ст. Він турбувався про розширення мережі шкіл для дітей різних національностей, забезпечення навчальних закладів необхідними навчальними посібниками. Враховуючи роль учителя в навчально-виховному процесі вчений працював над проблемою підвищення фахового рівня педагогічних працівників. Він удосконалював систему підготовки педагогічних кадрів в учительській семінарії, написав численні праці для вчителів, у яких висвітлював проблеми теорії і практики, розробляв дидактичні основи навчання та виховання в школах. Актуальним в умовах сьогодення також є його вчення про особисті та фахові якості вчителя. Праці А.Волошина в галузі педагогіки (шкільні підручники, навчальні посібники для студентів учительських семінарій, методичні розробки для вчителів, теоретичні праці, публікації в періодичних виданнях) мають велике наукове значення у процесі розбудови української національної системи освіти на сучасному етапі, збагачують фонд української педагогічної науки.

Вивчення архівних документів та матеріалів, наукових та публіцистичних праць, підручників того періоду дозволило зробити висновок про спорідненість сучасних проблем у галузі освіти з тими, які розв'язувала педагогічна громадськість Закарпаття у 20 — 30-х роках ХХ ст., зокрема А.Волошин. У нових соціально-економічних умовах провідні ідеї педагогічної спадщини А.Волошина можуть бути використані з метою вдосконалення форм і методів навчання і виховання у початковій школі; формування цілісної системи науково-методичного забезпечення середньої освіти, зокрема спеціальної педагогічної; удосконалення управління загальноосвітніми навчально-виховними закладами; створення нормативно-правових документів щодо регламентації науково-методичної та навчально-

виховної роботи в загальноосвітніх школах та в педагогічних училищах; розробки варіативних програм для викладання окремих предметів; організації творчих колективів для створення підручників за варіативними програмами. Особливої уваги заслуговує досвід А.Волошина щодо організації соціальної роботи в навчальних закладах, яка є актуальною і зараз.

З метою вдосконалення підготовки студентів педагогічних вузів до майбутньої роботи в школах доцільно передбачити введення в навчальні плани з історії педагогіки розділу, присвяченого розвитку освіти Закарпаття у 20-30-х роках ХХ ст., зокрема, науково-педагогічній та освітній діяльності А.Волошина.

Значення Августина Волошина як вченого-педагога, громадсько-політичного та релігійного діяча виходить за межі Закарпаття. Його постать, без сумніву, можна поставити в ряд з видатними діячами культури і науки України першої половини ХХ ст. Гуманізм педагогічної спадщини А.Волошина, її національна та соціальна спрямованість, духовні начала визначили значимість його наукового доробку для розвитку освіти Закарпаття та України в цілому. Необхідне подальше вивчення його концепції навчання та виховання з метою творчого використання в практиці розбудови української національної системи освіти.

Здійснено також спробу комплексно дослідити журналістську діяльність Августина Волошина в контексті розвитку закарпатської преси, яка в кінці ХІХ — на початку ХХ століття, а потім у 20—30-х роках в особі народовських видань активно включилася в процес національного відродження й стала трибуною народного волевиявлення в прагненнях закарпатців здобути свободу й право на власну долю під прапором української державності. Прихід А.Волошина в журналістику значною мірою зумовлений важливими суспільно-політичними процесами, які відбувалися в краї на зламі століть та в період між двома світовими війнами, а також активною громадянською позицією діяча й розумінням великої генеруючої ролі преси в суспільстві.

Зібрано й узагальнено матеріал, який відображає цілісну картину його журналістської діяльності. У тому числі введено в наукове користування інформацію з малодосліджених і недослід-

жених першоджерел архівів, бібліотек, які стосуються життя і творчості А. Волошина. Насамперед ідеться про публікації й листування діяча, відомості про нього у вітчизняній і зарубіжній пресі. До того ж доведено той факт, що безпосередньо в становленні А. Волошина як журналіста вагому роль відіграли родовідні корені (походив зі священницької, національно свідомої сім'ї), здобуття високого рівня освіти, виняткова здатність до літературної й наукової творчості, зв'язки з Галичиною. Крім того, значний вплив на співпрацю з часописами здійснили активна професійна (як педагог і священник), громадська (особливо участь у просвітянському русі) та політична діяльність (у якості партійного лідера, прем'єр-міністра й президента Карпатської України).

Проаналізовано діяльність А. Волошина в періодичних виданнях, визначено його вклад у піднесення преси Закарпаття та краю в цілому. Праця А. Волошина в часописах є різноманітною: він був кореспондентом, редактором, видавцем, власником ряду газет, журналів, збірників, календарів Закарпаття, друкувався і в закордонній пресі. У результаті аналізу першоджерел встановлено контакти А. Волошина з-понад 30-ма українськомовними періодичними виданнями. Із половиною з них журналіст співпрацював систематично або на постійній основі. Переважно це ужгородські газети, журнали й календарі-альманахи. Крім того, праці А. Волошина, включаючи інтерв'ю з ним, друкувалися в понад 20 часописах, які виходили іншими мовами й за кордоном.

Публікації А. Волошина свідчать, що він плідно досліджував місцеву періодику. Діяч вважав, що часопис є важливим фактором суспільного життя, свідком часу, виразником інтересів народу, осередком солідарності всіх представників одного політичного напрямку. Для успішного розвитку преси, за А. Волошином, необхідна політична й економічна свобода.

Аналіз журналістської діяльності А. Волошина переконує, що він ґрунтовно вникав у всі процеси, пов'язані з розвитком періодичної преси, всебічно сприяв поширенню її впливу на маси. Журналіст доклав вагомих зусиль для того, щоб функціонували суспільно-політичні, педагогічні молодіжні, релігійні, партійні, урядові,

господарсько-економічні часописи. Велика заслуга діяча в розвитку газетно-журнальних, альманахових видань, календарів, щоденної преси, друкарства. А.Волошин продовжив розпочату О.Духновичем справу заснування крайової журналістики й доклав значних зусиль до створення системи закарпатської преси, що сформувалась у 20 — 30-ті роки ХХ століття й стала унікальним явищем в історії української журналістики.

У колективній праці виокремлено активні зусилля журналіста щодо розвитку місцевої періодики рідною мовою на початку ХХ століття, коли за угорського панування в краї склалися несприятливі умови для національно-культурного розвитку верховинського населення. Крім того, А.Волошин доклав значних зусиль для розвитку місцевого друкарства, добре був обізнаний із технікою газетно-журнальної справи, з видавничим процесом загалом, підтримував контакти з багатьма відомими журналістами, у тому числі поза межами Закарпаття. Великою заслугою А.Волошина є те, що він зумів об'єднати довкола себе і своїх видань значні місцеві журналістські й літературні сили, які свої зусилля спрямовували на відстоювання інтересів рідного народу.

У науковому дослідженні простежено журналістську діяльність А.Волошина протягом кінця ХІХ — початку 40-х років ХХ століття, коли в краї відбувалися доленосні суспільно-політичні події, а власне журналістика опинилася в горнилі цих подій. Вони в хронологічному вираженні охоплюють чотири основні етапи: за часів Угорщини, в добу чехословацької влади, у період Карпатської України й під Угорщиною вдруге. На кожному з цих етапів лежить відбиток діяльності А.Волошина в пресі Закарпаття. У журналістській творчості А.Волошина відбився дух тогочасної непростой доби, складні перипетії боротьби закарпатоукраїнського народу за своє національне та соціальне визволення. Вагомого значення праця А.Волошина в пресі набуває ще й тому, що він діяв в один із найважчих періодів в історії Закарпаття.

Августин Волошин був у числі перших діячів верховинського краю, хто силою журналістського слова масштабно виступив проти чужоземного поневолення, намагався донести рідному народові

правду, свою позицію як лідера національно-патріотичних сил краю й пошук можливих шляхів до покращення життя.

Створені А.Волошиним видання мали незаперечний авторитет серед читачів, оскільки намагалися відгукуватись на головні життєві події краю, країни і світу, враховували дух доби, захищали інтереси в першу чергу найбільш знедолених верств та відіграли вирішальну роль в етнічному пробудженні найбільш віддаленої землі матері-України, прискорили самоусвідомлення місцевого населення як частки великого європейського народу.

На основі аналізу діяльності А.Волошина в періодичних виданнях встановлено, що його прихід у журналістику означав перехід до якісно нового етапу в розвитку закарпатської преси. Це був етап, коли потужній антинародній пропаганді, спрямованій на мадяризацію, чехізацію та русифікацію краю з боку відповідних політичних сил та їхніх видань, вдалося протиставити власну періодику. Вона в особі газет, журналів, календарів, збірників стала серйозною протидією на шляху руйнівної асиміляторської політики, зробила вагомий внесок у подолання багатівікового рабства, допомогла кряянам відчутти дух справжньої свободи, піднести їх освітній і культурний рівень.

Публікації в закарпатській періодиці ілюструють, що А.Волошин доклав значних зусиль до пробудження національної свідомості земляків, працював у пресі на основі патріотичних почуттів і християнського світогляду, творив в атмосфері відстоювання кращих духовних надбань свого народу й людства загалом. Застерігаючи земляків від крайнощів у прийнятті політичних рішень, А.Волошин, по суті, виконував важливу державотворчу функцію, консолідував кращі національні сили Закарпаття, пропагував і утверджував загальнолюдські цінності, прийняті в усьому цивілізованому світі. А.Волошин глибоко вірив, що відірвані від України русини-українці рано чи пізно об'єднаються зі своїми галицькими та східноукраїнськими братами й матимуть значно кращу долю.

А.Волошин у пресі закликав до демократичного, цивілізованого розвитку суспільства й такі ж стандарти застосовував до функціонування часописів. Його заслуга полягає в тому, що було закладено

підвалини існування в краї по-справжньому незалежної, національно зорієнтованої преси.

Разом із тим журналіст відстоював самобутність у розвитку періодики. Очолювана ним преса брала активну участь у полеміці з неукраїнськими виданнями, відігравши важливу роль у розв'язанні мовного питання на Закарпатті, у розвитку української національної ідеї в регіоні, у відстоюванні соборності всіх українських земель. Утверджуючи українську мову в часописах, журналіст пропагував кращі набутки вітчизняної і крайової культури, чим збагачував духовне й національне життя земляків. Без перебільшення можна сказати, що А.Волошин став професіоналом у журналістиці зі своїм особливим творчим обличчям.

Аналіз вміщених у пресі матеріалів дає підстави твердити, що А.Волошин порушував на сторінках періодики найактуальніші проблеми з різних галузей, чим відіграв помітну роль у піднесенні практично всіх сфер життя Закарпаття. Журналіст плідно та ефективно писав на теми політики, економіки, культури, освіти, релігії, історії. У тематиці домінують проблеми християнського й національного виховання, поширення знань серед населення, розвитку шкільництва, підготовки високопрофесійних кадрів, піклування про гармонійний розвиток підростаючого покоління. А.Волошин виступав у пресі на захист рідної віри, за розвиток народного господарства, відстоював материнську мову й кращі традиції краю. На сторінках видань журналіст неодноразово ілюстрував, яку загрозу несе із собою фашистська й більшовицька ідеології, виступав за недопустимість їх розповсюдження в краї. Він був одним із перших, хто на Закарпатті через пресу сміливо й відкрито розповідав про політичні репресії та голодомор в Україні.

Дослідження багатогранної спадщини А.Волошина приводить до висновку, що публіцист збагатив місцеву пресу різноманітними жанрово-стильовими формами подачі публікацій. Особливо розкрив себе в аналітичній групі жанрів. Найчастіше й найбільш досконало А.Волошин писав статті. Він володів і художньо-публіцистичними та інформаційними жанрами, використовуючи з них у першу чергу відповідно нарисову форму й замітку. Журналіст звертався до

широкого читацького загалу дохідливою, зрозумілою мовою, яка пройшла шлях становлення від місцевого діалекту до тогочасних літературних норм.

Уміщені в газетах, журналах, календарях, збірниках матеріали ілюструють, що А.Волошин для досягнення поставлених творчих завдань активно використовував різноманітні засоби й прийоми публіцистики, які надавали його публікаціям особливого звучання, ідейної спрямованості, сприяли дієвості та ефективності виступів. Уміння глибоко дослідити тему, виражено сформулювати думку, оперувати фактами, відбирати, систематизувати, аналізувати й впливово подавати зібраний матеріал, високий рівень документалізму, аргументованість, — усе це підтверджує неабияку майстерність А.Волошина як публіциста. Він використовував вагомий мовностилістичний арсенал впливу на аудиторію. Насамперед слід виділити застосування різних типів заголовків, тропів, діалектної лексики, перлин народної мудрості. Поєднання автором наукового й публіцистичного стилю, ерудованість, вправність у веденні полеміки з опонентами дають підстави говорити, що публіцистиці А.Волошина властивий високий ступінь інтелектуальності, вираженості, професіоналізму.

Дослідження журналістської діяльності А.Волошина доводить, що намагання деяких сучасних політиків і видань, що стоять за ними, звинуватити діяча в подвійних політичних стандартах, спробах прилучити Закарпаття до Угорщини, Чехо-Словаччини й Румунії, геноциді свого народу, у відданості фашистській Німеччині тощо є безпідставними. На прикладі участі А.Волошина в пресі наочно простежуються активні намагання провідних діячів краю пробуджувати національну свідомість серед місцевого населення, що є свідченням закономірності й незворотності процесу становлення українства на Закарпатті. Діяльність А.Волошина потрібно лише сприймати в контексті непростого тогочасної історичної доби, при цьому враховувати умови, за яких довдилось працювати журналісту.

Публіцистична спадщина А.Волошина залишається злободенною й досі. Вона нагадує нам, що потрібно повсякденно захищати свою державність, плекати власну культуру, не забувати історію

народу, передаючи з неї нащадкам усе найцінніше. У цьому контексті кращі журналістські праці А.Волошина перегукуються з працями багатьох визначних українських публіцистів першої половини ХХ століття, чим утверджується єдність вітчизняної публіцистики в служінні найвищим загальнолюдським та національним ідеалам.

Плідна участь А.Волошина в журналістському процесі краю дає підстави говорити про значний внесок діяча в становлення й розвиток україномовних періодичних видань на Закарпатті в першій половині ХХ століття. Своїми кращими публіцистичними працями А.Волошин зумів вийти на загальноукраїнський рівень і залишився в історії вітчизняної періодики як один із найпомітніших журналістів крайової преси.

Та все ж таки Августин Волошин залишається на цьому фоні різнобарвної діяльності відомим як Президент Карпатської України, як людина високоморальних принципів, патріот і відданий син свого народу, за для якого був готовий пожитувати і врешті-решт пожитував без особливих вагань. Його постать є сьогодні прикладом мужності та відваги, відданості загальнолюдським ідеалам, любові до батьківщини, нескореності перед будь-якими загрозами. Такі герої, провідники нації, яким був Августин Волошин, залишаються символами незламності народного духу, який ось уже стільки століть оберігає українців.